

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2009

Michal Macháček

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Michal Macháček

GUSTÁV HUSÁK (DO ROKU 1951)

SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM K SLOVENSKÉMU
BURŽOAZNÍMU NACIONALISMU

GUSTÁV HUSÁK (UNTIL 1951)

WITH PARTICULAR REFERENCE TO THE SLOVAK
BOURGEOIS NATIONALISM

Praha 2009

vedoucí práce: Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.

Děkuji svému vedoucímu práce Prof. PhDr. Janu Rychlíkovi, DrSc. za cenné rady, připomínky, ochotu a podporu.

Dále bych rád poděkoval kolegyni a kamarádce Lence Procházkové za jazykovou korekturu.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 12. srpna 2009

Michal Macháček

Anotace

Bakalářská práce se věnuje životnímu příběhu československého komunistického politika Gustáva Husáka, sleduje jeho mezníky a politické konání do roku 1951. Zvláštní zřetel je věnován s ním spojené otázce slovenského buržoazního nacionalismu.

Klíčová slova

Gustáv Husák, slovenský buržoazní nacionalismus, Československo, Komunistická strana Československa, Komunistická strana Slovenska

Annotation

Bachelor's thesis deals with life-story of the Czechoslovak Communist politician Gustáv Husák, monitors his milestones and political event until 1951. Special attention is devoted to the related question of the Slovak bourgeois nationalism.

Keywords

Gustáv Husák, Slovak bourgeois nationalism, Czechoslovakia, Communist Party of Czechoslovakia, Communist Party of Slovakia

OBSAH

ÚVOD

PRAMENY, LITERATURA A METODA

1. MLÁDÍ

1.1 výchozí pozice

1.2 studentská léta

2. ZA SLOVENSKÉHO STÁTU

2.1 naše hodina přijde

2.2 aktivní rezistence

3. OD III. REPUBLIKY KE KSČ JAKO STRANĚ MOCI

4. BURŽOAZNÍ NACIONALISMUS

4.1 definice

4.2 mezinárodní kontext

4.3 slovenská cesta

5. POLITICKÝ PÁD

5.1 sebekritika

5.2 zatčení

6. EPILOG

ZÁVĚR

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

SEZNAM ZKRATEK

a. j. = archivní jednotka

č. = číslo

ČSR = Československá republika, zkráceně Československo

DS = Demokratická strana

ed. = editor

eds. = editoři

f. = fond

f. ÚV KSČ = fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha

HSL'S = Hlinkova slovenská ľudová strana

Ks = Koruna slovenská

KSS = Komunistická strana Slovenska

KSČ = Komunistická strana Československa

Informbyro/Kominforma = Informační byro komunistických a dělnických stran

Kominterna = III. komunistická internacionála

Komsomol = Komunistický svaz mládeže

PÚV KSČ = Předsednictvo Ústředního výboru Komunistické strany Československa

PÚV KSS = Předsednictvo Ústředního výboru Komunistické strany Slovenska

NA = Národní archiv

s. = strana, soudruh

SNA = Slovenský národní archiv

SNB = Sbor národní bezpečnosti

SNP = Slovenské národní povstání

SNR = Slovenská národní rada

SSSR/ZSSR = Svaz sovětských socialistických republik, zkráceně Sovětský svaz

StB = Státní bezpečnost

ŠtB = slovenská Státní bezpečnost

sv. = svazek

ÚŠB = Ústřední státní bezpečnost

ÚV KSČ = Ústřední výbor Komunistické strany Československa

ÚV KSS = Ústřední výbor Komunistické strany Slovenska

VKS(b) = Všesvazová komunistická strana bolševiků

ÚVOD

Osobnost Gustáva Husáka (1913–1991) se u české a slovenské veřejnosti nejčastěji pojí s kunderovskou úlohou prezidenta zapomnění, při čemž vzbuzuje rozporuplné reakce. Politik, jenž se stal symbolem pro jednu periodu československých dějin, prožil celkově bohatý životní příběh, a proto by bylo chybou ho pojit pouze s touto érou, neboť ostatní etapy Husákova života jsou neméně zajímavé, ale je s nimi obeznámen jen poměrně úzký okruh zasvěcenců. V této souvislosti se nám nabízí volný prostor pro rozšíření a posléze prezentaci badatelské činnosti, který bych svou prací rád pomohl doplnit. V poslední době se objevuje až nebývalý zájem o Gustáva Husáka. Byl o něm vytvořen nový televizní dokument a dokonce životopisná divadelní hra. Nedávno vzbudil rozruch spor ohledně umístění Husákovy pamětní desky na jeho rodném domě v Dúbravce. To dokazuje, že osobnost Gustáva Husáka je stále živá a zadává další důvod, proč se jeho „bílými místy“ zabývat.

Kdo byl méně známý Gustáv Husák? Slovenský intelektuál s právníckým vzděláním, národně orientovaný Slovák, který pevně věřil marxisticko-leninským ideám a zároveň neskrýval politické ambice. Odbojová práce v ilegalitě za Slovenského státu, završená podílem na SNP (=Slovenské národní povstání), ho vynesla po válce mezi hlavní komunistické funkcionáře na Slovensku. Koncepčně se dostal do sporu s pražskými centristy, kteří nesouhlasili s vizí federalizované ČSR (=Československá republika, zkráceně Československo), které se mezitím jednoznačně přiřadilo do sovětské sféry vlivu a stalo se účastníkem studené války, jež se vyznačovala hledáním vnitřních nepřátel. Obvinění a obžaloba se nevyhnuly ani Gustávu Husákovi, který obsadil hlavní roli v politickém procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty a zažil svůj první velký politický pád. Po tendenční sebekritice se však pevně zatvrdil proti obviněním.

Má bakalářská práce se bude zabývat právě výše nastíněným obdobím – dlouhou související cestou k obvinění ze slovenského buržoazního nacionalismu, přes politický proces, vyšetřování a rozsudek.

Hodlám více popisovat jednotlivé sociální vztahy mezi konkrétními aktéry, tak i Husákovu pozici v rámci KSS (=Komunistická strana Slovenska) a KSČ (=Komunistická strana Československa), nevyhýbám se ani Husákově rodině. V první části práce okrajově vykreslím Husákovo mládí. Dobu kdy se názorově utvářel. V další části se hlouběji zaměřím na jeho počínání za II. světové války. Vždyť právě z této doby byla v budoucnu čerpána obvinění. Následovat bude perioda III. republiky přes převzetí politické moci KSČ až k vypuknutí mašinérie politických procesů. Kapitoly se průběžně budou věnovat Husákovu

pohledu na slovenskou státoprávní otázku. I když nejnovější bádání již poněkolkáté vyvrátila existenci slovenského buržoazního nacionalismu, zamyslím se i nad touto otázkou. Dále objasním vznik politického procesu, včetně mezinárodních souvislostí, a jakým způsobem byl do něj Husák včleněn. Výskyt nedocenitelných přímých i nepřímých výpovědí jak odsouzenců, tak i vyšetřovatelů (někteří jedinci dokonce postupně prezentují obě role) společně s vyšetřovacími dokumenty, nám dává jedinečnou možnost nahlédnout do světa lidí určených k faktické likvidaci. Poté nastolím otázky spojené s Husákovým politickým pádem a uvězněním. Závěr by měl zdůvodnit, zda přece jenom bylo něco pravdy na onom obvinění, či se jednalo o čistě ideologický (umělý a účelový) konstrukt.

Práce si klade za cíl nejenom vyplnit chybějící mozaiku historického poznání, ale rovněž posloužit jako jeden ze základních kamenů k další práci, která bude hodnotit širší životní úsek tohoto významného československého státníka. Právě v krizových situacích se nám lidské povahové a profilové vlastnosti nejvíce ukazují v pravém světle. Tento důvod, společně s dostupností pramenné základny, mě vedl k výběru stanovené periody mého bádání. Také se domnívám, že na Husákově osudu lze ukázat řadu obecných jevů platných pro onu dobu, čímž záměr práce bude přesahovat biografický motiv.

V závěru věřím, že se mi podaří mnou výše vytyčené cíle úspěšně splnit a obohatit historické poznání.

PRAMENY, LITERATURA A METODA

Donedávna k osobnosti Gustáva Husáka existovalo jen několik zevrubných medailonků.¹ Výběrové odborné studie se věnují jen dílčím událostem, které se s ním pojí. Občas z novinářského prostředí vzešel kratičký zjednodušující článek. V poslední době však zájem o Gustáva Husáka roste. Roku 2008 vznikl zajímavý dokumentaristický počín České televize z pera *Michala Kubala* a *Roberta Sedláčka*: *V hlavní roli Gustáv Husák*.² V témže roce obhájil *Tomáš Černák* diplomovou práci mapující Husáka do roku 1948.³ Komplexnější pohled však stále chybí. Proto se není čemu divit, že apologetická monografie⁴ sepsána *Viliamem Plevzou* a vydaná již před 18 lety stále zůstává nejucelenějším dílem. Samozřejmě si jsem vědom jeho úskalí, přesto však *Vzostupů a pádů* ve zvýšené míře využívám. Dále se nelze vyhnout samotnému *Husákovu* literárnímu dílu,⁵ které nám v několika případech přibližuje jeho činnost za Slovenského národního povstání a kterým reagoval na vznesená obvinění v politickém procesu. Ojedinělou studií, která se speciálně věnuje Husákovi v prvních letech Slovenského státu, nás obohatil slovenský historik *Jozef Jablonický*.⁶

Už sám fakt, že události, které jsou mým tématem, se odehrávají ve 20. století, dostatečně vypovídá o nelimitovanosti pramenné základny. Již samotným politickým procesem se vyprodukovalo nepřeborné množství pramene převážně úředního charakteru. Následkem několika rehabilitačních šetření se tento počet opětovně násobil. Proto také stavím na pramenné základně vzešlé z těchto dokumentů pojící se s kauzou slovenských buržoazních nacionalistů, zvláště pak z archivního materiálu rehabilitačních komisí.

Obecnou problematikou politických poúnorových procesů se již zabývalo několik autorů, obzvláště pak guru dějin poválečného Československa *Karel Kaplan*. Samotnou kauzou politického procesu se slovenskými buržoazními nacionalisty mapuje několik odborných článků.⁷ Avšak pohledu, který by detailněji začleňoval persónu Gustáva Husáka

¹ Například BUDÍNSKÝ, Libor: *Deset prezidentů*. Praha 2003.

² Televizní dokument využívá úryvků z divadelní hry *Viliama Klimáčka Dr. Gustáv Husák* nastudované v divadle Aréna v Bratislavě. Také v roce 1999 vyprodukovala Česká televize dvoudílný dokument: *Takoví nám vládli*, který se na přeskačku zabývá československými prezidenty vzešlými z KSČ, včetně Gustáva Husáka. Scénář napsal historik Jiří Pernes, který posléze napsal i stejnojmennou knížku.

³ ČERNÁK, Tomáš: *Gustáv Husák v letech 1913–1948*. Obhájena na katedře slovenských dějin filozofické fakulty Komenského univerzity v Bratislavě 2008. Za pozornost mimo jiné zvláště stojí část věnující se Husákovu mládí a studiu, při čemž autor čerpal přímo z archivu Komenského univerzity v Bratislavě.

⁴ PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava 1991.

⁵ HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1964. HUSÁK, Gustáv: *Zápas o zajtrajšok*. Bratislava 1948. Dále pak Husákovy články v novinách a časopisech.

⁶ JABLONICKÝ, Jozef: *Husák v rezistencii 1939–1943*. In: *Samizdat o odboji. Štúdie a články*. Bratislava 2006.

⁷ BARNOVSKÝ, Michal: *Proces s takzvanými slovenskými buržoazními nacionalistami*. In: *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“*: Praha 14.-16. dubna 2003. Brno 2003. RYCHLÍK, Jan: *Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům*. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2005*, Brno 2005. RYCHLÍK, Jan: *Recidiva boje proti tzv. buržoaznímu nacionalismu v letech 1956–1962*. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2006*, Brno 2006.

do celé kauzy i s jejími důsledky, se stále nedostává. Podmětné články ze sborníku *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003* rozšiřují práci o mezinárodní souvislosti politických procesů ve východním bloku.

Cenné dílo *Karla Bartoška*,⁸ který dělal interview se stranickými odsouzenci, přispívá k bližšímu proniknutí do vězeňského prostředí, myšlenkového světa vězňů a k pochopení jejich motivů chování.

Práci obohatilo bádání nad prameny vzešlými z ÚV KSČ (=Ústřední výbor Komunistické strany Československa)⁹ a ÚV KSS (=Ústřední výbor Komunistické strany Slovenska).¹⁰ KSČ po II. světové válce opět hojně řeší Karel Kaplan. K tématice československých vztahů čerpám z několika zajímavých článků uveřejněných v Česko-slovenských historických ročenkách a z díla *Jana Rychlíka*, který se problematikou dlouhodobě zabývá.¹¹ K seznámení se situací na Slovensku využívám děl od předních slovenských historiků a sborníku pramenů *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*.

V neposlední řadě jsem použil bohatou sekundární literaturu, další sborníky pramenů a periodický tisk, které přispěly srovnávacím analýzám a kompilacím.

Práce obsahuje ve zvýšené míře citace, pro zachování autenticity jsem ponechával původní pravopis a styl originálu pramene.

UHER, Ján: Kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. In: Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945–1953. (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6.–8. decembra 1994). Bratislava 1995.

⁸ BARTOŠEK, Karel: Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých. Praha - Litomyšl 2001. Či BARTOŠEK, Karel: Svědek Husákova procesu vypovídá, Praha 1991.

⁹ Čerpáno z NA (=Národní archiv), f. ÚV KSČ (=fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha).

¹⁰ Určité části byly již prezentovány prostřednictvím sekundární literatury. Dobrou pomůckou jest edice dokumentů, která se týká KSS: VARTÍKOVÁ (ed.), Marta: Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencí a plén 1944–1948. Bratislava 1971.

¹¹ Zvláště RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Bratislava 1998.

1. MLÁDÍ

V následující kapitole se snažím nastínit ranou Husákovu životní dráhu a představit prostředí, které ho obklopovalo a zároveň i utvářelo. Nepokouším se o vyčerpávající výklad z důvodu, že má práce se specializuje na jiné období a odlišnou problematiku.

1.1 výchozí pozice

I. světová válka nenechala za sebou jen pád čtyř velkých monarchistických říší, ale stála i životy milionů nevinných lidí. Přeživší účastníci toužící po spravedlivějším světě hledali naději ve změně společenského systému a snadno se nechávali zlákat novými radikálními ideologiemi nabízejícími snadná a srozumitelná východiska.

Bouřlivý vývoj postihl i střední Evropu. Mohutné habsburské impérium, Rakousko-Uhersko, našlo ve válce svou zkázu a rozpadlo se na řadu nástupnických států. Jedním z nich bylo Československo. Velice nesourodá republika dostala do vínku nespočet svízelných problémů. Nový stát se skládal z několika historických útvarů či z jejich modifikací, osídlených několika národy a etniky, které měly odlišné zájmy. Zvláště bouřlivě působila neuspokojivě řešená sociální otázka následovaná národnostními rozpory. Významné místo zaujímal Horní Uhry transformované na Zemi Slovenskou v rámci Československa. Slovinci se tak vymanili z maďarské nadvlády trvající staletí. Nové poměry uvnitř Československa plně neuspokojovaly slovenské národnostní cítění (slovenský nacionalismus). V jejich očích byla Budapešť nahrazena Prahou. Ani idea jednotného československého národa nebyla všeobecně akceptována. Proto sílila snaha o autonomnější postavení Slovenska a tlak na uznání Slováků jako svébytného národa.

Změnám v názvech neušlo ani hlavní město Prešpurk přejmenované na Bratislavu. Poblíže slovenské metropole se rozprostírala menší víska Dúbravka, která je dnes její součástí. Desátého dne měsíce ledna roku 1913 se zde narodil v chalupě chudé rodiny Nikodema Husáka chlapec, po dvou dnech pokřtěný latinským jménem Augustinus.¹²

Jeho matka Magdalena rozená Fratričová rok nato zemřela a otec musel vzápětí narukovat a bojovat v řadách rakousko-uherské armády za císaře pána. Malého chlapce a jeho dvě starší sestry Katarínu a Štefánii vzala do opatrování během otcovy nepřítomnosti jejich

¹² ČERNÁK, Tomáš: Gustáv Husák... s. (=strana) 4. V rodném listě z roku 1934 udáno jméno Augustin. NA, rozpracovaný f. ÚV KSČ, Gustáv Husák.

babička. Přestože se otec z války vrátil jako válečný invalida, podruhé vstoupil do manželství s Marií rozenou Vilémovou a vyženil tak dvě děti, ke kterým po čase přibyl ještě jeden sourozenec.

Nikodem sice už nemohl pracovat v kamenolomech a ve vápence v blízké Devínské Nové Vsi, na druhou stranu jistý druh kompenzace mohl vidět v rozšíření svého hospodářství. Po volbách do obecního zastupitelstva, kam byl zvolen za Agrární stranu, se totiž rozparcelovaly majetky pozemkového magnáta Mikuláše Pálffyho ve prospěch drobnějších rolníků. Přesto neměli Husákové na různých ustláno.

„*Co mám dělat, abych se stal biskupem?*“ Po zodpovězení následovala další otázka. „*A co mám dělat, kdybych se chtěl stát papežem?*“ Takto vzpomíná pamětnice na návštěvu biskupa v důbravské základní škole a na nevšední otázky, které mu položil její mladičkový ambiciózní spolužák Gusta,¹³ jak byl Augustin Husák oslovován. Mladičkový žák prokázal mimořádné schopnosti a talent na školní půdě, a tak se díky přimluvám pana učitele rodiče podvolili a nechali svého syna studovat na osmiletém Masarykově reálném gymnáziu v Bratislavě.

1.2 studentská léta

Bratislava mu otevřela rozhled a poskytla více možností než rodná vesnice. Zde si zřetelněji uvědomoval národnostní a sociální otázku. Ve městě na Dunaji žili Maďaři, Němci, silná židovská komunita a čeští úředníci, tudíž Slováci tvořili menšinu zdejší populace. Na studium si vydělával doučováním bohatších spolužáků a během prázdnin prací v továrnách. V těchto časech se začal znatelně názorově utvářet, o čemž svědčí jeho osobní výpověď: „*Aj vyučovanie rozmazaných detí z lepších rodín vedie k poznaniu veľkých sociálnych rozdielov. A to všetko spolu s otváraním očí nájde rozumovú bázu a vysvetlenie v marxizme. Z odporu, protestu, plebejstva, z rozhorčenia nad svetskou nespravodlivosťou. Z túžby po lepšom svete.*“¹⁴ S marxismem ho blížeji seznamovali nalevo orientovaní starší studenti.¹⁵

Na gymnáziu pracoval ve Vlčkově vzdělávacím kroužku zřízeném v rámci středoškolské komise Svazu slovenského studentstva, byl i jeho předsedou. Brzký vstup do Komsomolu (=Komunistický svaz mládeže) komentoval po létech takto: „*Ked' som sa ako*

¹³ PEČÍNKA, Bohumil: Gustáv Husák. In: Reflex. č. (=číslo) 49 z roku 2006. s. 72. Autentičnost příhody je problematická, leč ilustrativní.

¹⁴ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 16-17.

¹⁵ NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. (=svazek) 35, a. j. (=archivní jednotka) 874 – Projev z 15. 5. 1950. s. 5.

šestnástročný študent dostal roku 1929 do Komsomolu, hlavné ťažkosti som mal s rečou: po maďarsky som nevedel a nemčine som sa trochu priučal v škole. Ale marxistická literatúra i krúžky, kde som sa s ňou zoznamoval, žiadali si nemčinu. Aj stranícke prejavy boli trojjazyčné, pričom slovenčina i tu bola najslabší.“¹⁶

Účastnil se ilegálních schůzí KSČ, navštěvoval i jejich veřejné akce, například šel v prvomájovém průvodu. Pokoušel se prezentovat první kritické písemné projevy (básně, epigramy, články) ve studentském periodiku Svojeť,¹⁷ některé články nedošly uveřejnění kvůli silnému prokomunistickému náboji a nezákonnému obsahu. Z důvodu zákazu politické činnosti na středních školách psával občas pod pseudonymem Ivan Kola.

10. června 1933 maturoval z latiny, francouzštiny, němčiny, československého jazyka a fyziky s vyznamenáním. V téže době vstoupil do komunistické strany a nastoupil studia na Právnické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Byl ve svém živlu a veškerý čas věnoval politické a aktivistické činnosti. Angažoval se jako vrcholný představitel ve Spolku socialistických akademiků. Pro šíření propagace založil periodikum *Šíp, časopis študentov a pracujúcej inteligencie*, ve kterém až do jeho zániku roku 1936 publikoval. Spolek rychle navázal styky s blízkými politickými proudy: sociální demokracií, národními socialisty a s radikálními agrárníky. A nakonec s nimi vytvořil platformu v rámci Svazu slovenského studentstva, v kterém Husák zastával tajemnickou a posléze místopředsednickou funkci. Jako předseda sociální komise svazu napsal Husák orientační příručku pro studenty, ve které mimo jiné popsal studentské spolky: „(...) život u nás – i medzi študentstvom – plynie politickými korytami (zakrývaním na skutočnosti nič nezmeníme), a v tom je tedy veľká sila ideových a politických spolkov. V praxi nevystupujú väčšinou tieto spolky osamotene, ale tvoria skupiny a bloky, ktoré sa stretávajú buď na spoločných základoch ideologických, lebo proste v praxi, pri spoločnej práci. Tieto druhy grupovania sa behom doby značne menily, a ani dnešné skupiny samozrejme za definitívne považovať nemožno. Dnes sa najviac hovorí o ľavičiaroch a pravičiaroch. Pracovnú jednotku tvorí Blok demokratického a pokrokového študentstva proti študentstvu krajne pravému.“¹⁸ Práce v studentských strukturách mu tedy posloužila jako politická příprava. Osvědčil se a povýšil až na post tajemníka ve Sboru sociální péče o československé vysokoškolské studentstvo. Účastnil se dvou studentských mezinárodních kongresů v zahraničí a podporoval nejrůznější aktivity, například Akci za vybudování

¹⁶ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 17.

¹⁷ Svojeť, časopis slovenských stredoškóľákov byl vydávaný středoškolskou komisí Svazu slovenského studentstva. Například do něj přispíval Ladislav Novomeský, Ján Púll, Jozef Šoltész, Felix Vašečka či Magda Lokvencová.

¹⁸ HUSÁK, Gustáv: Študentská rukoväť. Bratislava 1936. s. 91 a 92. Předmluvu napsal tehdejší předseda Svazu slovenského studentstva Jozef Šoltész.

slovenských vysokých škol a letní studentské tábory.¹⁹ Ve Svazu přátel Sovětského svazu působil v tajemnické funkci a jako zástupce studentů zasedal v bratislavském vedení KSČ. Navázal styky s intelektuály z okruhu časopisu *Dav*, mezi kterými našel nové přátele.

Kolem časopisu *Dav* se sdružovali mladí levicově smýšlející intelektuálové, kteří neskrývali slovenské národnostní cítění. Tvrdě kritizovali vládní československou politiku a požadovali rozsáhlou autonomii, aniž však zpochybňovali existenci republiky.²⁰ KSČ scházela ve věci slovenské otázky důsledná politika. Nejprve KSČ přistoupila na tezi jednotného československého národa, poté hájila slovenskou autonomii, avšak jako záležitost politiky k menšinám. Zbolševizovaní komunisté, hlásící se jako internacionální hnutí, zacházeli vždy s národnostní otázkou takticky dle svých potřeb. Naopak davisté pevně spojovali komunistické myšlenky s národními tužbami. Proto se mezi nimi a pragocentrickými bolševiky prohlubovala programová propast. Husák se názorově postavil na stranu davistů.²¹

Husák neměl sklon k hledání autorit, ba naopak, rád je shazoval, jelikož za dostatečnou autoritu považoval sám sebe. Přesto se však našel jeden muž, který mu posloužil jako vzor, a kterého si nesmírně považoval. Jednalo se o právníka Vladimíra Clementise, jenž se pro něho stal přítelem, učitelem v politické činnosti a politickým spojencem. Při společenských setkání spolu soutěžili v procvičování paměti a ještě raději si u skleničky vína zazpívali slovenské lidové písně, v čemž nejvíce vynikal jejich společný přítel Ladislav Novomeský.

Mezi zajímavosti můžeme zařadit, že v letech 1933, 1934 a 1935 Husáka neodvedli na vojnu pro tělesnou slabost a kvůli krátkozrakosti.²² Zdravotní problémy se zrakem ho ostatně provázely celý život, na jehož konci byl téměř slepý.

Eduard Goldstücker na vysokoškolačka Husáka vzpomíná: „*Byl to hubený člověk s energickými gesty a bystrým mozkiem. Byl, jak se brzy ukázalo, přesvědčen, že nepotřebuje žádné rady, protože si byl plně jist, že jeho názory jsou ty jediné správné. Vyznačoval se čímisi, co se nazývá politickým smyslem, tj. darem odhadnout, co je možné, a spojit s tím, co je žádoucí. Trochu autokrat, avšak sympatický.*“²³

Husák promoval 19. února 1938 a stal se doktorem práv. Sestry mu uspořádaly oslavy v rodné vsi, kterou po padesáti letech komentoval takto: „*Přišiel do Dúbravky aj Clementis,*

¹⁹ Husákova reflexe k uskutečněnému táboru v článku *Skončili sme štud. letný tábor*. In: Svojeť, časopis slovenských stredoškolačkov. č. 1 ze září 1935. s. 13-19.

²⁰ Například Ladislav Novomeský varoval, že nezávislý slovenský stát by urychlil kulturní provincializmus a hospodářskou a politickou závislost Slovenska na nacistickém Německu. NOVOMESKY, Ladislav: Slovenská samostatnosť? In: Čestná povinnosť. Výber z politických statí a článkov 1933–1934. Bratislava 1969. s. 374. Taktéž v jeho jiných článcích.

²¹ RUPNIK, Jacques: Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci. Praha 2002. s. 143-145.

²² JABLONICKÝ, Jozef: Husák v rezistencii... s. 496.

²³ GOLDSTÜCKER, Eduard: Vzpomínky (1913–1945). Praha 2003. s. 80.

*zoznámil sa s mojimi slávnymi rodákmi, ale aj so Združením slovenskej mládeže, v ktorom sme vtedy veľmi intenzívne pestovali volejbal i komunizmus (...), Clementis musel uznať, že sme čosi.*²⁴

Svaz slovenského studentstva vyvíjel osvětovou činnost také na středních školách. Roku 1935 vyslala středoškolská komise Husáka přednášet na dívčí gymnázium v Bánské Bystrici. Tam poznal svoji budoucí první manželku Magdu Lokvencovou. Padli si do oka, dopisovali si a navštěvovali se.

Magda pocházela z Čech. Její otec, zaměstnanec československé armády zabývající se výkupem půdy se s rodinou přestěhoval do Motešic na Slovensko, aby pomohl doplnit tamější kádry v novém státě. Brzy poslal Magdu na studia do Bánské Bystrice. Tam pracovala ve Svazu slovenského studentstva, kde byla předsedkyní ženské komise, a tíhla k levicové orientaci. Třebaže projevovala velký zájem o divadlo, šla nakonec pod vlivem otce a snad i partnera Husáka studovat práva na Komenského univerzitu. Zde se mohli vídat častěji. Společně s přáteli chodili debatovat do kaváren,²⁵ kde osobnost Gustáva Husáka ještě více vynikala.

Měl na ni obdivuhodný vliv. Magda vstoupila do KSČ a do akademického spolku Právnick. Rovněž psala do časopisu Šíp a Svojet'. Prvního dne kritického měsíce září roku 1938 se za Husáka provdala, i přes nesouhlas otce, který se hlásil k masarykovské tradici. Společně pak bydleli v bratislavské garsonce.²⁶

Vynikající studentské výsledky vypovídají o Husákově nadání, vždyť jako první z rodné vsi dosáhl vysokoškolského diplomu. Z výše uvedeného textu je také zřejmé, že oplýval nevídaným organizačním talentem a měl elánu na rozdávání. Rovněž se projevoval přístupně, když šlo o společnou věc. Dokázal se přátelit a spolupracovat i s lidmi jiné politické orientace. Právem ho můžeme považovat za levicového intelektuála. Budoval si startovací můstek pro vrcholovou stranickou činnost. Svatbou získal milující ženu, která mu byla oporou jak v časech dobrých, tak i v zlých. Názorově zakotvil na platformě Davu. Hlavním programem se pro něho stal komunizmus doplněný o slovenské národní cíle.

²⁴ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 22.

²⁵ Husákovy časté intelektuální návštěvy restauračních zařízení se staly později terčem ostrovtipu a vynesly mu řadu negativně zabarvených označení – například salonní komunista. Zeleno-černorudým komunistou z bratislavských vináren ho nepřímou nazval KRÁL, Václav: Pravda o okupaci. Praha 1962. s. 315.

²⁶ Podrobnější informace o Husákově manželce Magdě lze čerpat z knihy KOSATÍK, Pavel: Devět žen z Hradu. Praha 1999. A nejnověji LINDOVSKÁ, Nadežda a kolektiv: Magda Husáková-Lokvencová. Prvá dáma slovenskej divadelnej réžie. Bratislava 2008.

2. ZA SLOVENSKÉHO STÁTU

Kapitola se pokouší interpretovat a objasnit několik spornějších momentů v Husákově chování a konání. Zaměřuje se na intenzitu Husákovy protistátní činnosti, na iniciativu *Za sovětské Slovensko*, řeší otázku kolem nezdařilého útěku vězňených komunistů z nitranské věznice a snaží se zodpovědět otázku, co bylo pravdy na vznikající dvojí linii uvnitř KSS. V kauze slovenského buržoazního nacionalismu se právě z těchto momentů hutně čerpalo a byly používány v tvorbě obvinění. Pro pochopení souvislostí s hlavním tématem mé práce je tato perioda klíčová.

2.1 naše hodina přijde

Nová Evropa nespĺňovala mnohá lidská očekávání. Svízelná hospodářská a tím i sociální situace naháněla nespokojence do řad radikálů. Taktéž se rozdmýchávala národnostní karta. Pluralitní parlamentární zřízení se bortila a byla nahrazována autoritativními a šovinistickými režimy. Vrcholem se stalo naplňování vize velké nacionálně-socialistické říše, propagované německým vůdcem Adolfem Hitlerem. V této koncepci nebylo místo pro mladou Československou republiku. Německá politika sofistickovaně získala se souhlasem virtuálních československých spojenců její pohraniční oblasti.

Oslabené pozice československé vlády úspěšně využili zastánci slovenské autonomie, k jejímuž vyhlášení došlo Žilinskou dohodou 6. září.²⁷ A hned pár dnů na to, 9. září, došlo k zákazu činnosti KSČ na Slovensku. Vedení KSČ pro Slovensko se stáhlo do Brna. České země se k zákazu přidaly 20. září. Od října 1938 vedení KSČ opouštělo republiku na příkaz Kominterny.²⁸

Po Berlínském nátlaku, dne 14. března 1939, okrájené Slovensko vyhlásilo na Československu samostatnost, limitovanou vůlí nacistického Německa. Den nato německá armáda obsadila zbytek českého území, na kterém zřídila Protektorát Čechy a Morava.

V těchto časech ztratili zbylí komunisté iniciativu a stahovali se do ilegality. Novou politikou KSČ se stalo organizování hnutí za národní osvobození od nacistů a za obnovu československého státu.

²⁷ Zákonem potvrzeno Národním shromážděním 22. prosince 1938.

²⁸ Kominternu (=Komunistická internacionála též Třetí internacionála) byla mezinárodní komunistická organizace založená roku 1919. Sloužila jako nástroj Moskvy k centristickému řízení světového komunistického hnutí. Byla rozpuštěna roku 1943 a po II. světové válce ji nahradila Kominforma.

23. srpna 1939 došlo k rapidnímu politickému obratu, Německo se SSSR (=Svaz sovětských socialistických republik, zkráceně Sovětský svaz) podepsalo vstřícný pakt Ribbentrop-Molotov. SSSR rázem uznal Slovenský stát a změnil politiku Kominterny, která šířila aktualizované instrukce. V nich označovala celou válku za imperialistickou, a tím se vytratilo dělení států na demokratické a fašistické. Klement Gottwald vyzval pražské vedení ve své depeši z 21. září: „*Bud'te co nejopatrnější a nedejte se vyprovokovat k předčasným akcím. Naše hodina přijde.*“²⁹ Dále se Gottwald podřídil a změnil předchozí politiku vyznačující se úsilím znovu obnovit jednotný československý stát, za vyčkávací taktiku. Pod heslem „Obnovení Československa“ se nyní skrývaly imperialistické a protisovětské záměry. Výstižný je telegram moskevského vedení ÚV KSČ určený ilegálnímu vedení ÚV KSČ z 15. března 1940: „*Slovenský stát je danou základnou pro boj za úplnou svobodu Slováků. Budoucí poměr mezi českým a slovenským státem je otázkou sebeurčení obou národů a závisí od vojnových událostí (a výsledků – dopsal Dimitrov). (...) Zdůrazňujeme nezbytnost samostatné politiky pro Slovensko.*“³⁰

Slovenští komunisté, kteří přetrhali vazby s pražským centrem, založili KSS, vyzdvihovali heslo „Za svobodné Slovensko“ a raději zdůrazňovali sociální charakter svého boje. Vztah k obnově ČSR u nich prošel několika zvraty: od rezervované podpory obnovy přes snahu začlenit Slovensko do SSSR až ke konečně jediné reálné variantě rekonstrukce Československa. Záleželo na tehdy aktuálních zahraničně-politických okolnostech.

Podívejme se na roli Gustáva Husáka v těchto časech velkých změn. Od 6. října 1938 působil v advokátní kanceláři jako advokátní koncipient u svého přítele Vladimíra Clementise, který po obsazení zbytku republiky emigroval do zahraničí. Husák zůstal a působil na nižší úrovni v ilegální síti komunistické strany. Jako spolupracovník I. rajónového vedení dostal za úkol práci mezi inteligencí a vysokoškoláky. Účastnil se nejrůznějších schůzí, na nichž se probíraly záležitosti ohledně ilegální komunistické strany, a korigoval koncepty určené k tvorbě protistátních materiálů. Finančně podporoval stranu. Dle výslechového materiálu slovenské ÚŠB (=Ústřední státní bezpečnost) měl s touto činností skoncovat po létě 1940.

Zlou krev si nadělal u představitele I. ilegálního ÚV KSS Júlia Ďuriše, když odmítl sepsat provolání na podporu českých studentů na podzim 1939. Husák se měl údajně obávat možnosti svého vyzrazení.³¹ Rovněž ostrakismus vedený Moskvou proti Clementisovi, který nepřistoupil na novou bolševickou politiku po vyhlášení německo-sovětského paktu,

²⁹ BAREŠ, Gustav: Depeše mezi Prahou a Moskvou. In: Příspěvky k dějinám KSČ. č. 3 z roku 1967. s. 393.

³⁰ Tamtéž. s. 413.

³¹ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 119 – Július Ďuriš. Záznam o pohovoru dne 9. 10. 1963. s. 41.

zkomplikovala Husákovu důvěru v komunistickém ilegálním hnutí na Slovensku. Husák byl s Clementisem velice úzce spjat. Společně s Novomeským dokonce zařídili, aby se veřejně nepublikovala zpráva o jeho vyloučení ze strany. Touto akcí se dostali do sporu nejenom s oficiální politikou strany, ale také do prvního rozbroje s Viliamem Širokým, který se na vyloučení zvláště podílel.

Po Clementisově emigraci Husák pracoval v advokátní kanceláři Dr. Vaníčka. V květnu 1940 se naskytlá příležitost nastěhovat se do bratislavské vily po právě zemřelém spisovateli Jozefu Gregoru Tajovském. Obydlí se stalo domovem nejen pro mladé novomanžele Husákovi, ale rovněž nabídlo přístřeší rodinným přátelům bez příbytku. Jmenovitě tam našel útočiště Ondrej Pavlík, Felix Vašečka, Miroslav Lokvenc, Michal a Samo Fal'an. Krb domova pomáhala udržovat Helena Kyselicová, kterou znala Magda od svého dětství a která od té doby spojila celý svůj život s Husákovou rodinou.³² Častá setkání levicově smýšlejících intelektuálů a umělců vytvořily tak svébytnou atmosféru, že se domu přezdívalo „kolchoz“. Mezi časté návštěvníky patřil Ladislav Novomeský, Jozef Šoltész, Ján Púll, Fraňo Král, malíř Ján Mudroch a architekt Frideš Weinwurm. Levicové dýchánky ve vile vydržely s různými přestávkami, až do konce srpna 1944, kdy se začínalo rozbíhat Slovenské národní povstání.³³

První zlom nastal při Husákově intervenci do Zajišťovacího tábora v Ilavě. Záminkou se stala havířská stávka v Handlové konaná 30. října 1940, které se účastnil spolu s dalšími komunisty. V listopadu následovalo pozatýkání asi 150 komunistů. Husák si pobyl v zajišťovacím táboře 3 týdny a po podepsání prohlášení, kterým slíbil, že rok se nebude podílet na veřejném životě, byl propuštěn.³⁴ A skutečně se tak snažil chovat až do začátku roku 1943. Sám o tom vypověděl: „*Ja som neprerušil kontakt priamo, sem-tam s tým alebo oným sa stýkal, poradil, ale sústavná ilegálna práca v tom období 1941, 1942 to nebola.*“³⁵

Po vypuknutí německo-sovětského válečného konfliktu, kterého se na straně hitlerovského Německa účastnil i Slovenský stát, došlo k preventivnímu zatýkání potencionálních odpůrců režimu.³⁶ Proběhlo zatčení i Viliama Širokého, který byl v květnu vyslán zahraničním vedením KSČ na Slovensko. Krátce nato bylo odhaleno I. ilegální vedení

³² Teta Helenka, jak jí její blízký oslovovali, setrvala ještě po Husákově prezidentské abdikaci (10. prosinec 1989).

³³ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 27.

³⁴ Celé znění propouštějícího prohlášení, které G. Husák podepsal 28. listopadu 1940: „*Prehlasujem, že sa do jedného roka do verejného života miešať nebudem, žiadnej politickej schôdzky sa nezúčastním, do novin písať nebudem, väčším spoločnostiam sa vyhnem a budem sa zdržovať zbytočného kritizovania činnosti verejných činiteľov, ba naopak, svojim spoluobčanov upozorním k poslušnosti a trpezlivosti. Beriem na vedomie, že som len podmienenčne prepustený zo zaisťovacieho tábora a že budem tam opäť dopravený, keby moje chovanie zavadalo príčinu k pohoršeniu, alebo k znekludňovaniu pomerov.*“ In: PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 28.

³⁵ NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 871 – Projev s. Husáka na zasedání ÚV KSS 7. 4. 1950. s. 10.

³⁶ „*Väčšina komunistov prvé dni vojny sledovala z ilavského koncentráku, do ktorého Mach hneď 22. VI. poslal asi 700 ľudí, z toho do 99% komunistov.*“ BEŇKO (eds.), Ján a kolektív: Správa 5. ilegálneho ústredného vedenia KSS o vývine na Slovensku po 6. októbri 1938. In: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. 2. Bratislava 1998. s. 330.

KSS a jeho všichni členové až na Jána Osohu zatčení. Perzekuce se nevyhnula ani Husákovi, který již podruhé zavítal do Ilavy. Jeho milující žena Magda za něj intervenovala u svého bývalého přednášejícího profesora z právnické fakulty Imricha Karvaše, který v té době zastával funkci guvernéra národní banky. Ten navštívil ministra vnitra Alexandra Macha, jenž na jeho apel dal příkaz k Husákovu propuštění. Zachránce Karvaš poté pravidelně navštěvoval Husákovu vilu a vedl s ním nezávazné politické debaty.

Od 19. až do 28. září 1941 proběhl ojedinělý propagandistický zájezd komunistických intelektuálů (Gustáv Husák, Michal Falťan, Miroslav Clementis, Ján Poničan, Marek Čulen) na nacisty obsazenou Ukrajinu pod patronací Alexandra Macha, jež nabízel výběr mezi účastí a pobytem v Ilavě. Husák se po rozmluvě s ostatními „pozvanými“ rozhodl jet, a tak obléknut do slovenské vojenské uniformy zavítal až do Kyjeva. Vybraní komunisté měli vystřízlivět z ideálů o Sovětském svazu. Mach osobně referoval o cílu zájezdu na shromáždění Svazu novinářů 14. října: *„Pozval a poslal som ich na východ, aby hned' v pätách postupujúceho vojska mohli sa na tvári miesta presvedčiť, ako vyzerá bolševická doktrína v praxi.“*³⁷ Akce se však minula účinkem. Navrátilší se komunisté zůstali názorově nezломní, a tak jediným výsledkem bylo uveřejnění článku v novinách a vyhotovení několika fotografií. Přesto se události proti Husákovi zneužívalo v pozdější době.

Od 1. května 1942 zakotvil Husák jako tajemník v Ústředním svazu speditérů, pod jehož pozdějším usnesením o spolupráci na uspořádání finanční sbírky na podporu předvojenské výchovy v polovojenských fašistických organizacích byl umístěn jeho podpis. V dubnu 1942 došlo k zatčení celého II. ilegálního ÚV KSS opět mimo Osohy. Zatčení postihlo 22. května i Husáka. Po týdnu následovalo propuštění, ale trestné stíhání pokračovalo na svobodě. Znovu pomohla intervence Imricha Karvaše u ministra Macha, kterou na přání Husákovy manželky také vykonal její kolega z práce Pavol Čarnogurský, v té době člen správní rady v Slovenské všeobecné úvěrové bance. Důležité je, že díky jeho výpovědím a svědectvím dalších obžalovaných spolupracovníků z ilegality, můžeme po patřičné kritice záznamů rekonstruovat jeho předchozí činnost.

O Husákově chování ve vazbě i mimo ní se zmiňuje Rudolf Barák: *„Při vyšetřování se choval povýšeně, odmítal obvinění, dovolával se Macha. Sucký říkal, že změkl, až když dostal pár facek.“* Dále Barák obvinil Husáka a Novomeského ze styků s Alexandrem Machem, s kterým měli chodit rokovat při kartách do bratislavské vinárny Savoy. Mach měl nad ním držet ochrannou ruku z důvodu zisku informací.³⁸ Sám Husák reagoval na ona tvrzení takto:

³⁷ MACH, Alexander: Novinár je predovšetkým vojakom. In: Slovák. č. 239 z 16. října 1941. s. 3 a 4.

³⁸ BARÁK, Rudolf: Ze vzpomínek ministra vnitra. Svědectví o Gustávu Husákovi. In: České noviny. č. 28 z 5. prosince 1990. s. 7. Na tento článek reagoval G. Husák přes Viliama Plevzu. In: Nové slovo. č. 24 z 13. února 1991.

„Pokiaľ ide o styky s bývalým ministrom Machom, nikdy som žiadne nemal: ani osobne, ani spoločenské. Je to drzý výmysel a pokus o kompromitáciu. Tvrdenia Suckého o mojich stykoch s Machom, s ÚŠB alebo s aparátom ÚŠB sú lživé (...).“³⁹ Na druhou stranu v jiné souvislosti dodává: „Například L. Novomeský z poverenia ÚV KSS mal niekoľko rozhovorov s Machom, u ktorého buď intervenoval za uväznených komunistov, alebo sondoval jeho názory, stanoviská, informácie apod.“⁴⁰

Dle další svědecké výpovědi vzniklé jako reakce na Barákovy protihusákovské výpady nejspíše na žádost samotného Husáka, se objevilo svědectví problematického Vladimíra Kohúčika, který měl také mluvit s bývalým policejním inspektorem Imrichem Suckým.⁴¹ Ten měl povědět: „No najtvrdší a najnebezpečnejší bol JUDr. Gustáv Husák. Predpokladali sme, že ako komunista je politicky činný, ale nikdy sme mu nič nemohli dokázať. Pri jeho zatknutí a i tvrdom vyšetřovaní sa k aktívnej politickej činnosti nepriznal a nikdy sme mu nemohli nič dokázať.“⁴²

Pravdou je, že Husák se snažil odbojové činnosti stranit od časů prvního propuštění ze Zajišťovacího tábora v Ilavě a po stvrzení slibu neangažovanosti. Pragmaticky vyčkával na vhodnou příležitost, jež nastala až na začátku roku 1943. Sbíral kontakty a udržoval potencionální styky. O jeho opatrnosti svědčí několik neúspěšných pokusů ÚŠB usvědčit ho z trestné činnosti. Avšak díky této taktice si vysloužil nedůvěru ze strany ilegálního vedení ÚV KSS. Například Ján Osoha se nechal slyšet, že: „‘Clementisov človek’, t.j. G. Husák, sa tiež zachoval ako dezertér z hnutia. Odmietol plniť konkrétne úlohy, podľa pokynov vedenia strany, treba ho vraj považovať za človeka zbaveného členstva v strane.“⁴³ Rovněž se vyskytovaly časté výpady proti salonním komunistům či kavárenské společnosti, která se měla stýkat s osobami spjatými s oficiálním slovenským režimem, zdůrazňující Alexandra Macha. Husák se s ním ve skutečnosti nescházel, ale díky Machově intervenci se dostal několikrát z vězení. Zájezd na Ukrajinu a pasivní ilegální činnost vyvolávaly novou vlnu nevole a kritiky u spolustraníků a od roku 1950 se používaly k Husákově veřejné ostrakizaci.

Je nutné se ještě zastavit u jedné skutečnosti. V období Slovenského státu Husák poprvé na vlastní kůži prošel vyšetřovací vazbou, kterou znovu okusil ve zvláště zostřené verzi v 50. letech. Podmínky byly velice odlišné. Jistěže mohli z ÚŠB přijít a zajistit osobu kdykoliv, v tom se s metodami komunistické Státní bezpečnosti nelišila, rozdíl tkvěl v procesech důkazného řízení. Mimo Barákovy nedůvěryhodné výpovědi o několika fackách

³⁹ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 31.

⁴⁰ Tamtéž. s. 35.

⁴¹ Sucký měl hlavní podíl na odhalení prvních čtyř ilegálních komunistických ÚV KSS. Komunistická státní bezpečnost ho vyslýchala v 50. letech ohledně exponovaných komunistů.

⁴² KOHÚCIK, Vladimír: Otvorený list pánovi Rudolfovi Barákov. In: Nové slovo. č. 17 z 25. dubna 1991. s. 22.

⁴³ JABLONICKÝ, Jozef: Husák v rezistenci... s. 494.

se s použitím násilí nesetkáváme. Historik Jablonický v tomto bodě upozorňuje, že Husák si na vyšetřovací metody nikdy nestěžoval, a to ani po válce, na rozdíl od protestů proti nelidskému zacházení v bolševické vyšetřovací vazbě. Také v Husákově případě nedocházelo k padělání důkazného materiálu či dokonce jeho výrobě na něčí objednávku. Na druhou stranu musíme uznat, že Husák byl za svou činnost perzekuován a na jeho věznění netřeba koukat růžovými brýlemi. Avšak srovnání obou vazeb značně pokulhává.

2.2 aktivní rezistence

V červenci 1942 byl rozprášen III. ilegální ÚV KSS i s vytrvalým Jánem Osohou. V nově ustanoveném, v pořadí již čtvrtém, výboru⁴⁴ se pohybovali i Husákovi přátelé a bývalí spolubydlíci z Tajovského vily. Přesto se Husák držel stranou a čekal na vhodnou příležitost. Tu našel ve válečném obratu u Stalingradu. „*Zimné úspechy Sovietov nielenže vyvrátili Hitlerovu bájkou o zničení Červenej armády, ale otvorili oči aj veľkému počtu ľudí.*“⁴⁵ V únoru 1943 kontaktoval ilegální kruhy s nabídkou aktivní účasti. Byl však odmítnut. Nedůvěra vůči němu převládla.

Dvířka se mu otevřela zatčením IV. ilegálního výboru na jaře 1943. V srpnu přišli Karol Šmidke a Karol Bacílek z pověření zahraničního vedení KSC v Moskvě ze Sovětského svazu a rychle se etablovali na slovenské půdě.⁴⁶ Do nově vznikajícího V. ilegálního ÚV KSS vedle Šmidkeho usedl Husák a Novomeský. Jak si vysvětlit jejich znovuzачlenění do ilegálních orgánů? Spolu s vedením IV. ilegálního výboru došlo i k zatčení dalších 80 aktivních straníků. Tím nastala citelná mezera v lidských zdrojích. Proto kolem srpna Ďuriš nechal vzkázat přes Jána Púlla Husákovi: „(...), že by měl začít pracovat, že by měl zorganizovat po zatčení vedení nové vedení (...). (...), že zapomeneme na jeho vyčkávání. (...), že je to stanovisko soudruhů ve vězení. Řekl jsem (Ďuriš, poznámka M. M.) s. Púllovi, že teď je situace, kdy je nutno vzít Husáka a ostatní do práce, myslel jsem tím ve vhodné formě i Novomeského.“⁴⁷ Husák se dostal opět do vysoké hry.

Nové vedení začalo měnit kurz politiky svých předchůdců. Způsob boje proti dosavadnímu režimu se měl vystupňovat až na aktivní ozbrojený odboj. Mimo to se vedení orientovalo na vznik rozsáhlejší protifašistické platformy, do které přizvalo některé

⁴⁴ Všechny byli Miloš Hrušovský a Štefan Bašťovanský.

⁴⁵ BEŇKO (eds.), Ján a kolektiv: Správa 5. ilegálneho... s. 330.

⁴⁶ Původně měl jít Václav Kopecký, ale na zásah Gottwalda určen Šmidke.

⁴⁷ NA, f. ÚV KSC, 03/10, sv. 1, a. j. 119 – Július Ďuriš. Záznam o pohovoru dne 9. 10. 1963. s. 41 a 42.

konkurenční odbojové skupiny z občanského bloku, které neusilovaly o obnovu předmnichovských poměrů.⁴⁸ Úsilí se dovršilo přijetím programového dokumentu, Vánoční dohody, v prosinci 1943, na jejímž znění se převážně podílel právě Husák. Jím se oficiálně zřídila SNR (=Slovenská národní rada),⁴⁹ která se představila, „*ako jediný reprezentant politickej vôle slovenského národa doma.*“ Mezi její cíle patřilo svržení dosavadního režimu a převzetí moci na Slovensku. Dále deklarovala: „*(...) aby národ slovenský a národ český ako najpríbuznejšie slovanské národy utvárali ďalšie svoje osudy v novej Č-SR, spoločnom to štáte Slovákov a Čechov, a na podklade princípu rovný s rovným.*“⁵⁰ Budoucí politika nového státu se měla orientovat na SSSR. Vyjádřila podporu obnově společnému státu Čechů a Slováků, londýnské exilové vládě a ostatnímu zahraničnímu odboji. O definitivním uspořádání měly výlučně rozhodnout svobodně zvolení zástupci slovenského národa. Obecný slogan *rovný s rovným* se rychle uchytil a zpopularizoval, i když se dal vykládat rozličnými způsoby. Ve skutečnosti se pod ním skrýval požadavek federativního uspořádání republiky, který protlačoval Husák a Novomeský.⁵¹

Ten napsal o dohodě po únorových událostech roku 1948: „*My vo Vianočnej dohode o Slovenskej národnej rade videli sme program o to závažnejší, že bol harmonizovaný s túžbami i s cítením revolucionizovaných nás slovenského národa i s jeho existenčnou potrebou. A pri vážnom plnení toho programu bol nám vítaný každý. I Lettrich i Ursíny.*“⁵² Na druhou stranu historik Plevza připomíná: *Avšak Gustáv Husák v tomto období (po Vánoční dohodě, poznámka M. M.) odmietal možnosť organizovanej spolupráce Slovenskej národnej rady s ďalšími skupinami občianskeho odboja, najmä so skupinou dr. Vavra Šrobára. Odôvodňoval to konzervatívnosťou a naivosťou jeho plánov 'na udržanie moci, na hladký prechod z jedného buržoázneho režimu do druhého'.*⁵³

Slovenští komunisté chtěli vytvořit ze SNR jedinou plnoprávnou představitelku opozice, čímž si nárokovali také větší vliv na realizaci svých tezí v postfašistickém Slovensku. Samotný kompromisní program byl formulovaný dost obecnými frázemi, díky účelovému spojení komunistů s občanským blokem. Nikoho ze své skupiny nevyklučovali za předpokladu, že uznal monopol SNR a přizpůsobil se jejímu programu.

⁴⁸ Husák občanský blok dělil na tři kategorie: bývalé sociální demokraty, skupinu buržoazního tábora (bývalí činitelé agrární a národní strany) a opoziční proudy z HSEŠ (=Hlinkova slovenská ľudová strana). HUSÁK, Gustáv: Svedectvo... s. 57.

⁴⁹ Ve SNR kromě třech představitelů V. ilegálního vedení ÚV KSS usedli agráři Jozef Lettrich a Ján Ursíny a národní socialista Matej Josko. Začátkem roku 1944 byla doplněna o dalšího sociálního demokrata Ivana Horvátha a o národohospodáře Petra Zaťka. K jejímu většímu rozšíření došlo 1. září 1944 v Banské Bystrici.

⁵⁰ BEŇKO (eds.), Ján a kolektiv: Vianočná dohoda... s. 319.

⁵¹ URSÍNY, Ján: Spomienky na Slovenské národné povstanie. Liptovský Mikuláš 1994. s. 48.

⁵² Z předmluvy Ladislava Novomeského In: HUSÁK, Gustáv: Zápas o zajtrajšok... s. XII.

⁵³ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 34.

Dohoda byla následně odeslána do Londýna exilovému prezidentovi Edvardu Benešovi, který ji vzal s potěšením na vědomí. Mylně se totiž domníval, že se na jejím znění podílel Šrobár, který zastával ryze Benešovu koncepci čechoslovakismu a taktéž usiloval o obnovu předmnichovských poměrů. Nakonec se oba přizpůsobili novým podmínkám, Beneš uznal SNR a Šrobár usedl v jejím vedení.

Sám Husák charakterizoval náplň rané SNR takto: „(...) *rozvíjala činnosť na širokom fronte prehlbovania antifašistického boja. Bolo množstvo otázok, kde bolo treba koordinovať prácu organizácií KSS a ostatných antifašistických skupín a zložiek: budovanie národných výborov, podpora partizánskeho hnutia, pomoc uväzneným antifašistom, ochrana pred ÚŠB a gestapom, kontakty s Londýnom a predovšetkým hlavná úloha – príprava povstania.*“⁵⁴ Pro nás je zvlášť důležité vyjádření o pomoci uvězněným antifašistům a o ochraně před ÚŠB a gestapem. V reálu se jednalo o množství intervencí u vlivných představitelů a osob, které měly co dočinění se slovenským oficiálním režimem.

V následující první polovině roku 1944 se činily přípravy na velké ozbrojené povstání za účasti širokého spektra odpůrců starých pořádků. K linii stále sílícího partyzánského boje se měla přidat značná část slovenských armádních složek. To vše v koordinaci s Rudou armádou.

Nejkontroverznějších a nedostatečně probádanou kapitolou slovenských dějin je snaha některých slovenských komunistů, mezi které se zařazuje i Husák, o připojení Slovenska k SSSR. Slovenští komunisté publikovali nový program KSS *Za sovětské Slovensko*, jenž hlavně formuloval a reprezentoval J. Osoha, a to již 1. května 1941, po změně oficiální linie strany se však iniciativa tlumila.⁵⁵ Moskevská politika aplikovaná do realizace plánu Barbarossa⁵⁶ sice hlásala podporu samostatnému svobodnému Slovensku, ale jednalo se o prozatímní strategii. V zápisu, který nese datum 9. listopadu 1942, porady českých a německých komunistů u předsedy Komunistické internacionály Georgje Dimitrova se vyjádřil Jan Šverma: „(...) *cílem je Československo – buď demokratické (Fedreace svobodných národů), nebo sovětské.*“⁵⁷ Dle dostupných pramenů lze soudit, že se jednalo o nerealistickou variantu, jelikož Moskva uvažovala nejpozději od konce roku 1943 z dlouhodobého hlediska jen v dimenzích obnovy Československa. Což neznamenovalo, že na Slovensku nemohli kvůli nedostatečné informovanosti kalkulovat s jinými alternativami i po roce 1943. Až dokument ze 7. července 1944 nazývaný *Zpráva V. ilegálního ústředního vedení KSS o vývoji na*

⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵ BUCHVALDEK, Miroslav a kolektiv: Československo v datech. Praha 1986. s. 429.

⁵⁶ Barbarossa byl název pro invazní plán nacistického Německa do SSSR, který byl zahájen 22. června 1941.

⁵⁷ Záznam zápisu publikován In: RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. Století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992... s. 375 a 376. Moskevské vedení strany zaujímal vyčkávací stanovisko.

*Slovensku po 6. říjnu 1938*⁵⁸ tuto problematiku znovu otevírá. Na souhrnné zprávě určené pro jednání s Moskvou se rozhodujícím způsobem podílel Husák. Mimo údaje sloužící k seznámení nezainteresovaných osob do problematiky vývoje na Slovensku dokument obsahuje negativní i pozitivní zkušenosti s existencí Slovenského státu, které měly vytvářet argumenty k prosazení koncepce sovětského Slovenska: „*Po obnovení republiky a návrate starých čias ČSR túžia tu ľudia práve tak ako po svätoštesfanskej korune. (...) Jediná mocnosť, ktorá sa osvedčila všemožne, je ZSSR, tedy tam hľadáme riešenie i my. Prečo máme hľadať spásu v Benešovi, keď osvedčený recept je u Stalina. Nik nečaká oslobodenie od Čechov, väčšina ho vidí hmatateľne od Rusov (...). Rusi sú naši najväčší a najsympatickejší bratia, pomôžu aj nám dostať sa na vlastné nohy (...). Chceme byť súčasťou ZSSR (...). Keby bola daná možnosť hlasovaním rozhodnúť, kde chcú Slováci štátoprávne patriť, aspoň 70% hlasovalo by za pripojenie k ZSSR, snád' 20% za novú ČSR, zbytok je v strachu zmätený. (...) A keď sa prijme aj koncepcia novej ČSR, jej obsah sa vidí zase len podľa vyššie spomenutého. ČSR musí s Ruskom sa spojiť (...). Čo do budúceho štátoprávneho usporiadania: najradšej kombináciu so ZSSR, keď ČSR, tak národne federovaná a socialistická.*“⁵⁹ Takto formulované stanovisko bylo jednoznačně v rozporu s Vánoční dohodou SNR. Tvůrci Zprávy se pokusili rozjet svou vlastní hru, jejíž interpretace není ještě zcela vyjasněná. Nesporně zapůsobila jako forma nátlaku na Edvarda Beneše za účelem lehčího prosazení představy federalizace země.⁶⁰ Husák se k tomu vyjadřuje: „*Hoci od povstania nebolo váhania a kolísania vo vedúcich kádroch KSS i SNR v tejto otázke, (v otázce státoprávního postavení Slovenska, poznámka M. M.) predsa len u mnohých českých činiteľov žili obavy z komplikácií, aby Slovensko nehľadalo inú cestu, aby prípadne neškúlilo tým smerom ako Zakarpatská Ukrajina (připojila se k SSSR, poznámka M. M.). Nehľadalo sme inú cestu, ani sme nerozmýšľali o nej, i keď sme za povstania na Benešovú adresu vyslovili aj takú možnosť. Vedenie komunistickej strany sa usilovalo vážne a poctivo vyriešiť všetky slovenské nacionálne, ekonomické a kultúrne problémy v rámci spoločného štátu s českým národom.*“⁶¹ Husákovi šlo primárně o federativní postavení Slovenska a z toho důvodu nebylo směrodatné, jaké prostředky a varianty by pro svou vizi využil.⁶² Pro federalistickou koncepcí hovoří svědectví Jána Ursíniho: „*Koncept (koncept Deklarace SNR z 1. září 1944, poznámka M. M.) písal dr.*

⁵⁸ Takto je dokument uměle pojmenovaný In: BEŇKO (eds.), Ján a kolektiv: Dokumenty slovenskej... s. 328. Originálu název scházal. Dále v textu používám názvu *Zpráva*.

⁵⁹ BEŇKO (eds.), Ján a kolektiv: Správa 5. ilegálneho... s. 335 a 336.

⁶⁰ JABLONICKÝ, Jozef: Povstanie bez legend: dvadsať kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania. Bratislava 1990. s. 96 a 103. K srovnání BEŇKO (eds.), Ján a kolektiv: Odpoveď ilegálnej SNR na odkazy Eduarda Beneša... s. 337-339.

⁶¹ HUSÁK, Gustáv: Svedectvo... s. 554.

⁶² 22. března 1954 předvolaný Ján Ursínyho upravil některé své výpovědi ohledně Husákových postojů za války: „(...) *keď sa s Čechmi nedohodneme, že pôjdeme tam, kde dajú viacej (...).*“ NA, ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 878 – Gustav Husák. Záznam o výpovědi u náměstka Generálního prokurátora s. Gešo – Bratislava v březnu 1954, J. Ursíny. s. 14.

Husák, ktorý dôsledne uvádzal pomlčku medzi slová Česko-slovenská republika.“⁶³ Bohumil Laušman, ktorý se na Slovensku po kratší dobu zdržoval, vyličil, že Husák byl opojen sovětofilskou náladou obyvatelstva do takové míry, že inicioval přičlenění Slovenska jako svazové republiky k SSSR. Dokonce se měl pokusit pro svůj záměr získat generálporučíka Rudé armády Lva Zacharoviče Mechlise, přestože čerstvě z Moskvy přicestovalý Jan Šverma, měl předtím pohřbít Husákovu snahu jak ve vedení KSS, tak na schůzi v SNR.⁶⁴ Je velice obtížné odhalit skutečný stav tehdejší věci, výpovědi si totiž protiřečí. Tato kapitola historie není zdaleka uzavřená a bude potřebovat důkladnější vědecký výzkum, zvláště v ruských archivech.

Výše zmiňovanou Zprávu přinesl do Moskvy, při příležitosti rokování o přípravách povstání na Slovensku, Karol Šmidke, když se jich účastnil jako delegát SNR pro věci politické. Úvaha o vytvoření sovětského Slovenska musela narazit jak na odpor moskevského vedení KSČ reprezentovaném Klementem Gottwaldem, tak i na koncepci exilové vlády v Londýně včele s prezidentem Edvardem Benešem. Otázkou zůstává, do jaké míry byly tyto subjekty s věcí obeznámeny. Hlavní slovo měl samozřejmě Sovětský svaz, který měl odlišné zájmy, proto se ukázala koncepce sovětského Slovenska jako neživotaschopná. Alexandr Dubček v tomto ohledu vyslovil ve svých pamětech názor, že Zpráva mohla vzbudit na sovětské straně podezření a negativně ovlivnit její vztah k SNP.⁶⁵

Celá kauza ohledně Zprávy měla zajímavou dohru v šedesátých letech. Historik Vilém Prečan ji chtěl uveřejnit v edici pramenů týkajících se Slovenského národního povstání. V roce 1964 mu zveřejnění nebylo doporučeno posuzovatelem knihy, protože některé pasáže dokumentu vyvolávaly reminiscence na politický proces se slovenskými buržoazními nacionalisty a to by nahrávalo politickému táboru Antonína Novotného. V březnu 1969, když už pominuly ony důvody, se čerstvě zvolený generální tajemník ÚV KSČ Husák postavil proti publikaci Zprávy, kterou nakonec sám patřičně zcenzurovanou uveřejnil v týdeníku *Nové slovo*.⁶⁶

Výše zmiňovaný kulturně-politický týdeník vznikl koncem srpna 1944. Husák ho často využíval k prezentaci svých názorů. Tento text článku, v němž se autor opětovaně pasoval do role mluvčího slovenského obyvatelstva, vyšel 24. září: „(...) v bratskom štátnom spolužití s najpríbuznejším národom českým, v najužšej spolupráci a kontakte s ostatnými slovanskými národmi, menovite s veľkým národom ruským, vidíme širší hranice pre nás

⁶³ URSÍNY, Ján: Spomienky... s. 75. O odstranění pomlčky se přičinil občanský blok, jmenovitě Matej Josko, těsně předtím než šla deklarace do tisku.

⁶⁴ LAUŠMAN, Bohumil: Pravda a lož o slovenskom národnom povstání. Petrovec 1951. s. 34-35 a 58.

⁶⁵ DUBČEK, Alexander: Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka. Praha 1993. s. 54.

⁶⁶ PREČAN, Vilém: O vývoji a situaci na Slovensku. In: Svědectví. č. 58 z roku 1979. s. 363-364. Ucelený přepis zprávy byl poprvé uveřejněn ve stejném Prečanově článku, který obsahuje i komentář.

národ. Treba raz otvorom povedať, že náš ľud by nadšene uvítal, keby medzi nami a ostatnými slovanskými národmi, menovite medzi Slováckmi a Rusmi nestály hranice a colníci, keby slovanský človek za svoju vlasť považoval nielen územie od Aša po Jasinu, ale od Aša po Vladivostok.“⁶⁷ Je zřejmé, že Husák korigoval své předchozí teze ze Zprávy. Plně se postavil za obnovu Československa, ale trval na federalizaci země do dvou rovnoprávných subjektů, čehož se stal horlivým zastáncem. Jeho sen se naplnil po formální stránce až v roce 1968.⁶⁸ Nutno si ještě uvědomit, že tento článek byl určen široké veřejnosti, na rozdíl od Zprávy, která byla niternou záležitostí některých slovenských komunistů. Tečkou za celým procesem můžeme vidět v celostátní odborářské konferenci v Podbřezové konané 15. října, kde Jan Šverma a Husák veřejně odmítli představu sovětského Slovenska.⁶⁹

Za Šmidkeho pobytu v Moskvě totiž došlo 23. září v Gottwaldově moskevském bytě ke koordinaci státoprávního stanoviska KSS a KSČ, která vedla k sepsání jednotného stanoviska o podpoře připravovanému povstání a obnově ČSR, čímž byla ze stolu smetena alternativa sovětského Slovenska. Závěrečná část schváleného dokumentu zněla: „*Vedoucím orgánem slovenského národně-osvobozenického boje a jediným oprávněným představitelem slovenského národa doma je Slovenská národní rada a po osvobození Slovenska celoslovenský sjezd Národních výborů.*“⁷⁰

V šedesátých letech se dokument vyzdvihoval jako důkaz proti existenci dvojí linie uvnitř KSS. Nepřímo mělo zveřejnění sloužit k rehabilitaci slovenských buržoazních nacionalistů,⁷¹ kteří se objevili v konstrukci o dvou liniích uvnitř KSS v padesátých letech. Za správnou se považovala linie Viliama Širokého, která měla prosazovat obnovu Československa, jako chybná se ukazovala koncepce skupiny kolem Husáka a Novomeského, kteří se neuměli oprostít od slovenského nacionalismu.⁷² Záměrně se však neprezentovala vlastní kolísavá linie moskevské KSČ a komunistického hnutí vůbec.

Mezitím situace na Slovensku rychle uzrávala. Zřetelně se ukazovaly neúspěchy fašistické koalice v bojích se Spojenci. Sovětská Rudá armáda se přibližovala ke slovenským

⁶⁷ HUSÁK, Gustáv: Zápas o zajtrajšok... s. 5.

⁶⁸ Ústavní zákon o československé federaci přijalo Národní shromáždění Československé socialistické republiky dne 27. října 1968 a byl vyhlášen pod číslem 143/1968 Sb. V platnost vešel 1. ledna 1969. Na jeho přípravě a prosazení se zřetelně podílel Gustáv Husák.

⁶⁹ BEER, Ferdinand a kolektiv: Dějinná křižovatka. Praha 1964. s. 391.

⁷⁰ BEŇKO (eds.), Ján a kolektiv: Stanovisko domácej a zahraničnej zložky komunistického odboja k úlohám národnooslobodzovacieho hnutia na Slovensku... s. 342-344.

⁷¹ JABLONICKÝ, Jozef: Povstanie bez legend... s. 104.

⁷² KRÁL, Václav: Pravda o okupaci... s. 307. Široký měl z vězení rozšiřovat motáky, kterými bojoval proti linii sovětského Slovenska. V době procesu s Husákem neváhal motáky zfalšovat a uveřejnit. V roce 1963 tuto epizodu využil proti Širokému Antonín Novotný. RUPNIK, Jacques: Dějiny Komunistické strany... s. 182.

hranicím. Sebevědomí a odhodlanost opozičních skupin na Slovensku rostly. I mezi oficiálními představiteli Slovenského státu vznikaly úvahy o revizi zahraniční politiky státu.⁷³

Letní měsíce červenec a srpen byly rozhodující etapou v přípravě povstání. Uprostřed léta 1944, 27. července, se střetli všichni představitelé SNR se zástupci Vojenského ústředí⁷⁴ v Žarnovické dolině. Obě skupiny se dohodly na koordinované činnosti příprav, vedení povstání a na zkontaktování a spolupráci s Rudou armádou. Vznikla vojenská rada při SNR složená ze zástupců obou odbojových skupin. Přes navázání blízké spolupráce přetrvávala oboustranná nedůvěra, která se zřetelně projevila při problémech s odletem zástupců odboje do SSSR. Tato mise nepřinesla kýžený výsledek a povstání jen odkládala. Navíc prezentace SNR na mezinárodním poli získala hořkou pachuť, kvůli Šmidkově doručení memoranda slovenského ministra Čatloše, které londýnský exil důrazně odmítal.

Koncem léta docházelo ke zřetelnému posilování partyzánského hnutí ve východním a středním Slovensku. Množící se aktivity začaly dokonce ohrožovat samotné přípravy povstání. SNR se snažila o jejich tlumení. Například Husák 21. srpna 1944 neúspěšně přesvědčoval nadporučíka Petra Alexejeviče Velička, aby jeho partyzánská skupina omezila akce. Husákovi se podařilo, aby partyzáni do svých řad přibrali jako politického pracovníka Karola Bacílka, který však linii prezentovanou Husákem nedokázal ve skupině prosadit. Husákova koncepce souzněla s linií SNR, a upřednostňovala vyčkávat na koordinaci s vojskem SSSR, snažila se sólovými akcemi zbytečně nedráždit oficiální vládnoucí kruhy a neničit infrastrukturu, která byla důležitá pro čas povstání,⁷⁵ což poúnorová oficiální historiografie kritizovala a interpretovalo jako zabrzdování lidové revoluční aktivity.⁷⁶ Také se toho o 10 let později využilo v politickém procesu proti Husákovi.

Opatření k zamezení příchodu německých nacistických vojsk na slovenské území se dělo z Husákovy iniciativy 24. srpna. Již v březnu se Husák a Golian dohodli: „*Keby sa nemecká armáda pokúsila obsadiť Slovensko, bude sa to považovať za krajný termín ozbrojeného vystúpenie ľudu a armády.*“⁷⁷ Díky masivnějším partyzánským projevům a zpravodajským zprávám o připravované otevřené vzpouře, nacistické Německo se rozhodlo vyslat několik divizí na Slovensko. SNR a Vojenské ústředí stále vyčkávaly a snažily se

⁷³ Například guvernér Slovenské národní banky Imrich Karvaš pomohl s financováním povstání a kryl přesuny zásobovacích materiálů. Dále ministr národní obrany a hlavní velitel slovenské armády generál Ferdinand Čatloš chtěl svrhnout oficiální vládní garnituru (sám byl jejím členem!) a vojensky spolupracovat se SSSR. Za navázání styků s Moskvou a za předání svého memoranda zajistil organizátorům povstání letadlo. SNR chtěla Čatlošovy iniciativy využít a po úspěšném puči ho odstranit. JABLONICKÝ, Jozef: *Povstanie bez legend...* s. 18,19 a 26, 27.

⁷⁴ Jednalo se o vojenskou odbojovou organizaci složenou převážně z důstojníků včele s Jánom Goliánem s centrem v Bánské Bystrici. Usilovala o obnovu ČSR a o svržení fašistického režimu, proti kterému organizovala povstání.

⁷⁵ JABLONICKÝ, Jozef: *Povstanie bez legend...* s. 120-122.

⁷⁶ KRÁL, Václav: *Pravda o okupaci.* s. 315.

⁷⁷ HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo...* s. 82.

zamezit spontánním akcím, které urychlovaly možnost příchodu německých oddílů a mohly zapříčinit tvrdší postup ze strany prorežimních oficiálních slovenských orgánů.

Také z těchto důvodů se odložilo osvobození politických vězňů, na kterém panovala všeobecná shoda mezi představiteli odboje. Šmidke se dohodl v květnu s Širokým o nutnosti jednotné osvobozené akce těsně před zahájením povstání. Důležitým cílem byla věznice Krajského soudu v Nitře. Počet uvězněných se zde pohyboval okolo 35-40 mužů, většinou se jednalo o komunistické funkcionáře. (Ludovít Benada, Karol Černocký, Otto Krajňák,⁷⁸ Štefan Dubček, Július Škrabala, Julius Ďuriš, Jaroslav Hlinenský, Ján Osoha, Viliam Široký a další). Akci měli na starosti Husák a Novomeský. Plán byl předem důkladně připraven a s jeho realizací se počítalo z dne 28. na 29. srpna. Došlo k zajištění „spolehlivé“ vězeňské noční stráže, zabezpečily se dva nákladní automobily pro převoz vězňů, kteří byli o chystaném útěku informováni, a vězni předem obdrželi finanční prostředky v celkové sumě 30 000 Ks (=Koruna slovenská). Ve věznici v Leopoldově a v Ilavě se však nepodařilo zajistit spřízněné personální zajištění. K tomu se předpokládalo, že odchodem německých jednotek do Rumunska, bezprostřední okupace Slovenska nehrozí. Alexandr Mach dal na známost, že radikální akce by mohla mít za následek obsazení Slovenska Němci.⁷⁹ Husák rozhodl o krátkodobém odkladu smluveného útěku a poslal o tom list Viliamu Širokému, který patřil mezi přední vězněné komunisty. Husák vyslal 30. srpna odpoledne do Nitry Štefana Gažíka a Antona Rašla, aby byli nápomocni při útěku tamějších politických vězňů a dovedli je do Bánské Bystrice. Z Rašlova svědectví víme, že Husák nařídil aplikaci svého rozkazu zvláště na Ďuriše a Širokého. Do Nitry se dostali navečer. Realizaci úkolu zabránil protipovstalecký postoj velení místní posádky, s jejímž zainteresováním se počítalo. Situaci pevně třímal v rukou místní velitel major Ján Šmigovský. Selhala i Husákova místní spojka Jozef Šoltész, který dostal strach. Vzápětí následovalo zostření bezpečnostních opatření ve věznici. Gažík a Rašla se pokoušeli vyvíjet neúspěšně vlastní iniciativu za osvobození vězňů. Například bezvýsledně žádali velitele partyzánské brigády Jozefa Trojana o zásah.⁸⁰ Fiasko mělo neblahý vliv na uvězněné osoby. Vyvolalo značnou dávku nejrůznějších polemik. Včetně výčítky „voči Gustávovi Husákovi, ale aj voči Viliamovi Širokému. Výčítky voči Husákovi prerástli v nevraživosť.“⁸¹ V éře politických poučkových procesů se nitranská událost

⁷⁸ Krajňák vylíčil v nepěkných barvách Husákovu ilegální činnost v knize Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v rokoch 1938–1942. Z dejín Komunistickej strany Slovenska. Bratislava 1959. s. 61, 97 a 98.

⁷⁹ Vyjádření Macha u prokuratury. In: NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 2, a. j. 2 – Schůze politického byra ÚV KSČ 17. 6. 1954, bod 15 – Zpráva o obvineniach, ktoré vzniesol Husák počas procesu na niektorých funkcionárov strany. s. 16.

⁸⁰ JABLONICKÝ, Jozef: Povstanie bez legend... s. 188, 189, 213, 261-264 a 320. Jozef Trojan byl v roce 1949 zatčen a odsouzen k trestu smrti za slovenský buržoazní nacionalismus.

⁸¹ ŠTVRTECKÁ, Anna: Ján Osoha. Bratislava 1970. s. 292.

interpretovala jako Husákova úmyslná sabotáž, jejímž cílem mělo být vyřazení vězňených komunistů z povstaleckých aktivit.⁸²

Ano, odložení plánu znamenalo nevyužít poslední vhodnou příležitost, jelikož rychlá změna poměrů už další možnost nepřipustila. Husák mylně také kalkuloval s tím, že místní posádka zůstane v době vypuknutí povstání pod vlivem protirežimně orientovaných velitelů. Činil tak v dobré víře během nepřehledné situace, nikoliv úmyslně, jak zněla četná obvinění, která měla posloužit k odsouzení Husáka v 50. letech. Kdyby tomu skutečně tak chtěl, proč by následně pověřil Gažíka a Rašla úkolem vyvést vězně do Bánské Bystrice? Proč by také organizoval další tři vojensko-partyzánské osvobozenécké výpravy do Nitry?⁸³ Nezdařilé události se jen zneužilo. Nabízí se i úvaha o osobní rovině této epizody. Široký a další komunisté byli připraveni o aktivní účast na SNP, které se stalo vyvrcholením odbojové činnosti. Po osvobození jiní získali větší uznání a honestaci. A od lítosti a pocitu výčitek už byl jen malý krůček k zavádějícím obviněním a k hluboké nenávisti vůči organizátorům nepovedeného útěku.

Německé invazní jednotky se ocitly na území Slovenska 29. srpna. Událost posloužila jako impuls otevřeného povstání, které bylo zahájené v Bánské Bystrici obsazením budovy sídla vojenského velitelství. Ve stejném čase se Husák zdržoval v Bratislavě, kterou považoval za centrum povstání. Zprávu o jeho zahájení získal náhodou 30. srpna, když měl informativní schůzku s Jozefem Ilčíkem⁸⁴ ohledně nitranské věznice. Husák poté zařídil útěk komunistických funkcionářů Štefana Bašťovanského a Miloše Hrušovského ze státního zastupitelství v Bratislavě. Po společném rokování členů SNR padlo rozhodnutí odjet do Bánské Bystrice. Husák společně s Lettrichem a Joskem odcestovali krátce po půlnoci. Již navečer 1. září se Bratislava dostala bez boje do rukou ozbrojených německých složek.

Absence zástupců SNR v Bánské Bystrici vedla k vytvoření Revolučního národního výboru za účasti Šrobára, výbor svolal na 1. září ustavující schůzi Ústředního národního výboru, což odsouvalo SNR na vedlejší kolej. Čerstvě přicestovalý Husák s dalšími zástupci SNR z Bratislavy 31. srpna provedli okamžitě nátlakový protest u Goliána a onu schůzi rozpustili. SNR se prosadila jako ústřední mocenský orgán domácího slovenského odboje, ale

⁸² „Vážnou prekážkou pre politiku zrady ľudu bola osoba súdruha Širokého a skupina ilegálnych pracovníkov, väznených v Nitre. Oni nesmeli byť – podľa zámerov Husáka – v povstaní oslobodení, a preto nehanbil sa Husák poslať podvodný list, ktorým bolo znemožnené oslobodenie komunistov z nitrianskej väznice, a súdruh Široký spolu s druhými straníckymi funkcionármi mali zostať vo väzení bez ohľadu na to, že im hrozila smrť od fašistických vrahov, jako vidíme z toho faktu, že 26 straníckych funkcionárov neskôršie zahynulo.“ BACÍLEK, Karol: K päťdesiatym narodeninám súdruha Viliama Širokého. Bratislava 1952. s. 34.

⁸³ HUSÁK, Gustáv: Svedectvo... s. 226 a 227.

⁸⁴ Ilčík svědčil proti Husákovi v kauze se slovenskými buržoazními nacionalisty.

došlo k jejímu rozšíření o nové členy.⁸⁵ Vzápětí vyhlásila sebe sama za zdroj veškeré moci a také se přihlásila k Československu. Zrodil se de facto nový stát na povstaleckém území. Nová SNR zastávající roli zákonodárné moci si vytvořila předsednictvo jako kolektivní hlavu státu a pověřenectva jako ministerstva.⁸⁶

Husák řídil pověřenectvo pro věci vnitřní (od roku 1946 nazývané pověřenectvem vnitra). Významně se podílel na nastolování nového pořádku. Již před výbuchem SNP se vytvářelo anarchistické prostředí, při němž docházelo k mnohým excesům.⁸⁷ Tento stav se poté ještě více umocnil. Husák proto vydal 21. září oběžník, který stanovil kritéria pro zatýkání politických provinilců a reguloval svévolnou činnost partyzánských skupin pomocí národních výborů. Často vystupoval jako řečník. Taktéž podporoval jednotnou politiku SNR ve prospěch uznání Slováků jako svébytného národa, z čehož se vyvozovala federalizovaná ČSR. Činnost v exekutivě mu nikterak nebránila v rozvoji aktivit v rámci KSS. Na již zmiňované konferenci závodních výborů v Podbrezové došlo k usnesení socializujících opatření a 17. září se konal v Bánské Bystrici sjednocující sjezd KSS a slovenské sociální demokracie, kde byl zvolen do předsednictva ÚV KSS a místopředsdou KSS.⁸⁸ Jednalo se o první vrchol jeho dlouhé politické kariéry. Pravděpodobně v této době také Husák letmo poznal svoji druhou budoucí manželku Vieru Millerovou, rozenou Čáslavskou, která pracovala jako úřednice v Informačním oddělení SNP v Bánské Bystrici.⁸⁹

Přes veškerou snahu se povstání neudrželo a následoval chaotický ústup dobrovolníků do hor či útěk na území kontrolované SSSR. Husákova těhotná manželka Magda odletěla spolu s dalšími ženami do Moskvy, kde i porodila.⁹⁰ Ráno 28. října Husák společně se Šmidkem, Janem Švermou⁹¹ a s dalšími spolustraníky přešel do partyzánského boje na území znovu okupované nacisty. Jak se později ukázalo, jednalo se prakticky o boj o přežití. V zimě a v mrazu se skupina průběžně ukrývala v nehostinných zasněžených horách a u lidí ochotných poskytnout přístřešek. Všichni byli velmi vyčerpaní. V prosinci Rudá armáda osvobodila Žemberovce, kde se Husák skrýval, a do začátku května zbytek československého území.

⁸⁵ Nové složení 13. členné SNR po 1. září 1944: komunisti Gustáv Husák, Rudolf Blažovský, Karol Šmidke a Ján Púll, benešovci Vavro Šrobár, Viliam Paulíny a Ivan Pietor, sociální demokraté Daniel Ertl a Ivan Horváth, agrárníci Ján Ursíny a Jozef Lettrich a Jozef Styk, národohospodář Matej Josko. Po krátké době došlo kooptacemi k masivnějšímu rozšíření SNR na asi 50 členů, například o komunistu Ladislava Novomeského a o socialistu Petera Zaťka.

⁸⁶ RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945. Bratislava 1997. s. 246.

⁸⁷ Jako silný impuls zapůsobila událost ze 17. září, při které partyzáni na mostě přes řeku Hron usmrtili 12 osob. Mezi nimi byl i předseda Obilné společnosti pro Slovensko Ján Klinovský a místní katolický farář a poslanec Slovenského sněmu Anton Šaláta. LETZ, Róbert: Slovensko v letech 1945-1948. Na cestě ku komunistické totalitě. Bratislava 1994. s. 108 a 109.

⁸⁸ Za předsedu KSS zvolen Karol Šmidke. Ze známých tváří se v ÚV KSS objevili: Karol Bacílek, Jozef Lietavec, Ladislav Novomeský, Jozef Šoltész a další. BUCHVALDEK, Miroslav a kolektiv autorů: Československo v letech... s. 642. Slovenská sociální demokracie se rozpustila uvnitř KSS. Až v roce 1946 se znovu obnovila pod názvem Strana práce.

⁸⁹ KOSATÍK, Pavel: Devět žen z Hradu... s. 323.

⁹⁰ Husák obdržel informativní telegram o narození syna od Gottwalda 25. října. HUSÁK, Gustáv: Svedectvo... s. 477.

⁹¹ Zahynul v horách na vyčerpaní 10. listopadu 1944. Za smrt později nepřímo obviňován Husák.

Období II. světové války bylo obecně zatěžkávající zkouškou z pohledu doby následující. Kdo zemřel z vůle nacistů, stal se hrdinou a mučedníkem – kdo přežil, vystavil se otázce kolaborace. Není jednoduché hodnotit činy a postoje v době, kdy se tolikrát hrálo o holé přežití. Pud sebezáchovy předčil většinou morální krédo. Proto vítězilo zpravidla pragmatické chování, které pokud nebylo doplněno účelovým osobním obohacením na úkor jiného, je nutné posuzovat s nutnou dávkou pochopení. Na druhou stranu, zaslouží neskonale velký obdiv taková aktivita, kterou se jedinec vystavoval osobní škodě, ba nasazoval vlastní život pro hájení mravních principů.

Husák splňuje oba druhy přijatelného chování. V době nejtěžší se stranil veřejného života a v časech, kdy mohlo dojít k reálné změně, se angažoval. Jeho aktivní účast na přípravách a průběhu SNP je nezpochybnitelná, stejně tak jako jeho začlenění mezi nejvýznamnější aktéry povstání. Z toho plyne i kariérní vzestup a vkročení do vrcholné politiky jak na exekutivních, tak i na stranických postech. Přispěl k tomu, aby SNR byla uznána za mluvčí slovenského lidu, čímž se znatelně posunuly poměry v česko-slovenských státoprávních vztazích v kontrastu s I. republikou. Často se mu vytýkají styky s oficiální garniturou fašistického režimu. Jejich hlavním cílem však bylo podpořit pád fašismu a nastolit nový řád, který v jeho koncepci představovala autonomizace a socializace Slovenska.

Z hlediska celkového hodnocení této periody jsem toho názoru, že Husák obstál. Přesto si svými aktivitami a postoji nadělal řadu nepřátel v řadách spolustraníků, což později přispělo k jeho otevřené kritice. Nesmíme také zapomínat na kontrast s následující dobou, kdy mu za účelem prosazování komunistických idejí nevadilo uplatňovat obdobné praktiky jako režim, proti kterému bojoval. Ale takové hodnocení bude součástí až následující kapitoly.

3. OD III. REPUBLIKY KE KSČ JAKO STRANĚ MOCI

Druhá světová válka proměnila zřetelně nejenom mapu Evropy, ale i myšlení lidí – včetně politiků. Podobná událost se již nesměla opakovat. Chyby se přirozeně hledaly v příčinách konfliktu. Kritice neušlo společenské zřízení doby meziválečné. Ve středobodu byly sociální otázky. Východisko se hledalo v znatelném posunu doleva. Nahrávalo tomu, že vavříny vítězství si odnesl z války Sovětský svaz. Hybnou silou se staly přímo i nepřímo jednotlivé národní komunistické a socialistické strany, které slavily v prvních poválečných letech povětšinou volební triumfy či byly za pomoci tlaku SSSR postrčeny k moci. Dělo se to jak na východ, tak i na západ od demarkační linie.

V obnovném Československu se vše potvrzovalo jasnou zahraničně-politickou orientací na SSSR. Mnichovský syndrom byl stále ještě živý a na Německo se stále tradičně hledělo jako na největší potencionální hrozbu. Po „zradě“ západních spojenců byl spolehlivý ochránce spatřován právě v Moskvě. Ta si toho byla vědoma a často oné skutečnosti argumentačně využívala ve sporných momentech. Přesto existovala snaha nechat otevřené dveře i na Západ, s kterým republiku provazovala silná hospodářská spolupráce. Československá politika chtěla být mostem mezi Západem a Východem. Taková politika byla však reálná a udržitelná jen za podmínky neotevřeného nepřátelství velmocí.

Závažným nedořešeným problémem zůstávalo státoprávní uspořádání. Slovenská otázka se vyznačovala svou citlivostí pro obě strany sporu. Češi viděli ve slovenských nacionálních snahách odkaz směřující k opětovnému rozbití státu a Slováci si toužili udržet vydobyté postavení. Komunistická strana znovu pojímala národnostní otázku účelově, její řešení mělo primárně přispět k diktatuře proletariátu – politickému monopolu KSČ v Československu.

3.1 státoprávní otázka

Na stranický pokyn se Husák 26. ledna 1945 vypravil jako jediný zástupce vedení KSS a SNR do Moskvy, aby poreferoval o probíhajícím osvobozeneckém zápase. Tam strávil asi tři týdny. Zapojoval se téměř denně do probíhajících rozhovorů ohledně budoucí vnitropolitické podoby Československa a zvláště pak státoprávního postavení Slovenska. Převzal stranické instrukce. Na žádost Gottwalda napsal rozsáhlejší zprávu o situaci na Slovensku a o SNP. Ze vzájemných rozhovorů nevyplývala kritika směrem k vedení KSS. Ve

stranických jednáních se sen o federaci rozplynul. Gottwald sice osobně se zřízením federace souhlasil, ale v dlouhodobém horizontu. Argumentoval nepříznivými okolnostmi: zarytým odporem prezidenta Beneše, s kterým se na žádost Stalina mělo vycházet, a citlivostí pro Čechy, u nichž řešená otázka probouzela ještě čerstvé reminiscence ohledně slovenského chování a úlohy v době rozbití Československa Hitlerem.⁹² Husák se vyjádřil k jednáním s Gottwaldem takto: „*V našich rozhovorech bolo jedno nesporné: z pozície, vybojovanej za povstania, ustupovať sa nebude (...). (...) faktický i právny stav riešenia rozhodujúcich otázok na oslobodenom slovenskom území bol mocný argument pre dosiahnutie takýchto riešení pri rokovaniach s londýnskymi činiteľmi o ‚vládnom programe‘.*“⁹³ Jinak řečeno slovenská karta se stala trumfem v rukou Gottwalda proti Benešovi, kterého dotlačovala k tomu, aby hrál podle pravidel komunistů. Husák byl zasvěcen do hry. V jednáních došlo k několika názorovým střetům. Husák marně usiloval o zavedení hlubších socializujících opatření a s Václavem Kopeckým ostře nesouhlasil se zřízením zemských národních výborů.⁹⁴ Poprvé zavítal do Kremlu, kde se osobně setkal se Stalinem. V Moskvě se také shledal s manželkou Magdou a vůbec poprvé s tříměsíčním synem Vladimírem.

Po Husákově návratu na Slovensko ihned vedení KSS svolalo pracovní konferenci strany do Košic. Jednalo se o první legální poválečný sjezd. Husák tam seznámil delegáty s generální linií strany a dostal pověření dočasně vést KSS za nepřítomného Šmidkeho. Ve svém sjezdovém referátu z 28. února věnoval pozornost státoprávní otázce Slovenska: „*Vychádzajúc zo skutočnosti dvoch rovnoprávných národov želáme si federatívny štát, štát jednotný a spoločný, v ktorom by si však každý z národov vládol sám, ale spoločným zostalo, čo je nevyhnutne potrebné pre zachovanie silného a jednotného štátu. Na Slovensku má mať slovenský národ svoju slovenskú demokratickú vládu a svoj slobodne volený parlament, ktoré by rozhodovali o všetkom čo sa nedotýka spoločného záujmu oboch národov. O veciach spoločných má rozhodovať spoločná vláda a spoločný parlament. Až do ustanovenia demokraticky volených orgánov funkciu slovenskej vlády a parlamentu má zastávať Slovenská národná rada, ktorá je nateraz jediná oprávnená hovoriť a rokovať v mene nášho národa.*“⁹⁵ Konference KSS celý Husákův referát schválila za svou politickou linií.⁹⁶

⁹² PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 40-42. Rovněž HUSÁK, Gustáv: Svedectvo... s. 549 a 553-556.

⁹³ Tamtéž. s. 555-556.

⁹⁴ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 42-44.

⁹⁵ BEŇKO (eds.), Ján a kolektív: Z referátu Gustáva Husáka na konferencii Komunistickej strany Slovenska... s. 399-402. Referát otiskla Pravda dne 1. března 1945, ale vynechala pasáž, která přímo hovořila o federaci.

⁹⁶ HUSÁK, Gustáv: Svedectvo... s. 575.

Takové stanovisko korespondovalo s míněním SNR, do jejíhož šestičlenného předsednictva usedl i Husák. Navíc opětovně zastával funkci pověřence pro věci vnitřní,⁹⁷ pod kterého spadaly bezpečnostní orgány.⁹⁸

Deklarativně již před Husákovým projevem vyšel Manifest Slovenské národní rady ze 4. února, který se také stavěl za federativní státopravní uspořádání. Za měsíc se konaly rozhovory na nejvyšší politické úrovni v Moskvě. SNR byla přizvána. Sedmičlenná delegace,⁹⁹ odletěla 7. března s jasnou směrnicí prosazovat ustanovení velice volné federace,¹⁰⁰ přestože se účelově ono slovo nepoužívalo. Mělo totiž tehdy velice negativní náboj.

V Moskvě se oficiálně sešly tři politické subjekty: exiloví zástupci z Londýna, zástupci KSČ a delegáti SNR. Fakticky se však jednalo o střet Londýna ztělesňovaného Benešem, s komunisty, kterým přitakávala SNR. Za takového rozložení sil byl přijat vládní program, později známý jako košický. Největším třecím bodem se nepřekvapivě stala slovenská otázka. Londýn nesouhlasil se stanoviskem SNR. Gottwalda obdobně nenadchla neústupnost slovenských požadavků, svazovala mu ruce, a proto naléhal k ústupkům. Po vypjatých jednáních byl nakonec přijat kompromis, aby mohlo dojít k celkovému schválení vládního programu. Dosavadní postavení SNR se potvrdilo a vláda slíbila ústavní kodifikaci. Ve skutečnosti to znamenalo odložení problematiky na čas budoucí. Nadto došlo k oficiálnímu schválení Slováků jako svébytného národa. Vše zastřešilo personální schválení jednotlivých zástupců vlády. Slováci obsadili 9 postů. Za SNR to byli Široký, Ďuriš a Clementis. Gottwald si přál, aby křesla obsadili funkcionáři, kteří se nemohli účastnit SNP a naopak přímí aktéři měli zůstat působit na Slovensku. Nejtěžší byla kandidatura Clementise, prosadila ho SNR a Edvard Beneš, a to i přes kritické hlasy některých komunistů, kteří si stále pamatovali jeho „nepřijatelné“ postoje z roku 1939.¹⁰¹

V Košicích se dojednal vznik jednotného ÚV KSČ, který zastřešoval KSČ a KSS, jež vystupovaly jako samostatné strany.¹⁰² Opatření mělo sloužit k posílení centralismu, a přesto mělo zachovat existenci obou subjektů za účelem většího politického vlivu. Po osvobození zbytku Čech se začalo komunistické stanovisko přiklánět k centralistické koncepci. Vlivem

⁹⁷ Post zastával od 21. února 1945 až do 18. září 1945.

⁹⁸ Řešení otázky bezpečnosti In: HUSÁK, Gustáv: Svedectvo... s. 563 a 571.

⁹⁹ Za KSS: Husák, Novomeský, Šoltész; za občanský blok: Šrobár, Ursíny, Styk; za armádu Mikuláš Ferjenčík.

¹⁰⁰ Dle usnesení do kategorie věcí příslušející výlučně ústřední vládě spadala zahraniční politika, zahraniční obchod a národní obrana. A to za podmínky, že Slovensko bude mít přiměřené zastoupení. BEŇKO (eds.), Ján a kolektiv: Uznesenie pléna Slovenskej národnej rady vo veci upravenia postavenia slovenského národa v ČSR a upravenia pomeru medzi Slovenskou národnou radou a centrálnou vládou... s. 403-406.

¹⁰¹ HUSÁK, Gustáv: Svedectvo... s. 587. Z pohledu druhé strany: KOPECKÝ, Václav: ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo. Praha 1960.

¹⁰² V ÚV KSČ zasedalo 9 zástupců za KSČ a 8 za KSS (Šmidke, Husák, Novomeský, Široký, Ďuriš, Šoltész, Friš a Bacílek) V užším předsednictvu usedli: Gottwald, Šmidke, Slánský, Kopecký, Nosek, Široký. HUSÁK, Gustáv: Svedectvo... s. 599.

přehnaných avíz KSS o značné podpoře komunistů na Slovensku se totiž moskevská KSČ domnívala, že by se sociální změny mohly šířit do ČSR právě ze Slovenska, avšak realita se ukázala být jiná.

Když v květnových dnech KSS a z občanského bloku ustanovená Demokratická strana (=DS) společně vybrušovaly směrnici za prosazování federativní uspořádání na rokování s ústřední vládou, přišel slovenským komunistům od předsednictva ÚV KSČ příkaz posečkat s uveřejněním původního stanoviska a dostavit se do Prahy ke společnému jednání obou komunistických předsednictev. To se uskutečnilo 31. května, KSČ zatlačila na KSS, aby na jednání ústřední vlády se SNR neprosazovala jako programový bod státoprávní otázku. KSS se podřídila, a tak se o původním návrhu SNR na federativní uspořádání nejednalo. Namísto toho došlo ke konkrétnějšímu vymezení kompetence slovenských orgánů, jejíž svébytné postavení národně orientovaní slovenští zástupci důrazně hájili. Tenkrát je ještě podpořil Klement Gottwald. Husák několikrát razantně zasáhl do debaty: *„Společné věci si chceme vyřešit společně s Čechy. Nesmí se však v nás vzbuzovat obava, že se SNR má stát pouhým administrativním orgánem. To bychom ji mohli hodit do Dunaje. (...) Pro Slovensko je myšlenka zemského národního výboru nepřijatelná. (...) Slováci zastávají od bánskobystričského povstání po celých osm měsíců ideu jednoty a nedělitelnosti státu a nedopouští na Slovensku protičeských hlasů. Nelze říci totéž o české straně.“*¹⁰³

Po několika společných jednáních se zrodila 2. června první pražská dohoda, která zavrhlá zřízení samostatných českých národních orgánů, partnerem SNR se stala ústřední vláda, v které slovenští ministři ze Slovenska mohli nově rozhodovat o společných celostátních záležitostech.¹⁰⁴ Dohoda ponechala slovenským orgánům velkou pravomoc.

Po parlamentních volbách 1946 skončila jednota mezi DS a komunisty nejenom v státoprávní koncepci, přestože někteří slovenští demokraté a komunisté včetně Husáka stále mylně věřili, že otázka federace bude později znovu otevřena.¹⁰⁵ Ján Ursíny ve svých pamětech napsal: *„Slovenské záujmy i nadále obhajoval spolu s nami (myšleno s DS, poznámka M. M.) Dr. Husák a Novomeský.“*¹⁰⁶ Gottwald sliboval národně orientovaným slovenským komunistům, že dořešení slovenské otázky nastane až po nastolení politického monopolu komunistické strany. Na schůzi zástupců stran Národní fronty konané 12. června 1946 zaznělo na Husákovu adresu: *„Bohužel vystupoval tehdy (v roce 1945, poznámka M. M.) velice ostře pro separatistické stanovisko též dr. Husák, který šel tak do krajnosti, že*

¹⁰³ KAPLAN (ed.), Karel: Pražské dohody 1945-1947. Sborník dokumentů. Praha 1992. s. 29 a 30.

¹⁰⁴ RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992... s. 27-32.

¹⁰⁵ Viz například v článku z 8. června 1945 *Kam ide Slovensko?* In: HUSÁK, Gustáv: Zápas o zajtrajšok... s. 105.

¹⁰⁶ URSÍNÝ, Ján: Z môjho života. (Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky). Martin 2000. s. 101.

ostatní prostě musili jít s ním. Dnes je ovšem vhodná chvíle, abychom poměry upravili (...).“¹⁰⁷ Ona „vhodná chvíle“ skutečně nastala.

3.2 k monopolu moci

Situace na Slovensku zatím dostávala obrátky. Chování sovětských vojsk tam vyvolalo antikomunistické nálady. Postavení komunistů se zhoršovalo a DS nabírala na síle. Během několika měsíců předstihla v množství členů KSS. Ta v panice začala radikalizovat svou politiku, dokonce počítala s využitím policejně-administrativních, politických a ekonomických prostředků (II. kolo pozemkové reformy). Takový unáhlený postup však předsednictvo ÚV KSČ považovalo za nepřijatelný, mohl totiž ohrozit dosud aplikovanou politiku spolupráce s českými stranami. Rovněž se projevíly neuspokojené osobní ambice některých předních slovenských komunistů, kteří se cítili nedocenění a zastínění komunistickou povstaleckou garniturou.¹⁰⁸ Předsednictvo se shodlo 12. července 1945 na nutnosti personálních změn ve vedení KSS a SNR. Na onom zasedání například ministr Julius Ďuriš kritizoval nacionální linii KSS, jehož předsednictvo si vyslechlo ostrou kritiku naživo v Praze 17.–18. července. Václav Kopecký dokonce žádal, aby každá protičeská urážka byla chápána jako projev antisovětského smýšlení. V usnesení *O politice KSS* bylo mimo jiné rozhodnuto svolat celoslovenskou konferenci strany a pověřit vedením Viliama Širokého. 11.–12. srpna se konala žilinská konference KSS, na níž byla oficiálně podřízena Komunistická strana Slovenska Komunistické straně Československa. V projevech zazněla kritika dosavadního vedení KSS, včetně Husáka. Příspěvek Viliama Širokého volal po pevnější státní jednotě Čechů a Slováků. Pozemková reforma, kterou KSS prosazovala, byla označena za neaktuální. Personální změny nenechaly na sebe dlouho čekat. Funkcionáři KSS aktivně spjatí s SNP byli odsunuti na vedlejší kolej. Představitel pražského centralismu Viliam Široký obsadil předsednické křeslo. Degradovaný Karol Šmidke se stal místopředsedou strany a zůstal v devítičlenném předsednictvu společně s Husákem.¹⁰⁹ Generálním tajemníkem se stal Štefan Bašťovanský.¹¹⁰ Funkcionář komunistické strany

¹⁰⁷ KAPLAN (ed.), Karel: Pražské dohody... s. 87.

¹⁰⁸ Například Ďuriš vypověděl: „(...) ve straně rozhodovali s. Šmidke, Husák, Novomeský, Friš atd., to byla taková skutečnost, že když jsem přišel 9. března do Košic, když jsme utekli z vězení, neměl jsem tam v prvních dnech žádnou funkci, jako starý funkcionář strany na Slovensku. Se s. Bacilkem jsme si říkali, že jsme ještě bez funkce a bez práce.“ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 119 – Július Ďuriš. Záznam o pohovoru dne 9. 10. 1963. s. 10.

¹⁰⁹ Složení nového předsednictva ÚV KSS: Široký, Šmidke, Bašťovanský, Ďuriš, Šoltész, Husák, M. Valachovič, František Zupka, Ladislav Holdoš.

¹¹⁰ BARNOVSKÝ, Michal: Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945-1948. Bratislava 1993. s. 55-58.

František Čáp měl potvrdit, že Široký, který u něho pobýval v době žilinské konference, už tehdy označil Husáka za buržoazního nacionalistu.

Nový předseda KSS si vytvořil okolo sebe okruh věrných stoupců, kteří uzavřeně rozhodovali o stranických a státoprávních otázkách. Přípravná setkání na ÚV KSS se konala v jeho bytě. Mezi časté návštěvníky patřil Karol Bacílek, Štefan Bašťovanský, Július Bránik, Ladislav Holdoš, Koloman Moškovič a v době přípravy politických procesů pracovníci ŠtB (=slovenská Státní bezpečnost) a StB (=Státní bezpečnost).¹¹¹ Na druhé straně Husák a jeho okruh přátel nikdy práh nepřekročili. Nepatřili mezi zvané hosty, a proto se scházeli jinde.

Husák poskytl své prostory, které se stávaly svědkem pravidelných týdenních setkání politiků a zvláště redaktorů Nového slova, již chodili rozebírat politické dění.¹¹² Tato skupina měla blízko k povstalecké KSS a nesouhlasila s Širokého stranickou linií. Jejich několik nehodících se předvolebních novinových článků kritizujících pokusy katolické skupiny o spojení s DS nebylo vydáno na Širokého pokyn, přestože byla tenkrát podporována varianta vzniku katolické politické strany. Sám Husák vedl několik sondáží.

Řídící orgány bezpečnostních složek jsou považovány za klíčové v jakékoliv době, o to více v poválečném Československu. Vnitro ovládali už tehdy komunisté. Od 21. února do 18. září 1945 řídil pověřenectvo pro věci vnitřní Husák. Na jeho hlavu se však snášelo množství kritiky. Široký, Bašťovanský a Bacílek upozorňovali na nedostatečnou spolupráci komunistů působících v Národní bezpečnosti se stranickými organizacemi a na nedostatečnou očistu bezpečnostního sboru od osob spjatých s předchozím luďáckým režimem.¹¹³ ÚV KSS konstatoval 31. srpna, že situace v Národní bezpečnosti je vážná a že za stav věcí nese kolektivní odpovědnost strana a zvláště Husák a Jozef Lietavec.¹¹⁴ Na Širokého popud byl Husák uvolněn z funkce pověřence pro věci vnitřní 18. září a pověřen řídit méně významný rezort dopravy a veřejné práce.

Spojení Demokratické strany s katolickou skupinou, uzavřené Dubnovou dohodou, jí přivodilo drtivé vítězství na Slovensku v prvních poválečných volbách v květnu 1946. V českých zemích vyhrála KSČ.¹¹⁵ Komunisté si nelámali hlavu v hledání příčin, ale ihned se zaměřili na řešení následků. Primárním cílem bylo oslabit silnou pozici Demokratické strany.

¹¹¹ StB byla politickou policií, která byla ihned od svého vzniku pod silným vlivem komunistů, a posloužila k ovládnutí mocenských pozic a k likvidaci politických protivníků. Na Slovensku byly její základy položeny 23. února 1945, v českých zemích 30. června 1945. Česká StB spadala pod Ministerstvo vnitra a její slovenský protějšek pod Pověřenectvo pro věci vnitřní. Postupná unifikace a centralizace obou neuniformovaných složek se dovršila 23. května 1950, kdy vláda zřídila samostatné Ministerstvo národní bezpečnosti. Nová instituce převzala kontrolu nad českou i slovenskou StB. 11. září 1953 se nové ministerstvo sloučilo s Ministerstvem vnitra. Avšak kompetence se již nevrátily na Slovensko. StB zanikla 15. února 1990. PEŠEK, Jan: Štátna Bezpečnosť na Slovensku 1948-1953. Bratislava 1999.

¹¹² PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 50.

¹¹³ SNA (=Slovenský národní archiv), f. ÚP SNR, karton 113, a. j. 115. Přejato z BARNOVSKÝ, Michal: Na ceste k monopolu... s. 203 a 204.

¹¹⁴ SNB (=Sbor národní bezpečnosti), f. 03, a. j. 19 – Předsednictvo ÚV KSS. Přejato tamtéž.

¹¹⁵ V českých zemích zvítězila KSČ s 40,17% hlasů. Na Slovensku Demokratická strana s 61,43%. KSS získala 30,48%.

S ostatními českými stranami zvolili společný postup, aby oslabili vliv slovenských národních orgánů a prohloubili centralismus. Konečný výsledek se nazýval třetí pražská dohoda. Útoky proti DS přesto neutuchaly, nýbrž se stupňovaly.

Za záminku posloužilo hledání protičeskoslovensky orientovaných nepřátel, pojmenovaných jako protistátní spiknutí. Na tomto procesu se aktivně podílel Husák, na návrh Gottwalda nový předseda Sboru pověřenců od 16. srpna. KSS v novém sboru ztratila pověřenectvo vnitra. Široký Husákovi uložil řídit prokomunisticky orientovaný bezpečnostní aparát. V něm zaměstnaní komunisté mu byli přímo podřízeni až do února 1948, kdy roli převzal Široký. Od prosince 1946 Husák psal Gottwaldovi pravidelné čtrnáctidenní reporty o situaci na Slovensku.¹¹⁶ To dokládá nejenom zájem centra o slovenské dění, ale i jistou důvěru Gottwalda k osobě pisatele. Ve zprávách Husák důrazně volal po změnách v slovenské politické struktuře.

Od konce roku 1946 následovala odhalení několika ilegálních skupin, které měly být napojeny na DS. Jako důležitý důkaz posloužily luďácké *Zápisky*, jež Husák získal, a proti kterým psal pod pseudonymem *Historicus* štvavé články do *Nového slova*. Na tvorbě fiktivních odhalení spolupracovala slovenská StB, která například vykonstruovala zprávu o přípravě atentátu na Gottwalda, Širokého a Husáka.¹¹⁷

Na podzim 1947 se vedení KSS v koordinaci s KSČ rozhodlo pro rozhodující úder. Dle předem připraveného scénáře se v Bratislavě 30. října sešel sjezd závodních a zaměstnaneckých rad. Na něm byla přijata deklarace volající po personální reorganizaci Sboru pověřenců. Následujícího dne podali demisi pověřenci za KSS, bezpartijní pověřenec vnitra Mikuláš Ferjenčík a předseda sboru Husák, který oznámil předsednictvu SNR a předsedovi vlády Gottwaldovi, že se jedná o demisi celého Sboru pověřenců kvůli nezpůsobilosti plnit svou úlohu. Husák okamžitě začal s reorganizací. Pracovník StB Viktor Sedmík vypověděl před rehabilitační Barnabitskou komisí, že když „išlo o rozbitie Demokratickej strany. Boli vedúci pracovníci ŠtB denne u Gustáva Husáka, pretože on riadil na Slovensku celú akciu a dával pokyny. Tiež vo februári 1948 dostával náčelník ŠtB i SNB na Slovensku pokyny jedine od Gustáva Husáka.“¹¹⁸ DS demonstrovala svou sílu a nakonec se přiklonila k jednání. Kauza pronikla na celostátní úroveň. Až 18. listopadu se dojednala účast zástupců DS v novém Sboru pověřenců, avšak za cenu personálního oslabení a odvolání Dubnové dohody.

¹¹⁶ LETZ, Róbert: Slovensko v rokoch... s. 46.

¹¹⁷ Tamtéž. s. 120 a 121.

¹¹⁸ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 56.

Na začátku roku 1948 se stal politický stav v Československu anomálií. Jednalo se totiž o poslední stát v sovětské sféře vlivu, kde komunistická strana ještě neměla monopol politické moci. V slovenských Národních novinách vyšla na Nový rok anketa, která přinášela svérázné s největší pravděpodobností však fiktivní odpovědi československých politiků na otázku, co by si přáli do nového roku. Mezi dotazované byl přiřazen i Husák, který měl odpovědět: „*Želám si, aby sa tesne pred voľbami roku 1948 opakovala kríza, ktorá by znamenala ďalšie posilnenie mojej pozície. Najprv by som sa vzdal svojej funkcie, aby som ju potom mohol podľa vôle pracujúceho ľudu prevziať. Mám skúsenosti a neboli by teraz už ani tie režijné chyby, ktoré som urobil v minulom roku.*“¹¹⁹ Přání se vyplnilo.

Politickou krizi samy uspíšily nekomunistické parlamentní strany podáním demise svých ministrů 20. února, k nimž se přidali i čtyři ministři za DS. Předseda Sboru pověřenců Husák využil toho jako argument při odvolání jejich pověřenců: „*Demisiu členov vlády treba považovať aj za demisiu zástupcov DS v Zbore povereníkov.*“¹²⁰ Na základě tohoto rozhodnutí byli zbaveni pověřenci výkonu funkce za asistence bezpečnostních složek 23. února. Uprázdňené rezorty Husák nechal spravovat zbylými pověřenci, sám se ujal pověřenectva vnitra. Předsednictvo SNR bez účasti komunistů komentovalo takové konání jako nezákonné a pověřenci za DS označili své odvolání za protiprávní, a tedy za neplatné. Na otázku Viliama Plevzi z 21. února 1991, proč se rozhodl odvolat pověřence za DS, Husák odpověděl: „*Považoval som za nelogické, aby zástupcovia Demokratickej strany sedeli v slovenskom vládnom orgáne, keď ich ministri v pražskej vláde podali demisiu. Rozhodol som sa odvolať ich z funkcií. Zavolať som Gottwaldovi, informoval som ho o mojom zámere a on mi povedal: 'Tak prečo ich tam držíš?' Zákony a ústavu som v tomto prípade nemohol aplikovať, volil som teda politické riešenie. Keď s ním odmietli súhlasiť, musel som ich odvolať.*“¹²¹ Nedůvěřivé pražské vedení vyslalo pro jistotu do Bratislavy Ďuriše, kterému se ovšem Husák odmítl podřídit. Z toho byl mimo jiné obviněn v 50. letech.¹²²

Na konci únorových událostí dovršila KSČ svůj cíl, stala se stranou absolutní moci v Československu.

První poválečná léta do bouřlivých únorových dnů roku 1948 se dají rozdělit z hlediska Husáka na dvě období. V první krátké periodě byl na vrcholu moci. Vybuďoval si pevnou pozici jak v KSS, tak i v SNR díky své činnosti za SNP. Husákova KSS vyvíjela v mnohých ohledech autonomní politiku, což narušil příchod moskevského komunistického

¹¹⁹ Čo si želajú do nového roku? Želanie členov vlády a Sboru povereníkov – Ktoré z nich sa splnia? In: Národné noviny. č. 1 z 1. ledna 1948. s. 5.

¹²⁰ Z Husákova listu z 21. února poslaného pověřencům DS.

¹²¹ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 58 a 59.

¹²² RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992... s. 119.

exilu, který obdobně lačnil po vavřínech vítězství. S tím se pojí i odsunutí Husáka z mocenských pozic. Žilinská konference to jen uzavírá. V komunistických stranách fungoval demokratický centralismus, což v praxi znamenalo podřízenost vůči centrálním komunistickým orgánům. Doktrínu Husák akceptoval. V tomto ohledu nejmarkantněji působí Husákův postoj k státoprávní otázce. Ač tvrdý zastánce federativního uspořádání, realizoval politiku centralistů, ve víře, že svých cílů dosáhne po nastolení monopolu moci KSČ. Období III. republiky se dá charakterizovat právě jako přechodné období. Husák hojně napomáhal k budování totality. Na Slovensku se aktivně přičinil při likvidaci pluralitního politického systému. Řídil slovenský *Vítězný únor*, při čemž vědomě realizoval nezákonné prostředky, jejichž využívání bylo pro něho na denním pořádku. Mimo jiné se podílel i na budování bezpečnostních složek, které se paradoxně podílely na jeho politické likvidaci v pozdějším období. Nepřátelská osobní rovina mezi Husákem a jeho povstaleckou KSS na jedné straně a Širokým se skupinou centristů na straně druhé se vyostřila. Jejich vzájemný vztah se stal živným základem budoucích událostí

4. SLOVENSKÝ BURŽOAZNÍ NACIONALISMUS

Dostáváme se k jádru práce. Předchozí kapitoly se snažily vykreslit Husákovu životní cestu se zvláštním zřetelem k slovenskému buržoaznímu nacionalismu. Nyní se tímto fenoménem a jeho vztahem k Husákovi budeme zabývat přímo.

4.1 definice

Při řešení stanovené problematiky je nutné si vysvětlit, co se pod samotným pojmem buržoazní nacionalismus skrývá. Jelikož se jedná o termín z marxisticko-leninské ideologie, nemůžeme se vyhnout jejímu pojmovému aparátu, který se pokusíme podrobit objektivní kritice.

Komunistická ideologie považuje nacionalismus za nežádoucí produkt kapitalismu, protože jejím hlavním úsilím je vybudovat beztřídní společnost na nenacionální (internacionální) bázi. Proto národní zájmy a národní požadavky nemají žádnou zvláštní hodnotu a stojí za pozornost jen tehdy, když pomáhají v prosazování třídního uvědomění. Avšak pokud se nadřazují nad primární cíl komunistického hnutí, pak jsou chápány jako úchylnka, jež nahrává nepřátelům nových pořádků (reakci). Komunisté, kteří mají obecně oblibu ve vytváření vlastní terminologie, takový jev nazývají buržoazním či maloměšťáckým nacionalismem a naproti tomu staví proletářský internacionalismus a vlastenectví, aby umocnili negativní a pozitivní vyznění formy slova nacionalismus, o který ve skutečnosti jde. Buržoazním nacionalismem se zvláště v praxi častovala neochota takových politických sil, které se odmítaly bezpodmínečně podvolit bolševickému hierarchickému systému (demokratický centralismus), na jehož vrcholu stál Kreml. Jedná se o fenomén své doby, proti kterému se otevřeně zesiluje tlak v rané fázi studené války v souvislosti se sovětskou roztržkou s Jugoslávií.¹²³

Takto byl definován budoucím ministrem národní bezpečnosti Ladislavem Kopřivou na zasedání PÚV KSČ 22. února 1950, měsíc před Husákovým politickým pádem: „*V čem se projevuje buržoazní nacionalismus u nás? V tom, že popírá a podceňuje úspěchy a příklad Sovětského svazu a jeho zásluhy o naše osvobození, že podceňuje výrobky a suroviny SSSR a jeho kulturu a vychvaluje nekriticky kulturu západní, že podceňuje úspěchy Slovenska ve*

¹²³ K oficiálnímu dobovému výkladu buržoazního nacionalismu viz KOPECKÝ, Václav: Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu. Praha 1952. Či CÍSAŘ, Čestmír: Buržoazní nacionalismus a proletářský internacionalismus. Osnova referátu pro dny komunistické výchovy. Praha 1949. Také část referátu V. Širokého ze zasedání ÚV KSS z 27. září 1948. In: VARTÍKOVÁ (ed.), Marta: Komunistická strana... s. 710-712.

srovnání s českými zeměmi anebo naopak, že přeceňuje bezpáteřně síly buržoasie a západní způsob života. Buržoazní nacionalismus je v podstatě protivlastenecký a je zbraní imperialistů.“¹²⁴

Teoretické rovině se věnoval historik a etnolog Jan Rychlík, který došel k závěru, že *„teorie buržoazního nacionalismu je pouhou sofistickou, sloužící k odůvodnění okamžitých politických potřeb komunistů. Nemá smysl hledat v ní nějaký hlubší smysl či logiku, protože nic podobného v ní není.“* A dále dodává, že *„žádný ‘buržoazní nacionalismus’ ve skutečnosti neexistoval a ani neexistuje. Sami komunisté ostatně vždy přistupovali k této otázce čistě pragmaticky, či – lépe řečeno – oportunisticky.“*¹²⁵

Objektivní existence buržoazního nacionalismu je tedy relativní, záleží na východiskách a interpretační orientaci jeho vykladače a vůbec na definici nacionalismu jako takového. Původní otázka je spíše určena k filozofické diskuzi než k polemice ve světě historické vědy. My budeme slovní spojení využívat jako pomocný technický termín, jelikož se označení vžilo a nedostává se za něj adekvátní náhrady.¹²⁶ Což ovšem také o stavu věci vypovídá.

4.2 mezinárodní kontext

Spojené státy americké a Sovětský svaz se prosadily v poválečném světě jako velmoci, které mezi sebou soupeřily o světovládu. Toto protichůdné působení sil utvářelo běh evropských událostí, protože velmoci usilovaly získat co největší počet států na svou stranu. Zpustošená Evropa ztratila iniciativu a podlehla těmto vlivům. Západ se podvolil ekonomicky i politicky autoritě Washingtonu. Východ opustil představy o svébytné cestě k socialismu a přijal za svůj tehdejší sovětský model, který se vyznačoval direktivním centralismem.¹²⁷ Zrodil se bipolární svět, Churchillova předpověď železné opony se stala skutečností.

Poté se jen malý počet zemí aktivně snažil o vlastní politiku, která by byla nezávislá na vnějších centrech. Mezi takové státy patřila Jugoslávie. Její komunistický vůdce Josip Broz

¹²⁴ NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 16, a. j. 209 – Schůze PÚV KSČ 22. 2. 1950. Referát soudruha Kopřivy. s. 15.

¹²⁵ RYCHLÍK, Jan: Proces proti... s. 182.

¹²⁶ Soudobá historiografie, aby upozornila na problematičnost, si vypomáhá s přídavkem *tzv.* (tak zvaný) slovenský buržoazní nacionalismus. Pokud na to přistoupíme, pak by se ale musel psát přídavek i k dalšímu nepřebernému množství slov a slovních spojení, které nedisponují zcela jasným či nestatickým obsahem. Po námi udělané kritice, nevidím důvodu, proč takové označení užívat.

¹²⁷ Začátkem roku 1948 ideologické oddělení Všesvazové komunistické strany bolševiků (=VKS(b)) vypracovalo dokumenty kritizující národní či specifické cesty k socialismu. ŠTEFANSKÝ, Michal: Medzinárodné súvislosti procesu s Vladimírom Clementisom. In: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“. Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané v dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze. Brno 2005. s. 359.

– Tito respektoval vůdčí postavení Moskvy, ale také se snažil provádět ambiciózní zahraniční politiku. Usiloval o vyslání mezinárodní pomoci řeckým partyzánům a měl plány na vytvoření velké balkánské federace. Nepokrytě se vměšoval do vnitřní politiky svých sousedních států. Nový silný stát na Balkáně pod samostatným Titovým vedením však ohrožoval monopolní postavení SSSR v Evropě. Navíc hrozil dominový efekt, kdy by se mohli připojit k myšlence národní cesty k socialismu i ostatních komunističtí vůdci. Stalin byl značně znepokojen a začal rázně jednat. Došlo k vyhocené konfrontaci, při které se Tito odmítl podřídit. SSSR reagoval zrušením diplomatických styků a jednostrannou výpovědí všech smluv s Jugoslávií. Ostatní státy v sovětské sféře vlivu poslušně následovaly Moskvu.¹²⁸ Vyhocená situace stimulovala nevídanou protititovskou kampaň, na které se podílelo i Československo.

Objevilo se množství odsuzujících reakcí. K rezoluci Kominformy¹²⁹ z roku 1950, která odsuzovala počínání Komunistické strany Jugoslávie, připojil podpis i Husák, jenž o tom vypověděl: „*Gottwald zdržal Novomeského a mňa a dal nám čítať Stalinov list s kritikou Juhoslávie. Vyhľadnutí hrýzli sme párky, čo nám pani Gottwaldová zohriala, a vypliešťaľi oči, čo sa tu robí: ved' Juhoslávia nám bola – aj oficiálne – po Sovietskom zväze – hlavný partner, spojenec a vzor. Gottwald bol ustatý, nemal chuť na diskusiu: podpíšte, že ste vzali na vedomie. Pridali sme svoje podpisy k dvom desiatkam, ktoré už na liste boli. Oficiálny súhlas nezakryľ súkromné rozpaky, zmätky i prudké diskusie.*“¹³⁰ I přes ony „rozpaky“ Husák aktivně přistoupil na štvavou kampaň, když ve své konečné sebekritice ze stejného roku označil jugoslávské stranické vedení za nacionalisty, titovské bandity, špiony a agenty kapitalistů.¹³¹

Po sledu událostí nazvala Kominforma Tita „*krvavým psem*“ a prohlásila, že „*v Jugoslávii byla úspěšně dovršena úplná zrada národních zájmů a přeměna vlády z buržoazně-nacionalistické na vojensko-fašistickou diktaturu.*“ Na konci cesty ztratil Kreml Jugoslávii ze sféry svého vlivu.¹³²

Stalin, aby předešel případným obdobným jevům, nařídil zostřít boj proti vnitřním nepřátelům zvláště vůči titoismu (titoismus můžeme chápat za použití tehdejší terminologie jako jugoslávský buržoazní nacionalismus, poznámka M. M.) ve státech svého bloku.

¹²⁸ ŠESTÁK, Miroslav: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha 1998.

¹²⁹ Kominforma či Informbyro (oficiálně Informační byro komunistických a dělnických stran) byla Moskvou řízená mezinárodní organizace komunistických stran. Založena na konferenci konané 22.–27. září v polském městě Szklarska Poręba. Navazovala na činnost Kominterny zrušené roku 1943. Vedle VKS(b) dále sdružovala komunistickou stranu: Bulharska, Československa, Francie, Maďarska, Itálie, Rumunska a Polska. Až do vyloučení v roce 1948 byla členem také komunistická strana: Jugoslávie a Svobodného území Terstu. Kominforma byla rozpuštěna roku 1956 v souvislosti s procesem destalinizace a se sovětským sbližováním s Jugoslávií.

¹³⁰ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 65.

¹³¹ NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 871 – 6. 6. 1950 článek pro „Novou mysl“ o nacionalistické úchylce. s. 12.

¹³² Až po smrti Stalina (1953) mohlo dojít k opětovnému otužení vztahů SSSR s Jugoslávií. Nový první tajemník strany Nikita Sergejevič Chruščov se Titovi v roce 1955 oficiálně omluvil, zrušil veškeré sankce a obnovil přátelské vztahy mezi zeměmi, což také otevřelo cestu k rehabilitačním procesům ve prospěch mnohých dříve odsouzených komunistů.

Zpravodajské orgány věnovaly zvýšenou pozornost jugoslávským občanům, především diplomatům, studentům a partyzánům, kteří se pohybovali v zemích východního bloku.

Byly provedeny čistky ve všech komunistických stranách. Na přípravách a průběhu se významně podíleli sovětsí poradci. Po vzoru sovětských monstrprocesů ze třicátých let došlo k obnovení teorie o mezinárodním imperialistickém spiknutí s rozsáhlou špionážní sítí. Následovala mašinérie provázaných politických procesů, při nich byli mimo jiné preventivně odstraněni nebo popraveni vysocí komunističtí představitelé.¹³³ Z nejvýznamnějších Koçi Xoxe v Albánii (11. června 1949), Lászlo Rajk v Maďarsku (15. října 1949), Trajčo Kostov v Bulharsku (14. prosince 1949), Władysław Gomułka v Polsku (vězněn 1951-1955), Rudolf Slánský v Československu (1952), Lucrețiu Pătrășcanu v Rumunsku (17. dubna 1954).

Kampaň proti buržoaznímu nacionalismu pevně spojená s bojem proti titoismu ve skutečnosti započala již před oficiální roztržkou s Jugoslávií. Pătrășcanu zatkli již v dubnu 1948 a Gomułka byl kritizován 3. června 1948. V Československu se začalo otevřeně hovořit o slovenském buržoazním nacionalismu až po publikaci rezoluce Kominformy z dne 26. června 1948, v níž byla vyslovena teze o „*přechodu kliky Tita-Rankoviče od demokracie k buržoaznímu nacionalismu*“ a v prosinci 1949 konstatovala, že „*(...) vůdčí problém je titovská agentura v Československu.*“¹³⁴

4.3 slovenská cesta

Ve státech sovětského bloku spočívala úchylna buržoazního nacionalismu v obvinění, že uvedená osoba klade zájmy vlastního národa, respektive vlastní země nad zájmy SSSR, a tudíž nad zájmy celého bloku. Československá verze obvinění z buržoazního nacionalismu směřovala na Slovensko. Mezi hlavní důvody, proč došlo ke zvolení slovenské cesty, patřila snaha pražského vedení KSČ přeměřovat sovětskou pozornost od svých řad. Vedení strany nežilo ve vzduchoprázdnu. Se značným znepokojením sledovalo probíhající stranické čistky v okolních zemích a nepřálo si, aby ho potkal obdobný osud, kterému se nakonec stejně neubránílo. Ve všeobecné atmosféře strachu vítězil pud sebezáchovy i za cenu mlčení či nápomocnou činnost v obviňování jiných. Očividná iniciativa maďarských soudruhů, kteří sloužili jako převodová páka Moskvy, vedla k ostrakizaci některých slovenských vedoucích činitelů. Nesmíme také zapomínat na osobní nevraživé vztahy uvnitř samotné KSČ a KSS,

¹³³ KAPLAN, Karel, PALEČEK, Pavel: Komunistický režim a politické procesy v Československu. Brno 2001. s. 107 a 108.

¹³⁴ RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992... s. 150. Aleksandar Ranković byl představitelem jugoslávských bezpečnostních složek a blízkým spolupracovníkem Tita.

charakteristické starými nezapomenutými křivdami, kariérismem a ideologickou zaníceností ústící až ve fanatismus. Výše zmiňované aspekty měly připravenou živnou půdu již od konce II. světové války. Vždyť od té doby zaznívala nejrůznější nařčení na adresu národně orientovaných Slováků, nebyli ušetřeni ani mnozí komunističtí funkcionáři (viz předchozí kapitoly).

Vytýkala se jim jejich spolupráce se slovenskou buržoazií za účelem udržení maximální samostatnosti slovenských národních orgánů, vybojovaných z dob SNP, a také to, že nadřazují slovenské zájmy na úkor Československa jako celku. Z toho pramenila i obava z potencionálního odtržení Slovenska a už samotné autonomistické snahy byly chápány jako toho důkaz. Obvinění z protičeského buržoazního nacionalismu lépe vyhovovalo československé situaci. Špatný poměr k SSSR by působil nedůvěryhodně, protože v Československu přetrvávaly silné rusofilské nálady.¹³⁵ Rovněž se kritizovala politika vůči maďarské menšině.

Kauza slovenského buržoazního nacionalismu úzce souvisela s případem Vladimíra Clementise. Svými „skandálními“ postoji za války, když ze Západu otevřeně kritizoval politiku Moskvy, si vytvořil smrtelně slabé místo v kádrovém profilu.¹³⁶ Bylo jen otázkou času, kdy se někdo pokusí využít minulosti. Theodor Baláž vypověděl, že šetření vůči Clementisovi započalo již v roce 1947 v SSSR, kdy k němu dal impuls někdo vysoce postavený z Československa. Clementis měl údajně vést špionážní síť ve zpravodajských službách Velké Británie. Skupina měla mít centrálu v bratislavské kavárně na lodi Boon, kde ke své činnosti používala tajnou vysílačku. Na podnět Sovětů se rozběhlo prošetření celé záležitosti. Československé bezpečnostní orgány samozřejmě nic závažného nezjistily. Kavárna skutečně existovala, a dokonce si ji pronajímali i jistý Angličan, ale jednalo se jen o oblíbené zařízení, kam rádi chodili diskutovat bratislavští intelektuálové, včetně Clementise, Husáka a ostatních přátel, kteří zde i disponovali vlastním stolem. Za údajnou vysílačku se vydával hlučný agregát.¹³⁷ Avšak negativní výsledek šetření stejně nesmazal sovětská podezření a zájem. Svědectví náměstka zahraničního obchodu Eugena Löbla to potvrzuje: „*Koncom septembra alebo začiatkom októbra 1948 pozval ma k sebe Frejka a oznámil mi veľmi dôverne, že Gottwald (Frejka bol jedným z Gottwaldových najbližších spolupracovníkov) dostal oznámenie od Vyšinského (vtedajšieho ministra zahraničných vecí SSSR), v ktorom si sťažuje na Clementisovo správanie sa. (...) znovu a znovu sa vracali*

¹³⁵ RYCHLÍK, Jan: Proces proti... s. 184.

¹³⁶ Kremelský pán nezapomněl připomenout Clementisovi jeho těžká provinění hned při prvním setkání v roce 1945.

¹³⁷ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2 – Záznam z pohovoru s T. Balážem, O. Valáškem, R. Viktorínem dne 1. 10. 1963. s. 45.

(vyšetřovatelé, poznámka M. M.) *k výčitce, že Clementis kritizoval Stalinov pakt s Hitlerom a fínsko-sovietsku vojnu.*“¹³⁸

Pokud se tvrzení zakládají na pravdě, nabízí se otázka, kdo měl zájem Clementise poškodit? Sám Baláž podezřívá Širokého. Pak ale působí podivně Širokého vyjádření k sovětskému velvyslanci, „že *Rajk nemohol mať nejaké zvláštne styky s československými súdruhmi a že v Československu podobný prípad neprichádza do úvahy.*“¹³⁹ Za vyhlášeného informátora sovětské strany můžeme najisto považovat Ďuriše, o čemž svědčí fakt, že se nezdráhal donášet i na Gottwalda. Jednoznačný důkaz však v Clementisově věci schází.

Moskva si ovšem nevystačila jen s kampaní proti buržoaznímu nacionalismu. V souvislosti s roztržkou s Jugoslávií zahájila všeobecný boj proti vnitřnímu nepříteli. Obvinění byla vznášena sofistikovaně a jejich pojmenování a zdůvodňování se často měnilo. Jednou se mluvilo o trockistických kruzích, poté o buržoazních nacionalistech či přísluhovačích titoismu (atd.). Jako ukázka nám může posloužit Stalinovo poselství Kominformě z léta 1948, podle kterého si titovci nezasloužili být nazýváni trockisty, nýbrž buržoazními nacionalisty.¹⁴⁰ V této terminologické hře netřeba hledat nějaký hlubší systém, ale jasný cíl imaginárně vytvořit rozsáhlou mezinárodní spiklenkou síť s propojeností na Západ, jež chtěla svrhnout stávající systém a restaurovat kapitalistický řád. Obezřetný režim však měl nepřátelskou činnost odhalit a s pomocí monstrprocesů veřejný i stranický život očistit – měly padat hlavy.

Z Husákova pohledu měl mocenský monopol KSČ odblokovat z federalizování republiky. Splnění podmínky naplnil Vítězný únor. První krok učinilo vedení KSS, když předložilo na zasedání Předsednictva ÚV KSČ (=PÚV KSČ) 5. dubna 1948 návrh na rozšíření pravomocí slovenským hospodářským orgánům. Následovala ostrá polemika, při níž pražské vedení strany v čele s Gottwaldem iniciativu razantně odmítlo.¹⁴¹ Slovensko bylo stále všeobecně považováno za slabý článek republiky. Julius Ďuriš měl učinit v průběhu zasedání výmluvný zápisek: „*Separatistické tendencie. Budú z toho ťažké problémy s KSS. Je to línia Clementis, Husák, kompromisníci podliehajú buržoáznemu nacionalizmu.*“¹⁴² Logicky se tak

¹³⁸ LÖBL, Eugen: Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánskym. Bratislava 1968. s. 59.

¹³⁹ Archiv zahraniční politiky Ruské federace, f. 0138, opis (a. j.) 30, papka (složka) 159, delo (číslo jednací) 6, s. 129. Převzato z BARNOVSKÝ, Michal: Proces s takzvanými... s. 161 a 162.

¹⁴⁰ VARGA, László: Rajkúv proces. In: Politické procesy... s. 279.

¹⁴¹ Václav Kopecký slovenskou iniciativu komentovat: „*Co slovenští soudruzi navrhnou, je buržoazní separatistický nacionalismus.*“ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 119 – Július Ďuriš. Záznam o pohovoru dne 9. 10. 1963. s. 17.

¹⁴² Tamtéž. s. 16.

vysněné slovenské cíle nepromítly ani do nové poúnorové ústavy (Ústava 9. května), ač vedení KSS o ně opakovaně usilovalo na několika vrcholných stranických schůzích.¹⁴³

Takový vývoj znamenal pro Husáka hořké zklamání, přesto respektoval realitu a v projevech určených veřejnosti podporoval hlavní stranickou linii. V parlamentním projevu ze dne 8. května 1948 se plně postavil za novou ústavu a nové pořádky: „(...) *ústava ako celok, i ľudovodemokratická koncepcia vo všetkých častiach a jej socialistická perspektíva tvoria podmienky definitívneho vyriešenia štátneho spolužitia Čechov a Slovákov a veľkorysého národného vzrastu oboch národov. Je preto úprava tejto otázky v novej ústave vrcholením snažení minulých generácií v našom národe, najlepších synov nášho národa, je splnením túžob slovenského pracujúceho ľudu.*“¹⁴⁴ Na schůzích vedení KSS docházelo však k názorovým neshodám. Přímý aktér jednání Ladislav Holdoš to takto popsal: „*V těchto diskusích ve vedení nesl Široký a jeho nejbližší člověk Bašťovanský s nelibostí odlišné názory hlavně u Husáka. Husák byl antikejval a měl připomínky, které se jim nelíbily. Ve vedeních, v nichž jsem postupně pracoval, byli většinou kejvalové, mezi něž Husák nepatřil. Uvažoval věcně, chladně a názor hájil vážným způsobem, který znevažoval jiné.*“ Holdoš pro názornost zmínil Husákův nesouhlas se Šrobárovou nominací na ministra.¹⁴⁵

Poúnorové pokusy o rozšíření pravomocí slovenských národních orgánů si vysluhovaly nařčení ze separatistických tendencí. Na zasedání ÚV KSS 28.–29. září 1948 vystoupil v souvislosti s rezolucí Kominformy proti titoismu Viliam Široký a připomněl, že „*vplyvu malomeštiackeho nacionalizmu neubránili sa ani vedúce orgány strany.*“¹⁴⁶ „*Meštiacky nacionalizmus*“ tehdy kritizoval i Husák.¹⁴⁷ Kopecký apeloval proti pronikání buržoaznímu nacionalismu: „*Jsou to nebezpečné formy. Podobné tendence se objevili též na Slovensku. Třeba jich důrazně potírat.*“¹⁴⁸ Nikdo nebyl konkrétně jmenován. StB ale již na přelomu let 1948/1949 shromažďovala podklady proti předním slovenským komunistickým funkcionářům a záměrně využívala účelových výsledků provedených na zatčených. Husák byl od takových informací včas izolován. Dle výpovědi bývalého pracovníka bezpečnosti na Slovensku Rudolfa Viktorína z roku 1963 Široký vydal v létě „*striktný zákaz, že počnúc zajtrajším dňom prestaneš Husákovi referovať*“ a průběžně štvál v Praze proti Šmidkemu a Husákovi.¹⁴⁹

¹⁴³ Dělo se tak na schůzi PÚV KSČ 3. května 1948 a na společné schůzi PÚV KSČ a PÚV KSS (=Předsednictvo ÚV KSS) 9. června.

¹⁴⁴ HUSÁK, Gustáv: Zápas o zajtrajšok... s. 273.

¹⁴⁵ BARTOŠEK, Karel: Svědek Husákova procesu... s. 98.

¹⁴⁶ VARTÍKOVÁ (ed.), Marta: Komunistická strana... s. 710.

¹⁴⁷ HUSÁK, Gustáv: Zápas o zajtrajšok... s. 271 a 272.

¹⁴⁸ NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 2, a. j. 135 – Zasedání Předsednictva ÚV KSČ 28. 6. 1948.

¹⁴⁹ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2 – Záznam rozhovoru s R. Viktorínem 1. října 1963. s. 29 a 30. Při jednom Gottwaldově kárávém telefonátu, který měl vyvolat Široký, se Šmidke rozplakal.

V září 1948 vypovídala slovenská novinářka Věra Hložková, zatčená 16. srpna pro podezření ze špionáže, o osobních názorech významných, především slovenských komunistických politiků (Husák, Novomeský, Holdoš, Clementis, ale i Kopecký, Široký, Ďuriš, Bacílek, Alexej Čepička a mnoho dalších). Hložková jako pražská dopisovatelka slovenského deníku Pravda přicházela do styku s vysoce postavenými straníky. Z vyšetřování vyplynuly kompromitující poznatky, které StB nejdříve vyhodnotila jako nedůvěryhodné, ale o rok později se k nim vrátila a po úpravě je využila k tvorbě důkazného materiálu v kauze slovenských buržoazních nacionalistů.¹⁵⁰ Hložková pak pod nátlakem plnila funkci konfidentky a univerzální svědkyně. Husák se s ní seznámil na parlamentní půdě v dubnu 1948. Někdy zašli společně s přáteli na večeři a „jednou se s ní vyspal.“¹⁵¹ V soudním procesu vypovídala a byla prezentována jako jeho milenka.¹⁵²

Českoslovenští komunisté, poučení ze stalinských čistek z 30. let, se správně obávali, že by je případný monstrproces také mohl semlít, proto zpočátku podporovali čistky jen proti níže postaveným straníkům. Taktika československých komunistů nevyšla.

Paralelně totiž probíhaly přípravy na politický monstrproces proti titoismu v Maďarsku, jenž měl přispět k odhalení rozsáhlé provázané mezinárodní sítě buržoazních nacionalistů. Na jaře 1949 byla odhalena údajná protistátní buržoazně nacionalistická skupina včele s maďarským ministrem zahraničí László Rajkem. 30. května následovalo jeho zatčení. Vyšetřování probíhalo již od ledna a na žádost maďarských úřadů se na něm podílela i československá StB, která provedla zatčení několika osob.

Na žádost generálního tajemníka Maďarské strany pracujících Mátyáse Rákosiho z 9. května vylákala StB ze Švýcarska do Prahy amerického levicového novináře Noela Fielda, jemuž byla dána identita amerického agenta a který měl údajně sbírat materiály od buržoazních nacionalistů ve vedení východoevropských komunistických stran. V souvislosti s Fieldem zatkla StB také bývalého tajemníka klubu poslanců KSS Gejzu Pavlíka s manželkou. Pavlík byl pak zapůjčen k výslechu do Maďarska.¹⁵³ Na základě vynucených výpovědí Pavlíka, Fielda a jugoslávského vyslance v Budapešti Lazara Brankoviće vytvořila maďarská politická policie společně se sovětskými poradci konspirační konstrukci o mezinárodním charakteru trockistického spiknutí s centrem v Československu. Trockisté

¹⁵⁰ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 12, a. j. 202 – Zpráva o činnosti Státní bezpečnosti v letech 1949-1954 z hlediska nesprávností v zaměření a metodách práce. s. 8 a 9.

¹⁵¹ NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 881 – Záznam o výslechu Gustáva Husáka 5. a 6. 5. 1955. s. 37.

¹⁵² Hložková (provdaná Bukovsky) se v roce 1973 vystěhovala do Rakouska a přijala tamní státní příslušnost, přesto se často vracela zpátky do Československa za svou matkou. Z té doby pochází úsměvné hlášení StB: „Jmenovaná se vždy při příjezdu na hraniční přechod dožaduje rychlého odbavení a odvolává se na to, že má v Praze ve vládě hodně známých. Dále tvrdí, že se osobně zná s prezidentem Gustávem Husákem a to z doby, kdy byla údajně zaměstnaná v kanceláři prezidenta.“ Kancelář prezidenta republiky mi informaci nepotvrdila. Archiv bezpečnostních složek, f. Objektové svazky – Brno, a. j. 331, s. 145.

¹⁵³ Po návratu do Československa Pavlík z části své výpovědi odvolal.

v koordinaci s Fieldem měli údajně proniknout na vedoucí místa v KSČ a ovlivňovat tak její politiku ve všech otázkách, podporovat židovskou buržoazii a podněcovat nacionální spory. V tomto ohledu se hovořilo o nacionalistickém stanovisku G. Husáka.¹⁵⁴

Také došlo k potvrzení předem připraveného seznamu zrádců a špiónů sestaveného ze jmen vedoucích soudruhů z bratrských zemí.¹⁵⁵ Jak konkrétně se na jeho vypracování podíleli sovětsí poradci, není známo. Jisté je, že významně a prostřednictvím Maďarska.

Lazar Branković, spoluobžalovaný v Rajkově procesu, vypověděl před soudem 19. září 1949 o propojenosti Československa s Rankovićovou skupinou: „*Vím, že zvláště v Československu se pracovalo (vyvíjela se špiónážní a podvratná činnost, poznámka M. M.) velmi usilovně. Když jsem jednou mluvil s Rankovičem, řekl mi, že v Československu se pracuje mnohem lépe než v Maďarsku. Dobře se pamatuji, že Rankovič řekl, že v Československu se Drndičovi (náměstek vojenského attaché v Praze a zároveň hlavní resident jugoslávské tajné policie, poznámka M. M.) podařilo navázat dobré styky s Čechy a Slováky, kteří žili za války na západě – v Americe, v Anglii, ve Švýcarsku a ve Francii. Zvláště dobré styky navázal s těmi Čechy a Slováky, kteří za války sloužili v anglické armádě. Na otázku lidového prokurátora, zda se scházel s Drndičem, Brankovič odpověděl: „Ano. Sešel jsem se s ním jednou v Bělehradě roku 1947. Ptal jsem se ho, jak pracuje v Československu. Řekl, že největší úspěchy měl na Slovensku, kde se opíral o slovenské nacionalisty a Hlinkový gardisty. V Československu bylo mnoho lidí, kteří byli za války v Jugoslávii jako partyzáni. Drndič navázal i s nimi podobné spojení. Methody byly tytéž, jakých jsme používali zde v Maďarsku.*“¹⁵⁶ Takové teze z předem zinscenovaného procesu měly vyvolat nátlak na Prahu, aby úpěnlivěji hledala „československého Rajka“.

V Československu se sice zahájilo tažení proti titoismu, ale oficiální obvinění zatím nesahala do stranického vedení. Zato Rákosi vyvíjel značnou aktivitu. Již v září 1948 napsal Stalinovi o frakcionářství uvnitř KSS a referoval o Husákově skupině: „*V tejto frakcii sú Clementis, Novomeský a celá slovenská inteligencia a študentstvo. Frakcia má ostrý nacionalistický, antisemitský a antičeský charakter.*“¹⁵⁷ A 3. září následujícího roku napsal dopis i Gottwaldovi, ve kterém ho obeznámil o dosavadních výsledcích z vyšetřování Rajkova případu a upozornil, že v obžalobě se vyskytla jména československých stranických funkcionářů, kteří se zapojili do špiónážní a zrádcovské sítě. Se jmenným seznamem byl

¹⁵⁴ VOREL (eds.), Jaroslav, ŠIMÁNKOVÁ, Alena: Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl I. Praha 2003. s. 231.

¹⁵⁵ Tamtéž. s. 185 a 186. O Rajkově procesu a jeho vztahu k Československu viz VARGA, László: Rajkův proces... s. 273–281.

¹⁵⁶ László Rajk a jeho společníci před lidovým soudem. Praha 1949. s. 131 a 132.

¹⁵⁷ MURAŠKO, G. P. a kolektiv: Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953. Moskva 1998. s. 221–224. Převzato z BARNOVSKÝ, Michal: Proces s takzvanými... s. 161.

Stalin obeznámen již 22. července.¹⁵⁸ Vedení KSČ jmenovalo tříčlennou skupinu (Ladislav Kopřiva, Karel Šváb, Jindřich Veselý), která měla tento seznam prošetřit. Nejistila ovšem nic podezřelého. Obvinění nešla dokázat. Neúspěchy v odhalování československého křídla mezinárodního spiknutí postupně zesilovaly vnější nespokojenost. Začínala se objevovat kritika a podezření, že se v Praze podceňuje nebezpečí a vedoucí místa nemají zájem v odhalování nepřátel. Popíchnutý Gottwald zareagoval vysláním svých lidí do Budapešti a Varšavy, aby zjistili podrobnosti, které by urychlily odhalení vnitřních nepřátel. Do Maďarska 7. září odcestoval Karel Šváb s Ottou Krajňákem. Setkali se s tamějšími vedoucími představiteli včetně Rákosiho a s generálem Bělkinem, který zastával velitelský post sovětské zpravodajské služby pro středoevropskou oblast a řídil Rajkův proces. Výsledkem cest bylo všeobecné doporučení vyžádat si na pomoc sovětské poradce.¹⁵⁹ A skutečně – 16. září 1949 Gottwald a Slánský pod vnějším tlakem odeslali telegram s žádostí o poskytnutí poradců: „*Současně s odhalením zrádcovské kliky Rajka v Maďarsku byly zjištěny některé její styky v Československu. Prosíme ÚV VKS(b) o vyslání několika odborníků, kterým jsou výsledky soudního vyšetřování v Maďarsku známy, a kteří by nám pomohli provést vyšetřování v této věci.*“¹⁶⁰ Moskva přirozeně vyhověla a koncem září se sověští poradci Makarov a Lichačev, kteří se „osvědčili“ v Maďarsku a Bulharsku, dostavili do Československa. Jejich příchodem se započala nová etapa.

Českoslovenští činitelé k sovětským odborníkům vzhlíželi s téměř nábožnou úctou a jejich rady, domněnky a názory přijímali, jako by je dával sám Stalin. Bez jejich zavazujícího stanoviska se neobešel ani předseda strany a prezident Gottwald. Hlavním úkolem sovětských poradců bylo odhalit „československého Rajka“. Za tím účelem zavedla do činnosti StB sovětský způsob řízení a vnesla sovětskou praxi, což znamenalo, že k dosavadním nezákonným vyšetřovacím metodám přibyly další. Sověští odborníci kritizovali dosavadní práci StB za přílišnou měkkost, proto různě zdokonalovali psychické a fyzické týrání.¹⁶¹ Pracovní praktiky poradců byly postupně přejímány jako osvědčené sovětské zkušenosti, až

¹⁵⁸ Seznam obsahoval 60 jmen (někdy se uvádí vyšší počet): Vladimír Clementis, Artur London, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Eduard Friš, Ivan Horváth, Michal Faltán, František Zupka, Ladislav Holdoš, Václav Nosek, Vilém Nový, Eugen Löbl, Otto Šling, Koloman Moškovič, Július Bránik, Ludvík Frejka, Vítězslav Fuchs, Josef Goldmann, Eduard Goldstücker, Vavro Hajdů, Bedřich Hájek, Anežka Hodinová, Bohuslav Laštovička, Ervín Polák, Rudolf Slánský, Jindřich – Gríša Spurný, Josef Valo, A. Zmrhal, Štefan Rais aj. VOREL (eds.), Jaroslav, ŠIMÁNKOVÁ, Alena: Československá justice v letech 1948–1953... s. 232 a 233. Většina jmenovaných byla perzekuována v politických procesech.

¹⁵⁹ Sověti se pokoušeli přimět československé funkcionáře již od léta 1949, aby požádali o vyslání poradců, ale narazili na Slánského nesouhlas, což mu bylo přičteno k ostatním obviněním v době, kdy s ním samotným byl veden politický proces.

¹⁶⁰ KAPLAN, Karel: Sověští poradci v Československu 1949-1956. Praha 1993. s. 18 a 19.

¹⁶¹ Zavedli nepřetržitě výsledky, několikadenní a noční, zákaz sezení v cele a neustálé pochodování vyšetřovaného a v krátkých intervalech pravidelně přerušovaný spánek. Dále zavedli sovětskou výrobní technologii politických procesů. Výsledkové protokoly byly sestaveny předem, vyšetřovatelé vypracovali otázky a sami si na ně odpovídali. Pak měli za úkol, aby vyslychaný s tímto materiálem souhlasil a podepsal ho. Obžalovaný se také připravoval na soudní přelíčení, seznámil se předem s otázkami, které budou u soudu kladeny, a nazpaměť se naučil na ně odpovídat. Běžně se pracovalo s neověřenými důkazy. Tamtéž. s. 20 a 21.

nakonec v činnosti StB nadlouho zdomácněly. Jejich „preciznost“ poznal doslova na vlastní kůži i Husák.

Sovětští poradci Lichačev a Makarov hned po příjezdu vyvíjeli zvýšené úsilí. Pokoušeli se 27. září 1949 přesvědčit Gottwalda o nutnosti prověřit celou řadu podezřelých funkcionářů ze stranického vedení. Předně hovořili o Vladimíru Clemantisovi. Předseda KSČ takové nařčení rozhodně odmítl: „(...) za úplně vyloučené pokládám, aby do špionáže byli zapojeni českoslovenští ministři!“ Bránil se. Následně uvedl přesvědčení, že žádný československý Rajk není. „I když – připustil – na střední úrovni státního a stranického aparátu nepřátelé přirozeně být mohou.“¹⁶² Dle dokumentů sovětští diplomaté sondovali ohledně podezřelých osob u některých dalších československých stranických funkcionářů. Překvapí nás, že například Široký nejprve zaujal ryze Gottwaldovskou linii. Husák měl naopak odmítnout dělat proti němu trojského koně.¹⁶³ Karol Šmidke v rozhovoru s generálním konzulem SSSR v Bratislavě N. G. Novikovem 4. října 1949 prohlásil, že „medzi slovenskými komunistami musia byť ľudia, ktorí boli v spojení s maďarskými zradcami.“ A v té souvislosti vzpomenu, že v roce 1939 Vilém Nový a Eduard Friš udržovali kontakty s Fieldem.¹⁶⁴ Dost možná právě Šmidkeho výřečnost vyšetřovatelé později zneužili.

V červnu 1949 zřídil Gottwald zvláštní komisi T složenou z pracovníků stranického aparátu i StB, která měla za úkol prověřit některé významné straníky. Například Clementise a dokonce i ministra vnitra Václava Noska. V říjnu 1949 komise zřídila zvláštní oddělení pro odhalování nepřátel v KSČ v rezortu Bezpečnosti (oddělení IIa, od počátku roku 1950 sektor IIa), které nepodléhalo ministerstvu vnitra, nýbrž bylo pouze usměřňováno Slánským. Oficiálně spadalo pod skupinu BAa (vnitřní státní bezpečnost). Jednalo se však o samostatný pracovní úsek, který vedl Karel Šváb. Dominantní postavení zde měli čerstvě přicestovalí sovětští poradci. Pracovní pozici zde našel i později nechvalně známý vyšetřovatel Bohumil Doubek. Nový útvar vyhodnocoval protokoly zatčených osob (Hložková, Pavlík aj.) či materiály spjaté s vyšetřováním Rajka, konal další výslechy a udržoval styky s bezpečnostními orgány z okolních spřátelených zemí a se Slovenskem. Již na přelomu let 1949/1950 se nový útvar reorganizoval, a tak vznikl pod vedením Oldřicha Buriana samostatný referát, který se zabýval buržoazními nacionalisty. Zde se vytěžovaly protokoly

¹⁶² PERNES, Jiří, POSPÍŠIL, Jaroslav, LUKÁŠ, Antonín: Alexej Čepička. Šedá eminence rudého režimu. Praha 2008. s. 237 a 238.

¹⁶³ BARTOŠEK, Karel: Svědek Husákova procesu... s. 113.

¹⁶⁴ MURAŠKO, G. P. a kolektiv: Vostočnaja Jevropa... s. 243-245. Převzato z BARNOVSKÝ, Michal: Proces s takzvanými... s. 162 a 163.

z výslechu Hložkové a soustřeďovaly poznatky na Husáka, Novomeského, Clementise, Šmidkeho a další osoby.¹⁶⁵

Obdobný útvar vznikl po poradě Širokého, Švába a vedoucího kádrového oddělení ÚV KSČ Ladislava Kopřivy i na Slovensku 10. října,¹⁶⁶ kde ho měl na starosti bezpečnostní pracovník Teodor Baláž, který obdržel od Švába rozpis činností, mezi kterými stálo i sledování otázky buržoazního nacionalismu.

Stranické spojení s Prahou zabezpečoval bezpečnostní referent ÚV KSS Oskar Valášek. Prvotní úlohou bylo sledovat Šmidkeho, tehdejšího předsedu SNR. Poradce Lichačev v říjnu přicestoval do Bratislavy a žádal od Baláže kompromitující materiály na Kolomana Moškoviče,¹⁶⁷ což mělo v budoucnu posloužit proti slovenským buržoazním nacionalistům.

Existence nových útvarů byla přísně utajená a získané informace o vedoucích komunistických funkcionářích proudily občas Balážovi, Baš'ovanskému a Valáškovu, ale hlavně Švábovi a Širokému, v jehož bratislavském bytě se projednávaly někdy jednotlivé případy. Na poradách Široký otevřeně dával najevo své názory na Husáka. Přímý účastník Baláž před Barnabitskou vyšetřovací komisí vypověděl, že Široký měl mít „*velmi ostré výhrady proti Husákovi. (...) Trval na tom, že buržoazní nacionalismus to je Husák, Novomeský, Šmidke. (...) poté jmenoval další – Šoltéze, Pavlíka, Faltana, ovšem jako hlavního Husáka.*“¹⁶⁸ Jeho vztah k Husákovi nebol nikdy dobrý. (...) *Vždy, keď hovoril o Husákovi, hovoril s istým opovrhnutím a isto nenávisťou. (...) povedal: 'Som ochotný teba ako mladého človeka tolerovať, ale rozhodne nie Husáka a celú jeho spoločnosť.'* (...) *On ešte predtým než bolo to oddelenie zriadené, on sa ma už vtedy snažil naviesť proti tzv. buržoáznym nacionalistom (...). On keď mal niekoho v žalúdku, on nikomu neodpustil.*“¹⁶⁹ Rudolf Viktorín Balážovy výpovědi podpořil svědectvím, jak Široký reagoval po sebekritice Husáka a Novomeského: „*Ja ich roztrhnem, rozdrvím, zničím, tí nesmú byť vo svojej koži!*“¹⁷⁰ U takto barvitých výpovědí se nesmí zapomínat, že záznam byl pořízen s osobami, které měly zájem přesunout odpovědnost za trestné konání na jiné. A Široký se k tomu dozajista hodil, vždyť v roce 1963 byl již v nemilosti u Antonína Novotného, který ho odstavil po 10 letech

¹⁶⁵VOREL (eds.), Jaroslav, ŠIMÁNKOVÁ, Alena: Československá justice v letech 1948–1953... s. 241. Také čerpáno z DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: Státní bezpečnost v letech 1945–1953. (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek). Praha 2007. s. 153–155.

¹⁶⁶ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 13, a. j. 231 – I. varianta. Období po únoru 1948. Opis záznamu o rozhovoru mezi Širokým, Kopřivou a Švábem dne 10. října 1949 v Černínském paláci. s. 152. a 153.

¹⁶⁷ Baláž o setkání napsal svědectví: „*Hovoril mi doslova: Na tohto človeka potrebujem materiál ako soľ. (...) Čo vám toľko záleží na tomto 'jevrejskom govne'?(...) Na koho mi dodáte materiál, toho dám rozpracovať. Ale skúmať, kde ste ho vzali, - to nebudem. (...) Mňa sem poslali na to, aby som krútil krky. (...) A radšej vykrútim stopäťdesiat krkov, než by mali vykrútiť môj vlastný.*“ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2 – Záležitosť T. Baláža, jeho poznatky z r. 1949 a ďalších. s. 16.

¹⁶⁸ Tamtéž – Záznam z pohovoru dne 27. srpna 1963. s. 2 a 4.

¹⁶⁹ Tamtéž – Záznam z pohovoru s T. Balážem, O. Valáškem, R. Viktorínem dne 1. 10. 1963. s. 31, 44 a 45.

¹⁷⁰ Tamtéž. s. 44.

z funkce předsedy vlády. Přesto můžeme konstatovat, že silná animozita u Širokého vůči Husákovi a dalším funkcionářům skutečně existovala.

16. až 19. listopadu 1949 proběhlo v Budapešti zasedání Kominformy, na kterém byla přijata nová rezoluce o Jugoslávii. Komunistická strana Jugoslávie byla označena za agenturu imperialismu a za úhlavního nepřítele byl vyhlášen buržoazní nacionalismus. Rezoluce vyzývala komunistické strany k ostrážitosti a k odhalování agentů imperialismu a buržoazního nacionalismu, ať by se jakkoliv maskovali. Rovněž konstatovala, že vůdčím problémem je titovská agentura v Československu.¹⁷¹

Gottwald, aby ukázal dobrou vůli, dal ke konci listopadu „alespoň“ souhlas s vazbou šéfredaktora Rudého práva Viléma Nového,¹⁷² náměstka zahraničního obchodu Eugena Löbla,¹⁷³ ředitele keramických závodů v Praze Jaromíra Kopeckého, náčelníka československé vojenské mise v Berlíně Václava Palečka a Ernesta Otty, osobního tajemníka pověřence školství Novomeského.

Vyšetřování bylo orientováno k získání kompromitujících materiálů na slovenské funkcionáře. V dodatcích zápisu o výpovědi z ledna 1950 se poprvé objevilo jméno Husáka, který byl společně s Novomeským charakterizován jako nacionalista. Při výslechu 13. ledna 1950 musel Otto souvisle a podrobně mluvit o jejich politické činnosti a vlastnostech. Z výslechu vyplynulo, že se na jaře 1949 proslýchalo o Husákově a Novomeského přesunu do funkcí ministrů či vyslanců. Husák však měl odmítnout. Na nic, co by informaci potvrdilo, jsem během svého bádání nenašel. Navíc duševně narušený Otto vypověděl o třech uskupeních v KSS. Jedné židovské – včele s Širokým, orientující se na Slánského, druhé národní – včele s Husákem, kooperující s Gottwaldem (do ní byli zařazeni Novomeský, Rašla, Lipka, Friš, Púll, Falt'an, Šimovič, Šoltész, M. Horváth, Pavlík) a třetí nevyhraněné (Šmidke, Bacílek a Zupka). Uvědomíme-li si, že v té době rovněž vrcholila kampaň proti sionismu (ve skutečnosti antisemitismu), je zřejmý úmysl sovětských poradců mít v záloze výpovědi proti všem významným československým soudruhům. 12. ledna požádal Šváb O. Papeže z ÚV

¹⁷¹ KAPLAN, Karel, PALEČEK, Pavel: Komunistický režim... s. 108 a 109.

¹⁷² Husák se měl vyjádřit po amnestii v roce 1963: „(...) *jen to nikdy neprominu* (falešné výpovědi, poznámka M. M.) *té svini Vilému Novému*.“ BARTOŠEK, Karel: Svědek Husákova procesu... s. 113. Ze zprávy určené ministru vnitra Rudolfu Barákovu z 8. března 1954 vyplývá, že Nový velmi ochotně s vyšetřujícími orgány spolupracoval, a byl tak využíván proti ostatním obviněným, což posloužilo jako argument k jeho podmíněnému propuštění z vězení v témže roce. NA, fond ÚV KSČ, 02/5 – Politický sekretariát ÚV KSČ 1951-1954, sv. 79, a. j. 205, bod 18.

¹⁷³ Eugen Löbl vzpomíná na měnící se obvinění: „*V druhé polovici decembra som sa stal slovenským buržoazným nacionalistom. Bol som členom vedenia slovenskej buržoázno-nacionalistickej frakcie. Vedúcim bol Clementis a členmi vedenia boli Novomeský, Husák a ja. (...) Asi v marci 1951 som prestal byť slovenským buržoazným nacionalistom. Stal som sa kozmopolitom židovsko-buržoázneho pôvodu* (...).“ LÖBL, Eugen: Svedectvo o procese... s. 56.

KSČ o seznam s poznámkami na 11 slovenských soudruhů (Husák, Novomeský, Šmidke, Okáli, Bečka, Rašla, Bránik, Šolzész, Púll, Poničana a Falt'ana).¹⁷⁴

Vyšetřovatelé přišli s tvrzením, že zadržené osoby se přiznaly a navíc vypovídaly o činnosti „*buržoasně-nacionalistické spiklenecké skupiny, organizované Vladem Clementisem, jejíž členové vyvíjejí nepřátelskou činnost proti Komunistické straně Československa a proti vládě, přičemž si kladou za cíl vymanit Československo ze spojení se Sovětským svazem a připojit je k západnímu imperialistickému bloku.*“ Šváb s vědomím Širokého vydal rozkaz Balážovi „*rozpracovat' případ Husáka, Novomeského, Rašlu a dalších nacionalistov.*“¹⁷⁵

Baláž s Valáškem začali hledat na Husáka kompromitující materiály. Zaměřili se na věci spojené s Husákovou cestou na Ukrajinu z roku 1941 a procházeli veškerý slovenský tisk, ale nenašli nic závadného. Baláž osobně zpravil Husáka o šetření kolem jeho osoby a požádal o informace o cestě na Ukrajinu.¹⁷⁶ Později byl zase hledán materiál ve spojitosti s Alexandrem Machem.¹⁷⁷ V souvislosti se Šmidkem se koncipovala obvinění z frakční činnosti a z koncepce vlastenecké fronty, kterou propagoval v minulosti, za což byl dán příkaz k rozpracování také jeho osoby, na čemž se horlivě podílel Jozef Lietavec.¹⁷⁸

V lednu 1950 Rákosi obeznámil Sověty o spojení některých československých ministrů s anglickou zpravodajskou rozvědkou. V té době si poradci opakovaně stěžovali do Moskvy na pasivní přístup československých soudruhů a připojily ke svým výtkám i jmenný seznam, který obsahoval „*osoby nepřátelské demokratickému Československu a Sovětskému svazu, osoby spojené s anglo-americkými skupinami (...).*“ Na prvním místě opětovně figuroval Vladimír Clementis a mezi dalšími jmény se také vyskytl Ladislav Novomeský a Gustáv Husák.¹⁷⁹ Gottwald se čím dál více dostával pod tlak sovětských poradců, v únoru pod hrozbami polevil a povolil pranýřování vedoucích stranických představitelů. Karel Šváb v součinnosti se sovětskými poradci předložili 7. března 1950 zprávu o buržoazních nacionalistech ve vedení ÚV KSČ.

¹⁷⁴ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 13, a. j. 231 – I. varianta. Období po únoru 1948. s. 43. Při vyšetřování byly využívány i předešlé výpovědi Věry Hložkové, Alexandra Macha, Jána Ursíniho, partyzánů a protistátní skupiny A. Púčik a spol.

¹⁷⁵ SNA, f. PÚV KSS 5. 2. 1950, kartón 790. Převzato z PEŠEK, Jan: Centralizmus po stranickéj línii. Vzťah vedenia KSČ a KSS po februári 1948. In: Česko-slovenská historická ročenka 1998. Brno 1998. s. 43.

¹⁷⁶ NA, fond ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2 – Záznam z pohovoru dne 27. srpna 1963. s. 3.

¹⁷⁷ Tamtéž. s. 9. Bývalý ministr vnitra Slovenského státu byl odsouzen po válce k 30 letům žaláře. Všeobecně se ovšem očekával trest smrti. To vyvolalo spekulace, že se jedná o revanš ze strany slovenských komunistů, nad kterými držel ochrannou ruku, když na Slovensku ministroval.

¹⁷⁸ Dle jedné vyšetřující zprávy se měli bratři Jozef a František Hagarovi, František Mišeje, L. Patorčev a jiní soudruzi s partyzánskou pověstí na srazu Hornonitranské partyzánské brigády v Prievidzi v roce 1949 domluvit, že manifestačně navrhnou na předsedu KSS Šmidkeho. Lietavec, který se zasedání účastnil, to oznámil Širokému. Na jeho příkaz byli dotyční zajištěni a eskortováni do Prahy, kde u nich prokázali sympatie k jugoslávské vlastenecké frontě a úloze partyzánů ve veřejném životě v Jugoslávii. Ale jinak se nic nepotvrdilo. Patorčev během šetření spáchal sebevraždu a ostatní byli propuštěni. Boj proti partyzánům nabral nových rozměrů v polovině roku 1950 v procesu s partyzánským velitelem Viliamem Žingorem. NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 13, a. j. 231 – I. varianta. Období po únoru 1948. s. 44 a 45.

¹⁷⁹ PERNES, Jiří, POSPÍŠIL, Jaroslav, LUKÁŠ, Antonín: Alexej Čepička... s. 238.

Je otázkou, proč se Rákosi tolik angažoval v hledání „československého Rajka“. Nabízí se úvaha o starých nevyřízených účtech se slovenskými vedoucími funkcionáři, kteří se podíleli na protimaďarské rétorice a vysídlovacích opatřeních v prvních letech po válce. Již na prvním zasedání Kominformy roku 1947 maďarská delegace obvinila Československo z nacionalismu a šovinismu v souvislosti s postavením maďarské menšiny na Slovensku. Mezi oběma stranami došlo k ostré polemice, která neutichla ani po skončení zasedání. Maďaři si pak pravidelně stěžovali do Moskvy a vzbuzovali u ní vůči československým představitelům nedůvěru. Není bez zajímavosti, že mnohé slovenské aktéry, kteří byli nějak spjati s politikou vůči maďarské menšině, nakonec semlela mašinérie politických procesů.¹⁸⁰ Je také dost pravděpodobné, že si Stalin jen udělal z Rákosiho bílého koně a využil napjatých slovensko-maďarských vztahů.

V poúnorovém období docházelo k sovětizaci za účelem konsolidace východního bloku. Modelem byl SSSR (lépe řečeno Stalinův přístup), který si cyklicky potrpěl na stranické čistky. V souvislosti se započatou studenou válkou a s právě přicházející sérií čistek v SSSR se zostřovala snaha hledat vnitřní nepřátele, jimž byly dávány nejrůznější ideologické nálepky. Jednotlivé státy se s vyhocenou situací vyrovnávaly různými způsoby. Jugoslávie nátlaku nepodlehla a přešla do úspěšné ofenzivy, což mocný Kreml ještě více popudilo k razantnějším čistkám. Proto vznikl konstrukt velké mezinárodní nepřátelské skupiny. Buržoazní nacionalismus se nabízel jako jeden z odnoží spiklenecké sítě. Nezávazné výpovědi se automaticky stávaly důkazy nepřátelské činnosti, které už nebylo třeba podkládat ověřeními, nýbrž cílem bylo vymoci si doznání obviněných i za použití násilí. Klíčovou úlohu zde sehráli sovětští poradci a nekritičnost, horlivost a v neposlední řadě zášť některých stranických funkcionářů. K odhalování nepřátel byla využita specifika jednotlivých zemí – v Československu slovenské cesty. V zorném úhlu byl z vrcholných stranických funkcionářů především Vladimír Clementis, jenž si nesl politický škrálop z dřívějšíka, když se veřejně postavil proti paktu Ribbentrop-Molotov. Od Clementise vedl jen krůček ke Gustávu Husákovi, jehož nacionální orientace byla všeobecně známa. Oba dva postupně spadli do rozběhnutého soukolí politických procesů.

¹⁸⁰ ŠTEFANSKÝ, Michal: Medzinárodné súvislosti... s. 359.

5. POLITICKÝ PÁD

Začátkem roku 1950 se uskutečnilo posezení třech starých přátel v Černínském paláci.¹⁸¹ Všichni zdánlivě prožívali vrchol svých kariér. Gustáv Husák stál v čele Sboru pověřenců, Slovenského úřadu pro věci církevní, Svazu československo-sovětského přátelství na Slovensku a byl i místopředsedou této organizace na celostátní úrovni. Ladislav Novomeský řídil pověřenectvo školství. Hostitel, ministr zahraničních věcí Vladimír Clementis,¹⁸² se čerstvě vrátil ze Spojených států, kde se účastnil zasedání IV. valného shromáždění OSN. Svým přátelům tehdy vyprávěl, jak ho v zahraničí varovali, že mu v Československu hrozí zatčení. „*Clementis sa vysmieval z tohto poplachu, pozval ženu do New Yorku a demonštratívne sa po skončení práce vrátil do Prahy. Rozprávaj, ako o tom všetkom referoval Gottwaldovi, aký bol k nemu pozorný, ako sa spolu smiali, že sa podarilo vypieť západnú propagandu. Clementis veril Gottwaldovi, veril, že má jeho plnú dôveru. Na tom posedení sa uvoľnil, akoby z neho padlo dáke bremeno.*“ Husák ve svých vzpomínkách dále uvedl: „*Rozveselili sme sa, čosi vína popili, ba aj dáku horehronskú pesničku zatiahli. Netušili sme, že je to naše posledné priateľské posedenie.*“¹⁸³

Jak jsme si ukázali v předešlé kapitole, kompromitující materiály již spatřovaly světlo světa a dodávaly energii hrozivé mašinérii politických procesů. Dění v okolních spřátelených státech ukazovalo na započatý hon na vnitřní stranické nepřátele. Z výše uvedené citace lze zpozorovat napětí, které zmítalo našimi aktéry. O své loajalitě vůči straně nepochybovali, jenže o jejich ideologické čistotě rozhodovali jiní. Již rané poúnorové dění leccos napovídalo.

Praktická politika strany směřovala k „očistě“ ve vlastních řadách a k centralizaci, čemuž kromě státoprávní otázky také nešla KSS, která se oficiálně sloučila a podřídila KSČ. Přirozeně následovalo utváření nového vedení, vrcholní slovenští straníci měli být kooptováni do ÚV KSČ¹⁸⁴ a do PÚV KSČ. Dle dřívějšího usnesení z června 1948 měl v novém předsednictvu za Slováky usednout Bašťovanský, Clementis, Husák, Ďuriš a Široký, z toho dva posledně jmenovaní i do užšího předsednictva. Celá záležitost zamrzla až do IX. sjezdu strany v květnu 1949, kdy v předsednictvu našli místo slovenští zástupci, avšak bez Clementise a Husáka, kteří usedli v ÚV KSČ jen jako řadový členové. Nabízí se otázka, proč

¹⁸¹ Posezení se konala v sídle ministerstva zahraničí často. V pozdějších obviněních pak byla interpretována jako spiklenecká spřisahání.

¹⁸² Clementis nahradil na ministerském postu tragicky zesnulého Jana Masaryka v březnu 1948.

¹⁸³ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 64.

¹⁸⁴ Návrhy na kooptaci členů do ÚV KSČ: V. Široký, J. Ďuriš, Š. Bašťovanský, V. Clementis, G. Husák, K. Moškovič, F. Zupka, J. Bráňík, J. Šefrānek, K. Bacilek, M. Čulen, K. Šmidke, J. Šoltész, J. Štencl, V. Kapišovský, E. Janečková, E. Sýkora, E. Friš, J. Valo, L. Holdoš, M. Bakulfa, M. Falfan, M. Smida, V. Daubner, J. Valach. In: VARTÍKOVÁ (ed.), Marta: Komunistická strana... s 703.

tato časová prodleva. Odpověď nám nabízí usnesení širšího PÚV KSČ z 18. listopadu 1948, které konstatuje: „*Kooptáciu slovenských súdruhov do ÚV KSČ odložiť až po skončení disciplinárneho konania proti niektorým členom ÚV KSS.*“¹⁸⁵ Bohužel zápis nesděluje, o koho konkrétního se jednalo. Ovšem jména můžeme vyvodit z tehdy probíhajícího vyšetřování novinářky Hložkové (týkalo se těchto straníků: Koloman Moškovič, Július Šefránek, Jozef Valo a další). Navíc od 1. října 1948 do konce roku probíhaly všeobecné stranické prověrky, o jejich účelu promluvil Viliam Široký na zasedání ÚV KSS v 27. září 1948 v Bratislavě: „*(...) vyčistíme stranu od nečestných, konjunkturálnych živlov, ktoré sa do nej votreli. (...) Samozrejme, treba nemilosrdne odstrániť tých jednotlivcov, ktorí svojím osobným životom, nekomunistickým správaním robia hanbu našej strane (...). Preverovanie má tiež všetkých členov strany poučiť o veľkom význame kritiky a sebakritiky ako základnej metódy ideologického, politického a organizačného napredovania strany.*“¹⁸⁶ Jeho silná slova se postupně realizovala.

Paradoxem je, že právě Širokého vyzval k sebekritice Václav Kopecký již na zasedání PÚV KSČ 13. ledna 1949,¹⁸⁷ těsně předtím se totiž jednalo o odvolání Husáka a Clementise z exekutivních funkcí. Slovenští soudruzi, kteří byli zasedání přítomni, si vyslechli z úst Kopeckého a Ďuriše ostrou kritiku a bránili se.¹⁸⁸ Do zjitřeného prostředí zasáhl razantně Gottwald: „*oznámil, že otázka Clementisa a Husáka sa posudzuje poslednýkrát. Obrátil sa na Širokého a jemu priamo postavil otázku, či existuje buržoázny nacionalizmus na Slovensku. Široký odpovedal záporne. Gottwald zopakoval otázku a Široký aj druhýkrát odpovedal, že neexistuje.*“¹⁸⁹ Na to Gottwald ukončil další diskuzi.

Tenkrát se soukolí politických procesů teprve rozbíhalo a Gottwald se ještě nebál projevit vlastní názor a vzdor. Po uplynutí roku začínaly brát události pro vrcholné funkcionáře nebezpečný spád.

¹⁸⁵ NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 2, a. j. 135 – Schůze PÚV KSČ 18. 11. 1948.

¹⁸⁶ VARTÍKOVÁ (ed.), Marta: Komunistická strana... s. 717 a 718.

¹⁸⁷ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 119 – Július Ďuriš. Záznam o pohovoru dne 9. 10. 1963. s. 18 a 19.

¹⁸⁸ Ukázka z Ďurišova vystoupení: „*(...) vývoj nejde tak rychle, jak by na Slovensku mohlo jít. Za první příčinu považuji nedůslednost ve vedení naší strany, pokud jde o prosazování pořádku na Slovensku v nejširším slova smyslu. Viděli jsme to v únoru min. roku, kdy jsem přišel na Slovensko, abychom tam udělali revoluční opatření. Viděl jsem, že pro některé vedoucí soudruhy to byl problém, na třídní záležitost, na vše národnostní, na zajištění státu, spějícího k socialismu, ale všechno to zklamalo na nějakou opatrnou základnu. Tyto a podobné věci jsem zjišťoval již dříve, sleduji je po 4 roky a ještě za doby t. zv. Slovenského státu i před tím. V poměru některých soudruhů k dělnické třídě, ke straně a k odborům je tento postoj patrný. (...) je již známé nacionální stanovisko, které zaujímají někteří slovenští soudruzi.*“ NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 8, a. j. 157 – Schůze předsednictva ÚV KSČ 13. 1. 1949. s. 20 a 21.

¹⁸⁹ Takto Ďuriš obeznámil sovětského velvyslance. MURAŠKO, G. P. a kolektiv: Vostočnaja Jevropa... s. 221-224. Převzato ŠTEFANSKÝ, Michal: Mezinárodní súvislosti... s. 360. V oficiální diskuzi předsednictva o tom není zmínky.

5.1 sebekritika

Se začátkem roku 1950 přicházel ÚV KSČ s novým kurzem vůči vlastním straníkům, kteří byli očerněni bezpečnostními orgány. Někdy kolem února Gottwald polevil tlaku a stáhnul ještě ne definitivně ochranářskou ruku z Clementise, Husáka a jim blízkých lidí. Pověřenec vnitra Daniel Okáli na zasedání PÚV KSS 5. února 1950 uvedl, že byl zajištěn mikrofilm s návodem, jak má být rozpracována KSS, kdo z funkcionářů patří do skupiny staré generace Širokého a kdo k Husákovi.¹⁹⁰ Hněv strany dopadl na „Husákovu skupinu“, jejíž minulá činnost dostala novou ideologickou interpretaci v důsledku mezinárodního dění. Na novou realitu ostatní vysoce postavení straníci plně přistoupili. Vyplývalo to mimo jiné z obavy, aby mezi ostrakizovanými neskončili oni sami. Nikdo nenašel odvahu postavit se proti falešným obviněním, aby na něho nepadlo podezření, že obhajuje „úchylnkáře“. Raději uvěřili tomu, co jim předkládala StB a sovětské poradci.¹⁹¹

Na předsednictvu ÚV KSČ 22. února přednesl Ladislava Kopřiva referát s názvem *Revoluční bdělost a čistota strany*,¹⁹² jímž byl vyhlášen nelítostný boj proti nepřátelům uvnitř strany: „(...) *stranická legitimace nemůže být jediným osvědčením spolehlivosti a oddanosti k lidově demokratickému řádu. (...) ve straně jsou agenti i jejich pomocníci skryti. (...) naše bdělost a ostražitost stále ještě není na patřičné výši. (...) Aby anglo-americký imperialismus zajistil větší úspěch svých agentů, nasazeným do komunistických stran, snaží se ochromit síly a bdělost dělnické třídy ve všech zemích. Hlásá buržoazní nacionalismus (...)*“ Dále došlo k vyzdvižení významu sebekritiky a k volání po jejím častějším využívání: „*Přiznejme si, že při uplatňování vnitrostranické demokracie jsme dosud jen pootevřeli dveře stranické kritice a sebekritice. Otevřme je dokořán, po bolševicku. Kritika je prostředkem, který přispěje k odstranění chyb a nedostatků ve stranické práci. (...) Učiňme kritiku a sebekritiku politickou školou všech členů (...) Kritika a sebekritika je nezbytnou součástí boje za očistu strany a za čistotu politické linie (...). Prvním úkolem očisty ve straně je, aby se bez milosrdenství zbavila živlů nepřátelských straně a dělnické třídě, lidí, kteří legitimací se pokoušejí zakrýt zlé činy, spáchané v minulosti. Budující svůj život a svůj poměr ke straně na nepravdě a neupřímnosti. (...) Jednejme bez ohlasu na výši funkce a na minulé zásluhy.*“¹⁹³ Důsledky nové linie nenechaly na sebe dlouho čekat. Na řadě stála její realizace.

¹⁹⁰ PEŠEK, Jan: Štátní bezpečnost... s. 69.

¹⁹¹ KAPLAN, Karel, PALEČEK, Pavel: Komunistický režim... s. 124.

¹⁹² Na tvorbě pasáže o buržoazním nacionalismu se podílel pracovník StB Oskar Valášek, který vypověděl: „*Před zasedáním ústředního výboru byl svolán do Prahy nějaký celoslovenský aktiv v rámci bezpečnosti. Zavolal si mě soudruh Široký a řekl, abych referát přepracoval a že je třeba v něm hovořit o buržoazním nacionalismu.*“ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2 – Záznam z pohovoru dne 27. 8. 1963. s. 9.

¹⁹³ NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 16, a. j. 209 – Schůze PÚV KSČ 22. 2. 1950. Referát soudruha Kopřivy.

Karel Šváb v součinnosti se sovětskými poradci předložili 7. března 1950 zprávu o buržoazních nacionalistech ve vedení ÚV KSČ. Na zasedání PÚV KSČ 13. března byl obviněn Vladimír Clementis z buržoazního nacionalismu a na návrh Ladislava Kopřivy odvolán z funkce ministra zahraničních věcí. Byla mu formálně dána „*možnost pracovat na úseku jiném, aby svou prací mohl dokázat, že se stranou smýšlí dobře a poctivě.*“ Rovněž měl napsat tvrdou sebekritiku.¹⁹⁴ Začal pracovat jako náměstek vrchního ředitele jednoho oddělení v Státní bance. V Černínském paláci zasedl Široký.

31. března skončil Husák ve vedení Slovenského úřadu pro věci církevní. Nahradil ho Ladislav Holdoš. Karol Šmidke se vzdal funkce vedoucího kádrového oddělení ÚV, kde ho vystřídal Koloman Moškovič. Oba střídající funkcionáři byli později také obviněni z buržoazního nacionalismu.

3. dubna 1950 se v Bratislavě konalo zasedání PÚV KSS, které bylo věnováno přípravě na brzké plénum. Široký zcela nečekaně přednesl referát, v němž ostře kritizoval buržoazní nacionalismus. Konkrétně Novomeského a zvláště Husáka. Vracel se k minulosti. Husák byl obviněn, že za Slovenského státu ilegálně nepracoval mezi mládeží, jak mu bylo nařízeno, nerozvíjel partyzánský boj, napomáhal svojí činností buržoazii (občanskému bloku, později DS), s kterou vstoupil do politické koalice a po válce jí vydal pod záminkou hájení pravomocí slovenských národních orgánů politické pozice, místo aby se opřel o vyspělejší českou dělnickou třídu. Konkrétně byl Husák nařknut, že nezabezpečil vysvobození politických vězňů z nitranské věznice a že se zúčastnil Machova propagačního zájezdu na Ukrajinu. Dále bylo konstatováno, že Husák a Novomeský propadli „intelektuálštině“ a nenašli správný vztah k dělnické třídě. Husák se bránil obdobnými argumenty, které používal při pozdějším vyšetřování a rehabilitačním procesu. Politiku spolupráce zdůvodnil bojem proti Benešově koncepci čechoslovakismu. Neúspěch v Nitře hájil nutností koordinovanosti osvobozování na celém území a postojem tamějšího velitele Šmigovského. Zájezdu na Ukrajinu se účastnil se svolením ilegálního vedení strany a pod Machovou hrozbou vězení. Referát zasáhl i Holdoše a Okáliho a nepřímou pověřence zemědělství Michala Falt'ana a předsedu SNR Šmidkeho. V diskuzi se řečníci připojili ke kritice či zaujali zdrženlivější postoj. Avšak otevřeně se Husáka a Novomeského nikdo nezastal.¹⁹⁵

S referátem schváleným předsednictvem veřejně vystoupil Široký 6. dubna na zasedání ÚV KSS. Opakovala se předešlá situace. Široký označil Husáka za hlavního nositele

¹⁹⁴ PÚV KSČ několikrát odmítlo Clementisovu sebekritiku přijmout – pokládalo ji za nedostatečnou. V reakci předsednictva na jedno nedostačující sebebrskačství se mu vyčítá: „(...) ,že ani po r. 1945 jsi nikdy nevystoupil proti buržoasně-nacionalistickým tendencím ve vedení KSS, proti s. Husákovi a Novomeskému, že jsi je vlastně v jejich nesprávném postoji podporoval.“ NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 19, a. j. 224 – Schůze PÚV KSČ 30. 5. 1950. Návrh odpovědi na přípisy s. Clementise. s. 91.

¹⁹⁵ RYCHLÍK, Jan: Proces proti... s. 187 a 188.

slovenského buržoazního nacionalismu, ten odpověděl předem připravenou sebekritikou o devatenácti stránkách. Jelikož se jedná o důležitý text z hlediska zaměření našeho studia, přibližme si s obsírnější selekcí některé části: „*Bola tu u nás úchylka od marx-leninského učenia v nacionálnej otázke? Nesporne je, že bola a nesporné je, že bola u mňa. (...) keď s. Široký prevzal vedenie strany, (...) osobne som myslel a tak som veci bral, že to sú nejaké osobné sympatie alebo nesympatie a v podstate taký pocit urazenosti vo mne istú dobu z toho bol. (...) Pre stranu bolo šťastie, že vtedy, v 45 roku s. Široký ju začal budovať (...). (...) keď u sebe skúmam príčiny, (...) je tá politická nepripravenosť a ideologická nevyzbrojenosť, (...) nedorástol som na tie funkcie, nebol dosť pripravený a v dôsledku toho podliehal rôznym vplyvom a náladám a robil tie chyby. Postupne na vlastných chybách a hádam aj na chybách druhých som sa musel učiť s predsudky pomaly v sebe lámať, lámať a buržoázny nacionalizmus kus po kuse zo sebe dostávať. Keď osobne s týmto problémom som sa ako-tak vypořiadal, tu chýbala pre komunistu tak dôležitá odvaha k sebakritike a otvorené pranierovanie vlastných chyb. (...) treba s buržoázny nacionalizmom skoncovať (...). Je správne, že s. Široký vo svojom referáte mňa menoval (...). (...) je správne, aby na takomto konkrétnom prípade, na takom vysokom funkcionárovi sa to ukázalo a aby celý rad ľudí pomýlených, podobne ako som ja pomýlený bol, aby u seba mohli zrevidovať svoje názory a správne marxisticky stanovisko zaujať. (...) nie je to radostná vec, keď človek musí sám u seba svoje nedostatky hľadať verejne stavať (...). Ja som takisto ťažký zápas musel u seba previesť, krízu prežívať, aby v sebe samom som mohol nepriateľa prekonávať, nepriateľskú ideológiu prekonávať a zbavovať sa zbytočnej hrdosti a povýšenosti a dostať sa proste na koreň celej veci. (...) považujem za svoj osobný čestný dlh, otvorene o svojich týchto nedostatkoch hovoriť, o týchto chybách a ich konsekvenciách. Povedať to celej strane a samozrejme likvidovať predovšetkým všetkými silami likvidovať v sebe zbytok nacionalizmu, ktoré u mňa osobne sú. Aktívne pomáhať strane v boji proti nacionalistickým elementom a dostať sa k bezvýhradnej oddanosti k robotníckej triede. Prekonať intelektuálny individualizmus a osvojiť si ideológiu robotníckej triedy a bojovať za ňu vo všetkých úsekoch, a mňa osobne v správnom presadzovaní chápania nacionálnej otázky, v boji proti buržoáznemu nacionalizmu. Ja hovorím otvorene, že je kritika s. Širokého správna, že je spravodlivá, že strane pomôže (...). Ja osobne pre seba, že robím ten záver, že mám svoje chyby naprávať nielen sebakritikou, ale činmi, ešte obetavejšou a usilovnejší prácou pre stranu a pracujúci ľud náš a že verným vojakom strany chcem zostať, i keď ako vojakom radovým.“¹⁹⁶ Následovala diskuze, při níž zazněly negativní příspěvky upozorňující na*

¹⁹⁶ NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 871 – Projev s. Husáka na zasedání ÚV KSS 6. 4. 1950.

Husákovy postoje za války. Po skončení prvního jednacího dne si Husák nechal věci projít hlavou a nakonec se rozhodl na diskuzi zareagovat. Následujícího dne se pokusil hájit a argumentovat. Obširněji se snažil vyjasnit události kolem svého zájezdu na Ukrajinu a nezdařeného útěku nitranských vězňů. Navíc sebekriticky popsal svou politickou činnost a vztah k nacionální otázce. Na konci jednání přijalo plénum ÚV KSS Širokého kritiku a poslalo dopis krajským organizacím, aby je s novou situací seznámilo, a žádalo zaujetí stanoviska.¹⁹⁷

26. dubna Husák zaslal sebekritický dopis na ÚV KSS, v kterém „*samokriticky rozobral otázky, ktoré byly na poslednom ÚV – KSS predmetom kritiky, snažil sa konkretizovať chyby, analyzovať situáciu, v ktorej vznikly, hľadať ich príčiny, uvedomovať si následky.*“ Při jedné z formulací použil svých oblíbených církevních příměrů: „*(...) ja som v protimarxistickom hriechu buržoázneho nacionalizmu dlhé roky si lebedil. A až to veľkopiatočné umývanie hlavy, aby som pri cirkevnej symbolike zostal, muselo mnou riadne otriasť, aby som celú svoju politickú minulosť postavil pod marxistický röntgen.*“ Dopis ukončil konstatováním, že „*boj za socializmus mi dáva smysel života od mladých rokov a dnes nemám väčších ambícií, ako pomáhať pri jeho budovaní.*“¹⁹⁸ 29. dubna PÚV KSS sebekritiku projednávalo – shledalo za nedostatečnou, požadovalo její přepracování do 10. května a nadto jednomyslně odsouhlasilo odvolání Husáka z funkce předsedy Sboru pověřenců a Novomeského z funkce pověřence školství. 5. května věc posvětila vláda. Husák se nově stal vedoucím rolnického oddělení ÚV KSS a Novomeský zakotvil v Slovenské akademii věd a umění. Na uvolněná místa byli jmenováni Karol Bacílek a Ernest Sýkora.

24.–27. května se konal IX. sjezd KSS. Hlavní pozornost byla věnována otázkám boje proti buržoaznímu nacionalismu a jeho nositelům ve vlastních řadách. Široký věnoval tématu velkou část svého referátu, jehož podkladem se stala Švábova zpráva. Zaútočil se zatím největší razancí proti jevu a jmenoval jeho nositele, mezi které nově přiřadil i Šmidkeho. Široký konstatoval: „*Ideologii buržoázneho nacionalizmu zaniesli do našej strany súdruh Husák a súdruh Novomeský. (...) Pre stranu musí byť jasné, že nejde o osobné prípady (...). Ide o ideologickú jednotu strany a ideologickú vyzbrojenie strany.*“ Jejich veřejnou sebekritiku předsednictvo přijalo na rozdíl od Clementisovy a Šmidkeho a dalo jim „*možnosť v inej funkcii napraviť svoje chyby, osvojiť si marx-leninskú teóriu a dokázať, že si zasluhujú*

¹⁹⁷ NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 871 – Projev s. Husáka na zasedání ÚV KSS 7. 4. 1950. V dopise stálo: „že Husák a Novomeský vzdor důraznému varování ÚV KSS 27.–28. 9. 1948 o nebezpečí nacionalistických tendencí a úchylek ve straně si nevzali věc k srdci a nevyužili až do nynějšího zasedání ÚV KSS příležitosti k tomu, aby provedli upřímnou bolševickou sebekritiku. Museli být proto k této sebekritice vyzváni ÚV KSS. NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 13, a. j. 231 – I. varianta. Období po únoru 1948. s. 56.

¹⁹⁸ NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 872 – Dopis adresovaný ÚV KSS Bratislava z 26. 4. 1950. s. 38. a 40.

důvěru strany.“¹⁹⁹ Mandátová komise rozhodla nenominovat „nositele buržoazního nacionalismu“ do vedení KSS.²⁰⁰ Celý sjezd byl pod taktovkou Širokého a znamenal pro něho osobní triumf.

Obsah kritiky se rozšířil ze stranické pudy do ostatního prostoru. Tím byla započata celostátní ideologická kampaň za názorovou nápravu a očistu „pomýlených“ soudruhů,²⁰¹ jejichž prohřešky nabyly nejdříve významu nacionalistické úchytky a za tři čtvrtě roku získaly zrádčovský charakter.

Předsednictvo ÚV KSČ 12. června projednalo personální otázky spojené s odhalenými „úchytkáři“ z KSS. Referoval Široký a Bašťovanský. Bylo stvrzeno jmenovat Husáka vedoucím rolnického oddělení KSS, za které politicky odpovídal Ján Púll. Nadále došlo k zachování jeho poslaneckého mandátu v Národním shromáždění. Naopak měl odstoupit z funkce předsedy Československo-sovětského přátelství, kde ho měl nahradit Bacílek, a z funkce předsedy Svazu protifašistických bojovníků.²⁰²

V létě kampaň utichla. Zdálo se, že celá záležitost byla vyřešena. Husák s okamžitou razancí začal pracovat v rolnickém oddělení ÚV KSS, aby ukázal oddanost straně a prací si odčinil své bludařství. V novém zaměstnání spolupracoval se starými známými Michalem Falťanem a Markem Čulenem – oba s ním zavítali na Ukrajinu v roce 1941. „Bola to práce veľmi zaujímavá“ vzpomíná Husák, „a dokonca v tom čase sa dosiahli, prirodzene nielen mojou zásluhou, pozoruhodné výsledky.“²⁰³ Práci se zpočátku věnoval natolik, že nechal manželku s dětmi, po válce se narodil druhý syn Jan, aby jely na letní prázdninový pobyt do Starého Smokovce bez něho. Nakonec se i on jel v září rekreovat do Tater.²⁰⁴ Druhá polovina roku mohla vyhlížet z Husákovy perspektivy jako klid před bouří, vyšetřovatelé ovšem nezaháleli.

Nabízí se otázka, do jaké míry Husák myslel svou sebekritiku vážně a jak se s ní vyrovnával. Pro člověka jeho charakterových vlastností to musel být ze začátku šok. Veřejně své politické přesvědčení označit za chybu, sám sebe potupit a navíc dát za pravdu centristům? To by znamenalo zatím největší prohru. V jeho nitru probíhaly vážné rozpory a

¹⁹⁹ Projev soudruha Viliama Širokého na IX. sjezdu KSS. In: Rudé právo. č. 124 z 25. května 1950. s. 3 a 4.

²⁰⁰ Složení nového předsednictva ÚV KSS: Viliam Široký (předseda KSS), Štefan Bašťovanský (ústřední tajemník KSS), Koloman Moškovič, Karol Bacílek, Julius Bránik, František Zupka, Ján Púll, Marek Čulen, Michal Falťan, Ľudevít Beneda, Ernest Sýkora a Štefan Rais.

²⁰¹ Kajínici se veřejně pranýřovali pomocí tisku. Husák dostal za úkol napsat sebekritický článek, který konzultoval s vedoucím kádrového oddělení sekretariátu ÚV KSČ Brunem Köhlerem. NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 871 – 6. 6. 1950 článek pro „Novou mysl“ o nacionalistické úchytky. Článek vyšel In: Nová mysl. Revue marxismu-leninismu. č. 5-6 z května-června 1950. s. 516. Do stejného čísla přispěl se svojí sebekritikou i Novomeský. Tamtéž. s. 526.

²⁰² NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 19, a. j. 227 – Schůze PÚV KSČ 12. 6. 1950. s. 4.

²⁰³ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 68 a 69.

²⁰⁴ Letní pobyt ve vile Fučík měl zajímavou dohru. Kvůli administrativním těžkostem nebyl účet uhrazen do Husákova zatčení. Jedna z pohledávek byla vymáhána po Magdě Husákové. Husák, aby manželce ulehčil, se snažil z vězení přimět prokuraturu, aby na úhradu uvolnila jeho zajištěné peníze. NA, f. ÚV KSČ, Komise I., sv. 35, a. j. 879 – Dopisy z let 1951-1954. s. 34 a 35.

rozpaky. Ze začátku se snažil obhajovat a argumentovat, ale poté, co odhalil svou beznadějnou situaci, stále více polevoval, až se nakonec plně podřídil pod politicko-psychologickým tlakem nové stranické linii. Široký hrozil jinak vyloučením ze strany. Snad kritice i částečně uvěřil, i když to v pozdější době popíral. Samozřejmě nevěděl, jaký směr nabere kampaň proti buržoaznímu nacionalismu a jeho osobě. Domníval se, že když poslušně splní stranické zadání – projde očištěm, tak mu strana odpustí a on se bude moc dál věnovat stranické práci.

Za hlavního strůjce kampaně proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu můžeme považovat Širokého. Stal se jak jejím iniciátorem, tak i hnacím motorem. Spojence si našel u vyšetřovatelů StB a u Slánského. Naopak předseda partaje Gottwald se snažil celou záležitost tlumit. Jak naznačuje slovenský historik Michal Barnovský, prezident opakovaně v průběhu roku odmítal dát souhlas se zatčením Clementise a jeho přátel, „*a tak sa kauza buržoázných nacionalistov v roku 1950 hodnotila iba ako politickoideologická úchylka*“,²⁰⁵ přestože bezpečnostní orgány jejich činnost klasifikovaly jako nepřátelskou a spikleneckou.

5.2 zatčení

5. června 1950 byla tlumočena zpráva od Lichačeva a Makarova Stalinovi, že StB se podařilo získat materiál týkající se Clementise. O československé dění měla Moskva evidentně zájem. 14. června rozhodla vyslat novou skupinu sovětských poradců včele s Vladimírem Bojarským, který se stal poradcem ministra národní bezpečnosti. Bojarský přezkoumával práci československých bezpečnostních orgánů a 17. září informoval politbyro VKS(b) „*o snahách Angličanů, Američanů, Vatikánu, 'Titovy kliky' a dalších výzvědných služeb, o neexistenci patřičného potírání nacionalistického podzemí zejména na Slovensku a rovněž o tom, že státní aparát je plný nevhodných lidí*“.²⁰⁶

Bezradnost a přešlapování v hledání reprezentativních osob pro tvorbu monstrprocesu s vedoucími komunistickými funkcionáři prolomily události kolem krajského tajemníka KSČ v Brně Otty Šlinga, jenž si svojí stranickou činností vybudoval zástup nepřátel, kteří si na něj stěžovali u vedení strany. Komise stranické kontroly ÚV KSČ zahájila 13. května prošetřování stížností. Vedoucí roli při vyšetřování měla Jarmila Taussigová, která udržovala pracovní poměr s Vladimírem Bojarským. Šling byl pro tvůrce procesů ideálním terčem.

²⁰⁵ BARNOVSKÝ, Michal: Proces s takzvanými... s. 165.

²⁰⁶ PETROV, Nikita Vasiljevič: Sovětští poradci ministerstva státní bezpečnosti a příprava procesu s R. Slánským (podle dokumentů státní bezpečnosti). In: Politické procesy... s. 102.

Pocházel ze židovské rodiny, II. světovou válku prožil v Anglii a oplýval širokými přátelskými styky s významnými představiteli strany. Není se čemu divit, že 6. října došlo k jeho zatčení. V listopadu se začali prošetřovat staří pracovníci bezpečnosti a funkcionáři, kteří se s Šlingem znali. Byly vytvořeny předpoklady k rozsáhlému zatýkání.²⁰⁷

Vyšetřovatelé StB v součinnosti se sovětskými poradci vytvořili koncepci propojeného spiknutí o dvou větvích. Skupina Šlinga a k němu přiřazené zástupkyně ústředního tajemníka ÚV KSČ Marie Švermové měla usilovat o národní cestu ke komunismu, čili nadřazovala československé zájmy nad zájmy SSSR. Jejich cílem mělo být odstranit z vedení strany Gottwalda, Zápotockého a Slánského, dosadit Švermovou do funkce ústředního tajemníka a následně převést ČSR do protisovětského tábora. Druhou větev představovali slovenští buržoazní nacionalisté, v jejichž čele stáli Clementis a duo Husák – Novomeský, kteří údajně usilovali o převzetí moci a o rozbití republiky odtrhnutím Slovenska.

Na zasedání PÚV KSČ z 22. ledna bylo rozhodnuto ustanovit další zvláštní komise ve složení Václav Kopecký, Bruno Köhler a Gustav Bareš a uložit jí „*prozkoumání politických otázek v souvislosti se záležitostmi s. Švermové, dokončit šetření, připravit zprávu a návrhy pro zasedání ÚV v otázce 'šlingovštiny'*.“ Zápis dále sděluje, že na dalším zasedání bude projednána otázka zbavení členství některých členů. *ÚV bude tajné a účastní se ho mimo zvlášť pozvaných soudruhů pouze členové a náhradníci ÚV.*²⁰⁸ Na PÚV KSČ z 20. února Václav Kopecký přednesl zprávu o činnosti Šlinga a Švermové. Bašťovanský referoval „*o případu Clementis a jeho spoluviníků.*“ Předsednictvo schválilo obě zprávy doplněné o některé připomínky vzešlé z diskuze a rozhodlo, že „*otázka zbavení funkcí a vyloučení těch členů ÚV, proti kterým se vedlo stranické řízení, bude zasedání ÚV předložena jako zvláštní návrh.*“²⁰⁹

Zasedání se konalo následující den na Pražském hradě. Veřejně bylo odhaleno rozsáhlé spiknutí v čele s Ottou Šlingem propojené se slovenskými buržoazními nacionalisty. Obviňující zprávu *O odhalení špionážnej záškodníckej činnosti V. Clementisa a frakčnej protištátnej skupine buržoaznych nacionalistov v KSS* znovu přednesl Bašťovanský: „*Výpoveď Clementisa a posledné výsledky vyšetřovania ukazujú, že ani u skupiny Husák – Novomeský nešlo teda o 'chyby' a 'úchyľky', ale že tu máme do činenia s organizovanou protistraníckou frakcionárskou bandou, ktorá svojou separatistickou, podvratnou prácou vedome a úmyselne rozbíjala jednotu Republiky a snažila sa v jej rámci fakticky udržať t. zv. 'samostatný slovenský štát', aby vo vhodnej chvíli odtrhla Slovensko od Republiky, a ktorá*

²⁰⁷ KAPLAN, Karel: Nekrvavá revoluce. Praha 1993, s. 355 a 356.

²⁰⁸ NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 24, a. j. 252 – Schůze PÚV KSČ 22. 1. 1951. s. 2.

²⁰⁹ NA, f. ÚV KSČ, 02/1, sv. 25, a. j. 256 – Schůze PÚV KSČ 20. 2. 1951. s. 5.

zámerne hamovala vývin k socializmu a orientovala sa v podstate na reštaurovanie kapitalizmu. (...) Buržoázny nacionalizmus dnes nie je len ideologickým prejavom vplyvu cudzej nepriateľskej triedy v radoch komunistických strán, nie je tedy len politickou úchylkou, ale z 99% vlajkou agentov triedneho nepriateľa a imperialistov pre rozvratnú a záškodnícku protistrannícku a protištátnu činnosť.“²¹⁰

Na základě Bašťovanského zprávy byli Clementis, Husák a Novomeský zbaveni členství v ÚV KSČ, poslaneckých mandátů a vyloučení ze strany. Jednalo se o dodatečný akt, jelikož se již od ledna zdvihala nekontrolovatelná vlna zatýkání. V prosinci a lednu StB zkrlesně vyhodnocovala materiál na jednotlivé podezřelé osoby, který dál předávala politické komisi ve složení Gottwald, Široký, Čepička a Antonín Zápotocký (občas se účastnil Jaromír Dolanský). Komise posvěcovala zatýkání, ale bohužel nevedla žádný jednací protokol, takže se můžeme pouze dohadovat, jak probíhalo rozhodování o Husákovi. Víme jen, že dala souhlas.²¹¹ Záminkou k zajištění Clementise, Husáka a Novomeského se stala falešná zpráva o jejich zamýšleném útěku na Západ, k níž se však vyšetřování ani soudní líčení nikdy nevrátilo.²¹²

29. ledna obdržel vedoucí IV. sektoru ministerstva národní bezpečnosti vrchní strážmistr Antonín Kavan příkaz ministra Kopřivy, že má zajistit sledování Novomeského, Okáliho, Husáka a posléze Friše. Akce měla být přísně utajena před krajskou správou StB v Bratislavě, protože se souběžně rozbíhalo zatýkání jejich příslušníků. Antonín Prchal, v té době nově jmenovaný zástupce velitele StB, telefonoval Kavanovi 4. či 5. února a tlumočil mu Gottwaldův a Kopřivův příkaz na zatčení Husáka a Novomeského.²¹³ Nutno zmínit, že Husák, jako poslanec Národního shromáždění, disponoval imunitou, a tak jen už z tohoto hlediska se jednalo o nezákonné opatření. Večer před zatčením přišel Kavan za krajským velitelem StB v Bratislavě Šimonem Čermákem a seznámil ho se situací. Čermák se odvolával, že zatčení čelných funkcionářů nemůže být provedeno bez vědomí ústředního tajemníka KSS Bašťovanského. Kavan tedy za ním následně zašel a informoval ho. Bašťovanský se měl nabídnout, že Husáka zavolá na oko do své kanceláře na poradu, *aby vraj nevznikla domienka, že slovenskí orgánovia nechceli při akci pomôcť. U neho v kancelárie, že sa pootom zatknutie prevedie.*“²¹⁴

²¹⁰ Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 21.–24. února 1951 na Hradě pražském. Praha 1951. s. 209, 213 a 214.

²¹¹ NA, f. ÚV KSČ, Komise I, sv. 12, a. j. 202 – Zpráva ministerstva vnitra z 22. 2. 1963 o činnosti Státní bezpečnosti v letech 1949-1954. s. 31

²¹² NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 13, a. j. 231 – I. varianta. Období po únoru 1948. s. 76-78.

²¹³ KAPLAN, Karel: Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948-1956. Brno 1999. s. 136.

²¹⁴ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 1, a. j. 2 – Záležitost T. Baláza, jeho poznatky z r. 1949 a d'alších. s. 44.

6. února se nic netušící Husák dostavil. Po letech vzpomíná: „*Traja muži s namierenými revolvermi mi oznámili, že na rozkaz ministra bezpečnosti ma zatýkajú. Na ruky dali puta, oči zaviazali a odviekli neznámo kam (...). Začala ťažká, skoro desať rokov trvajúca kalvárii vyšetrovania, súdenia a kriminálov.*“²¹⁵

S prípadem Otty Šlinga započala tvorba umělé konstrukce spiklenecké sítě, do níž byla propletena skupina slovenských buržoazních nacionalistů včele s Husákem. Na výtvar sovětských poradců a pracovníků StB přistoupilo politické vedení strany. Co dokázalo přimět přední představitele KSČ, že dali souhlas s očerněním tolika spolustraníků? Tlak Moskvy, falešná a zavádějící obvinění a horlivost některých jedinců dokázaly nastolit všeobecnou atmosféru strachu. I střídmě uvažující straniční představitelé podlehli či zavřeli oči, a tím přistoupili a umožnili proces, při němž si nikdo nemohl být jistý, zda si pro něj StB také nepřijde. KSČ se stala nebezpečná sama sobě.

²¹⁵ PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády... s. 70.

6. EPILOG

Zajištěný Husák byl odveden do sklepení zámku v Kolodějích. Odmítl přistoupit na pravidla tvůrců procesu, a tak vyšetřovatelé aplikovali „osvědčené“ sovětské metody. Jednalo se o zkoušku ohněm, ale Husák se zatvrdil a jako jeden z mála dokázal odolávat. S největší pravděpodobností pomáhal oddalovat svým postojem vyšetřování, a tím zachránil ostatní na něho navázané obviněné od drakonických trestů.

V listopadu 1951 došlo k zatčení samotného Rudolfa Slánského a politický monstrproces nabral jiný směr. Skupina slovenských buržoazních nacionalistů bez Vladimíra Clementise, kterého v nové situaci neminul trest nejvyšší, byla upozaděna. StB si s ní nevěděla rady, ale čas běžel dál. Až 24. dubna 1954 Nejvyšší soud odsoudil „rozvratnou skupinu buržoazních nacionalistů na Slovensku“ Husák a spol. za trestné činy velezrady, sabotáže a vyzvědačství v neveřejném procesu.²¹⁶ Zmíněné datum napovídá, že nejvyhrocenější doba pominula, přesto si Husák odnesl doživotní trest.

Stalin se již přes rok nenacházel mezi živými a po boji o nástupnictví se moci chopil Nikita Sergejevič Chruščov, jenž zahájil nový kurs. Pro naše vyprávění je nejdůležitější, že se omluvil jugoslávskému vůdci Titovi za minulá příkoří ze strany SSSR. S novou politikou Moskvy se uvolňovala atmosféra i v Československu. Promítlo se to v ustanovení Barákovy komise, která přezkoumávala výše trestů za protistátní činnost. Avšak rozsudek nad Husákem byl ponechán, snad z důvodu květnové amnestie z roku 1955, která všeobecně snižovala doživotní tresty na 25 let vězení. Paradoxní při pohledu do budoucnosti – v čase, kdy měl končit Husákovi trest, ve skutečnosti již několik let sám uděloval jako československý prezident milosti. Nicméně z politického hlediska kritika slovenského buržoazního nacionalismu přetrvávala, ba dokonce nabírala na recidivě.²¹⁷

Utekla další léta a až v roce 1960 se Husák dočkal velké amnestie. Nespokojil se ovšem jen s opuštěním vězeňské cely. Velmi opatrně, ale energicky zahájil tažení za úplnou rehabilitaci. První úspěch se dostavil v roce 1963, kdy se mu opětovně podařilo získat stranickou legitimaci z rukou Alexandra Dubčeka a zcela rehabilitovat odsouzené v kauze slovenského buržoazního nacionalismu. V témže roce nedobrovolně opustil křeslo předseda vlády Široký, přesto Husák svůj boj nekončil. Největší ztělesněné zlo viděl v prezidentovi a

²¹⁶ Rozsudek nad rozvratnou skupinou buržoazních nacionalistů na Slovensku. In: Rudé právo. č. 113 z 25. dubna 1954. s. 2. Skupina se skládala z Gustáva Husáka, Ladislava Novomeského, Daniela Okáliho, Ladislava Holdoše a Ivana Horvátha.

²¹⁷ Viz RYCHLÍK, Jan: Recidiva boje...

prvním tajemníkovi ÚV KSČ Antonínu Novotnému, který mu odmítl dát prezidentskou milost, když trávil roky v kriminále. Proto sofistikovaně napomáhal i k jeho politickému pádu.

Před srpnovou okupací musel být šťastný, pomineme-li odchod a úmrtí milované ženy Magdy. Znovu se probojoval na politické výslunní a splnil si další dlouhodobí sen – vznik československé federace. Se zadostiučiněním prožíval plody pražského jara a to ještě nevěděl, jakou úlohu bude hrát na politické scéně v následujících 20 letech.

ZÁVĚR

V předcházejícím textu jsme si vyložili Husákovu životní cestu. Nadaný a ambiciózní venkovský chlapec svou pílí dosáhl vysokoškolského vzdělání. Sociální prostředí ho přivedlo k tehdy atraktivnímu komunistickému hnutí. *Ztrátu okovů* spojil s nacionální otázkou. Díky okolnostem se v roce 1943 dostal do čela ilegálního vedení KSS. Stanul v čele SNP a vytvořil si svébytnou garnituru spolupracovníků. Teprve třicetiletý mladík vzbuzoval nevoli u starších spolustraníků, kteří se cítili být nedoceněni a zastíněni novým politickým hráčem. Nedokázali mu odpustit neúspěšný útěk z vězení. Po pádu fašismu se osvědčené kádry navrátily na staré pozice. Husák ztratil samostatnost v rozhodování a musel se přizpůsobit nové situaci. Nicméně zůstal ve vedení KSS, v jejímž rámci usiloval o naplnění nacionální otázky. Spojence našel v konkurenční DS, s jejímiž představiteli spolupracoval v době ilegality. Po vypuknutí studené války začal hon na vnitřní nepřátele uvnitř komunistických stran. Došlo k aktivizaci ideologického fenoménu z dílny marxismu-leninismu – buržoazního nacionalismu. Obvinění Husáka, jako jeho nositele, se vyloženě nabízelo. Nacionální otázka u něj vždy hrála důležitou roli. Ve vykonstruované vnitřní nepřátelské síti zaujal pozici a stal se veřejným nepřítelem strany, za což byl „náležitě“ potrestán.

Často je kladena otázka, zda Husák byl buržoazním nacionalistou. Z tehdejšího ideologického pohledu splňoval do určité míry kritéria. Jednalo by se ale jen o úchylnost v rámci strany a nikoliv o trestnou činnost. Jak jsme si ukázali, Husák byl straně bezmezně oddán a hodnotit ho jako představitele nepřátelské spiklenecké sítě je proto naprosto scestné. Závěry vyšetřovatelů a obvinění byly účelové, zavádějící a místy přímo lživé. Ve jménu strany Husák pomáhal likvidovat fašismus, posléze politickou pluralitu na Slovensku, omezoval na kompetencích slovenské národní orgány a udělal vlastní sebekritiku. Sovětský svaz miloval. Vedle těchto faktů nařčení, že byl vlajkovou lodí imperialistů, značně pokulhává.

Mezinárodní souvislosti a animozita uvnitř KSS včlenily Husáka mezi nepřátele. Jeho činnost byla provázána s případem Vladimíra Clementise, který díky minulosti zaujal ústřední postavení v tehdejší konstrukci nepřátelského centra. Zostřený nátlak Kremle za podpory horlivých přísluhovačů ukončil ochranu ze strany Klementa Gottwalda, který národně orientované slovenské soudruhy toleroval.

Za přímé protihusákovské aktéry bych jmenoval Širokého a Ďuriše. Ti zaujímali nenacionální orientaci. To nás přivádí k otázce dvojí linie v KSS. Osobně bych se přiklonil k existenci dvou rozdílných názorových proudů, ale nespojoval bych je s konstrukcí

prezentovanou v 50. letech. Povstalecká garnitura inklinovala radikálněji k nacionální otázce a měla větší pochopení pro slovenská specifika, naopak předpovstalecká chápala problematiku ryze účelově, jako prostředek k dosažení diktatury proletariátu – politického monopolu KSČ. Husák usiloval o totožný cíl a aktivně ho pomáhal dosáhnout, ale zároveň toužil po svébytnějším postavení Slovenska. Z toho důvodu se později stal nositelem buržoazního nacionalismu.

Minulost není vlastnictvím či kořistí, ale prožitkem interpretovaným kýmkoliv z nás, za použití rozličných východisek a kritérií, a v neposlední řadě v kontextu naší přítomnosti. S vědomím předchozích slov věřím, že jsem dokázal nečernobíle přiblížit životní úsek Gustáva Husáka, přispět k pochopení jeho motivů chování a vysvětlit, jak se dostal k obvinění z buržoazního nacionalismu. Studium mi potvrdilo, že se jedná o zajímavou osobnost československých dějin, jejíž životní příběh by neměl být zapomenut, ba naopak intenzivněji zkoumán. Na Husákově příkladu se dají totiž vykládat jak československé dějiny, tak i československé vztahy.

Pokud se historik dlouhodoběji věnuje bádání o jiném člověku, měl by s ním po čase začít sympatizovat nebo ho nesnášet. Aspoň se to v nadsázce tvrdí. Strávil jsem s Gustávem Husákem skoro jeden a půl roku a jmenované emoce se zatím nedostavily. Zvolené téma se mi ovšem zalíbilo natolik, že bych rád v něm pokračoval i nadále. Snažil jsem se čerpat z rozličných zdrojů, přesto zbývá projít další nepřehledné množství literatury a zvláště pramene. Únorem 1951 Husákův osud nekončí – nekončí ani mé bádání.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Archivní prameny

Národní archiv České republiky (do roku 2004 Státní ústřední archiv)

- fond Gustáv Husák (probíhají pořádací práce)
- fond KSČ – Ústřední výbor 1945-1989, Praha
 - Ústřední výbor KSČ
 - Předsednictvo ÚV KSČ 1945-1954
 - Komise I.
 - Politické byro ÚV KSČ 1954-1962
 - Politický sekretariát ÚV KSČ 1951-1954

Archiv bezpečnostních složek

- fond Objektové svazky – Brno

Publikované prameny

BAREŠ, Gustav: Depeše mezi Prahou a Moskvou. In: Příspěvky k dějinám KSČ. č. 3 z roku 1967.

BEŇKO (eds.), Ján a kolektiv: Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. 2. Bratislava 1998.

CÍSAŘ, Čestmír: Buržoasní nacionalismus a proletářský internacionalismus. Osnova referátu pro dny komunistické výchovy. Praha 1949.

HUSÁK, Gustáv: Študentská rukoväť. Bratislava 1936.

HUSÁK, Gustáv: Zápas o zajtrajšok. Bratislava 1948.

K päťdesiatym narodeninám súdruha Viliama Širokého. Bratislava 1952.

KAPLAN (ed.), Karel: Pražské dohody 1945-1947. Sborník dokumentů. Praha 1992.

KAPLAN (ed.), Karel: Stb o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka. Praha 2002.

KOPECKÝ, Václav: Proti kosmopolitismu jako ideologii amerického imperialismu. Praha 1952.

László Rajk a jeho společníci před lidovým soudem. Praha 1949.

NOVOMESKY, Ladislav: Čestná povinnosť. Výber z politických statí a článkov 1933-1934. Bratislava 1969.

O procesech a rehabilitacích. Zpráva „Pillerovy komise“ o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949-1968. Praha 1990.

VARTÍKOVÁ (ed.), Marta: Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencí a plén 1944-1948. Bratislava 1971.

Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 21.–24. února 1951 na Hradě pražském. Praha 1951.

Periodický tisk a časopisy

České noviny 1990

Národné listy 1948

Nová mysl 1950

Nové slovo 1991

Reflex 2006

Rudé právo 1950, 1954

Slovák 1941

Svojeť 1933-1936

Šíp 1935

Literatura

BARNOVSKÝ, Michal: Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945-1948. Bratislava 1993.

BARNOVSKÝ, Michal: Proces s takzvanými slovenskými buržoáznymi nacionalistami. In: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003. Brno 2003.

BARTOŠEK, Karel: Svědek Husákova procesu vypovídá, Praha 1991.

BEER, Ferdinand a kolektiv: Dějinná křižovatka. Praha 1964.

BUCHVALDEK, Miroslav a kolektiv autorů: Československo v datech. Praha 1986.

BUDÍNSKÝ, Libor: Deset prezidentů. Praha 2003.

ČERNÁK, Tomáš: Gustáv Husák v letech 1913-1948. Bratislava 2008.

ČERNÝ, Rudolf: Antonín Novotný. Vzpomínky prezidenta. Česká Kamenice 2008.

DUBČEK, Alexander: Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka. Praha 1993.

- DVOŘÁKOVÁ, Jiřina: Státní bezpečnost v letech 1945-1953. (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek). Praha 2007.
- FALŤAN, Samo: Slovenská otázka v Československu. Bratislava 1968.
- GOLDSTÜCKER, Eduard: Vzpomínky (1913-1945). Praha 2003.
- HUSÁK, Gustáv: Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1964.
- JABLONICKÝ, Jozef: Povstanie bez legend: dvadsať kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania. Bratislava 1990.
- JABLONICKÝ, Jozef: Husák v rezistencii 1939-1943. In: Samizdat o odboji. Štúdie a články. Bratislava 2004.
- KADLEC, Vladimír: Podivné konce našich prezidentů. Hradec Králové 1991.
- KAPLAN, Karel, PALEČEK, Pavel: Komunistický režim a politické procesy v Československu. Brno 2001.
- KAPLAN, Karel: Sovětští poradci v Československu 1949-1956. Praha 1993.
- KAPLAN, Karel: Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948-1956. Brno 1999.
- KAPLAN, Karel: Nekrvavá revoluce. Praha 1993.
- KOPECKÝ, Václav: ČSR a KSČ. Pamětní výpisy k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo. Praha 1960.
- KOSATÍK, Pavel: Devět žen z Hradu. Praha 1999.
- KRAJŇÁK, Oto: Komunisti bratislavskej oblasti v boji proti fašizmu v rokoch 1938–1942. Z dejín Komunistickej strany Slovenska. Bratislava 1959.
- KRÁL, Václav: Pravda o okupaci. Praha 1962.
- LAUŠMAN, Bohumil: Pravda a lož o slovenskom národnom povstaní. Petrovec 1951.
- LÖBL, Eugen: Svedectvo o procese s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánskym. Bratislava 1968.
- LETZ, Róbert: Slovensko v rokoch 1945-1948. Na ceste ku komunistickej totalite. Bratislava 1994.
- LONDON, Artur: K pramenům doznání. Motáky z ruzyňské věznice z roku 1954. Brno 1998.
- PERNES, Jiří, POSPÍŠIL, Jaroslav, LUKÁŠ, Antonín: Alexej Čepička. Šedá eminence rudého režimu. Praha 2008.
- PERNES (eds.), Jiří, FOITZIK, Jan: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003. Brno 2003.
- PERNES, Jiří: Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti Československa a doba, v níž žili. Praha 2003.
- PEŠEK, Jan a kolektiv: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948-1989. Prešov 2003.

- PEŠEK, Jan: Centralizmus po straníckej línii. Vzťah vedenia KSČ a KSS po februári 1948. In: Česko-slovenská historická ročenka 1998. Brno 1998.
- PEŠEK, Jan: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948-1953. Bratislava 1996.
- PETROV, Nikita Vasiljevič: Sovětští poradci ministerstva státní bezpečnosti a příprava procesu s R. Slánským (podle dokumentů státní bezpečnosti). In: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003. Brno 2003.
- PLEVZA, Viliam: Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril. Bratislava 1991.
- PREČAN, Vilém: O vývoji a situácii na Slovensku. In: Svědectví. č. 58 z roku 1979.
- RUPNIK, Jacques: Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci. Praha 2002.
- RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914-1945. Bratislava 1997.
- RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992. Bratislava 1998.
- RYCHLÍK, Jan: Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům. In: Česko-slovenská historická ročenka 2005. Brno 2005.
- RYCHLÍK, Jan: Recidiva boje proti tzv. buržoaznímu nacionalismu v letech 1956-1962. In: Česko-slovenská historická ročenka 2006. Brno 2006.
- ŠESTÁK, Miroslav: Dějiny jihoslovanských zemí. Praha 1998.
- ŠTEFANSKÝ, Michal: Medzinárodné súvislosti procesu s Vladimírom Clementisom. In: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003. Brno 2003.
- UHER, Ján: Kampaň proti tzv. buržoaznému nacionalizmu. In: Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945-1953. (Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 6.–8. decembra 1994). Bratislava 1995.
- URSÍNY, Ján: Spomienky na Slovenské národne povstanie. Liptovský Mikuláš 1994.
- URSÍNY, Ján: Z môjho života. Príspevok k vývoju slovenskej národnej myšlienky. Martin 2000.
- VARGA, László: Rajkúv proces. In: Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský“: Praha 14.–16. dubna 2003. Brno 2003.
- VOREL (eds.), Jaroslav, ŠIMÁNKOVÁ, Alena: Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech. Díl I. Praha 2003.